

VITENSKAPELIG
HØYSKOLE
Norwegian School of
Theology, Religion and Society

Levd hverdagsreligion og koronapandemien

En kvalitativ studie av hvordan en pandemi, med stengte kirkebygg, har påvirket
eldres levde hverdagsreligion.

Magnhild Salater-Daljord

Veileder

Professor Sturla Johan Stålsett

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn,

AVH5110: Masteroppgave i Religion in Contemporary Society (60 ECTS), Vår 2022

Antall ord: 30 045

Forord

Jeg vil først og fremst takke alle som lot seg intervjuet til dette prosjektet. Dere inviterte meg inn i deres hjem, men viktigst inn i deres hoder. Flere av dere var urolige for at dere ikke hadde nok å bidra med, det var helt ubegrunnet. Tusen takk for deres tanker, ord og gjerninger rundt tro, religion og samfunnet generelt. Tusen takk for åpenhet og ærlighet.

Familien min fortjener en stor takk. Dere lot meg få jobbe, selv om dere hadde ferie. Takk for at dere tror på meg. Takk til mannen min, som mange ganger har avbrutt sine egne tankerekker for å følge mine.

En spesiell takk vil jeg også gi til mine foreldre. Dere har hele tiden hatt stor interesse av temaet, og har vært viktige samtalepartnere gjennom prosessen. Takk til dere og til alle andre som synes at det er et spennende og viktig tema og forske på.

Takk til Sturla Stålsett. Takk for konstruktiv kritikk, og siste-liten-hjelp som var avgrenset til det jeg hadde mulighet til å gjøre noe med.

En siste takk går til Marielle Stigum Gleiss, for gode skriveseminarer og tilsending av relevant materiale.

Sammendrag

Denne oppgaven handler om eldre kirkegjengeres levde hverdagsreligion. Med koronaen og stengte kirkebygg som en ny erfaring, gikk kirken digital. Konkrete spørsmål er hvordan Levde hverdagsreligion har blitt påvirket av stengte kirkebygg, om digitale løsninger har imøtekommet det behovet de hadde for levde hverdagsreligion og hvordan behovene ble uttrykt. Dette er en religionssosiologisk oppgave, med semistrukturerte dybdeintervjuer som metode. For å tolke materialet går teorigrunnet utenfor religionssosiologien, ut i praktisk teologi, religionspsykologi, medieforskning, velferdsforskning og helsefag. I tillegg er situasjonen med nedstengning, restriksjoner og hvordan Den norske kirke tidligere har fungert under nasjonale krisesituasjoner, lagt til grunn. Jeg konkluderer med at de eldre har opplevd situasjonen svært ulikt, både i forhold til frykt, behov og handling. Der noen var positive til en pause, var andre negative. Der de fleste likte digital kirke som et alternativ i begynnelsen, mistet det etter hvert den begynnende entusiasmen fordi det ikke kunne erstatte det fellesskapet som ikke lot seg overføre via digital kirke. Digital kirke har heller ikke mulighet til å dekke alle behov som en ellers ville fått fra andre enn Den norske kirke, og det gjelder både annen religiøs virksomhet og sekulær virksomhet. Digital kirke kan fungere som en formidlingsplattform, og har minst like bra forkynnelse som fysiske gudstjenester, men de som ikke har tilgang til internett, får ikke noe forkynnelse derfra.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Problemstilling.....	1
1.2	Begreper.....	1
1.3	Bakgrunn	2
1.3.1	Koronaen	4
1.3.2	Restriksjoner i bruk av kirkebygg	5
1.3.3	Digital kirke.....	6
1.4	Den norsk kirkes tilstedeværelse ved tidligere kriser	7
1.5	Kirken som bygg og samlingssted.....	8
1.6	Plassering i fagfeltet	9
1.7	Struktur	9
2	Aktuell forskning og teoretiske rammeverk.....	9
2.1	Levd hverdagsreligion	10
2.1.1	Historie	10
2.1.2	Hva kan det fortelle oss?	11
2.1.3	Eksempler på forskning.....	12
2.1.3.1	Levd hverdagsreligion og det religiøse feltet (Kupari ,2020).....	13
2.1.4	Er kritikk mulig i studiet av levd hverdagsreligion? Antropologiske og feministiske refleksjoner (Knibble, 2020).....	14
2.1.5	Oppsummering	15
2.2	Utenfor religionssosiologien.....	16
2.2.1	Signifikans.....	16
2.2.2	Ritualer	16
2.2.3	Mening	18

2.2.4	Religiøs mestring.....	19
2.2.5	Alderdom og religiøsitet.....	21
2.2.6	Livskvalitet i aldringsfasen	22
2.2.7	Eldres bruk av og forhold til sosiale medier	25
2.2.8	Oppsummering	27
2.3	Koronapandemiens påvirkning.....	27
2.3.1	Tidlig spådom.....	28
2.3.2	Masteroppgaven om de unge voksne	28
2.3.3	Gudsbehov og stengte kirker.....	30
2.3.4	Opplevelse av digitale gudstjenester	32
2.3.5	Oppsummering	34
3	Kvantitativ metode	34
3.1	Utvalg	35
3.1.1	Posisjonalitet	35
3.1.2	Rekruttering.....	36
3.2	Innhenting av materiale	38
3.3	Tolkning av materialet.....	39
3.3.1	Fra transkribering til koding.....	39
3.4	Konseptuelt og teoretisk arbeid	41
3.5	Nedtegning av funn og konklusjon.....	41
4	Analyse og drøfting.....	42
4.1	Levd hverdagsreligion alene eller sammen med ektemake	42
4.1.1	Bibellesning og bønn.....	43
4.1.2	Guds tilstedeværelse og opplevelse av helligdom.....	44
4.1.3	Oppsummering	46
4.2	Levd hverdagsreligion i fellesskap med flere andre.....	46
4.2.1	Gudstjenester	47

4.2.2	Samtalegrupper.....	49
4.2.3	Lekmann og leir	50
4.2.4	I møte med andre.....	52
4.2.5	Oppsummering	54
4.3	Opplevelse av digital kirke	54
4.3.1	Tilgjengelighet og digital anvendelse	55
4.3.2	Menighetsfølelse/fellesskapsfølelse	56
4.3.3	Forkynnelse	60
4.3.4	Prioriteringer	61
4.3.5	Savn?	62
4.3.6	Oppsummering	63
4.4	Behov for religiøsitet	64
4.4.1	Frykt for Covid-19 og mestring	64
4.4.2	Tidsbruk og ny hverdag.....	66
4.4.3	Signifikans og mening.....	70
4.4.4	Oppsummering	71
5	Konklusjon	71
5.1	Hvilken betydning har stengte kirkebygg hatt for eldre kirkegjengeres levde hverdagsreligion?	72
5.2	I hvilken grad, og på hvilke måter, har digitaliserte gudstjenester imøtekommet deres hverdagsreligiøsitetets-behov?	75
5.3	Hvordan uttrykkes disse behovene i forbindelse med de endringene koronakrisen har medført for den enkelte?	78
5.4	Oppsummering	79
5.5	Begrensninger og videre forskning.....	80
6	Litteraturliste	80
6.1	Vedlegg 1, Informasjonsskriv til deltakere.....	86

6.2	Vedlegg 2, Intervjuguide	89
6.3	Vedlegg 3, Godkjenning fra NSD	92
6.4	Vedlegg 4, Brev fra kirkeverge	95

1 Innledning

1.1 Problemstilling

Da jeg begynte arbeidet med denne masteroppgaven, hadde jeg et ønske om å få noe positivt ut av koronakrisen. Landet hadde stengt og delvis åpnet igjen, restriksjonenes omfang varierte og planer, et par uker frem i tid, kunne endres før de ble gjennomført. Jeg så på meg selv som relativt heldig, jeg hadde kjernefamilien min under samme tak, familie som var vant til å kommunisere digitalt, tilgang på skog uten å bruke kollektivtrafikk og mulighet til å være ute på egen eiendom. For meg ble tiden kapret av hjemmebarnehage, hjemmeskole og å separere disse to fra hjemmekontor. Pandemien gjorde at ikke bare mitt hverdagsliv ble snudd på hodet, så jeg ville finne ut hvordan det hadde påvirket andre. Jeg ville finne ut hvordan utrygghet og kansellerte fritidsaktiviteter hadde endret eldre menneskers hverdag, og spesifikt hvordan deres levde hverdagsreligion var blitt påvirket av pandemien. Etter flere revideringer av problemstillingen, ente den opp slik:

Hvilken betydning har stengte kirkebygg hatt for eldre kirkegjengeres levde hverdagsreligion? I hvilken grad, og på hvilke måter, har digitaliserte gudstjenester imøtekommet deres hverdagsreligiøsitetens-behov? Hvordan uttrykkes disse behovene i forbindelse med de endringene koronakrisen har medført for den enkelte?

1.2 Begreper

Folkekirke, skal være en kirke for hele folket, og vil være en kirke for dem som vil være medlemmer. Den skal være åpen for alle, uansett hyppighet for kirkebesøk. Det er konstituert i grunnloven at Den norske kirke, heretter Dnk, er en folkekirke (trossamfunnsloven, 2020, § 10), det samme gjelder *Svenska kyrkan* i Sverige (lag om Svenska kyrkan, 1998, § 2), og i Danmark heter kirken *Folkekirken*, og står blant annet for personregistrering og ta hånd om den danske kulturarven (Folkekirken, 2022). Folkekirkene i Norge, Sverige, Danmark, Finland og Island har mye til felles, men har ulike forhold til staten, dette forklares med tre historiske forhold: «innføringen av reformasjonen på 1500-tallet, ulik politikk i forhold til den pietistiske fornyelsesbevegelse på 1700-tallet og de religiøse vekkelser i første halvdel av

1800-tallet, møtet med det moderne, pluralistiske samfunn i andre halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet» (Thorkildsen, 2002, s. 114). I Finland regnes både den lutherske og den ortodokse kirke regnet for å være nasjonalkirker og statskirker (Thorkildsen, 2002, s. 120), så når jeg senere i oppgaven tar opp forholdet mellom disse, så ha i bakhodet at alle ser på sin denominasjon som folkekirke og står sammen.

Strømming, eller den engelske utgaven «streaming» er ikke ukjente ord i dagligtalen, men jeg vil likevel definere det. Flere av dem som er intervjuet i denne studien bruker engelske eller fornorskede ord som streamet, streame, streama og streaming, jeg har likevel valgt å bruke de norske ordene avledet av ordstammen strømme. Strømming er overføring av lyd og/eller video via internett, der mottakeren spiller av innhold fortløpende, uten å måtte vente på at alt er nedlastet (Datatermar, 2021). Opptak kan strømmes, men det som sendes direkte kaller jeg direktestrømming. Digital kirke har blitt strømmet både direkte, fra opptak og vært tilgjengelig som opptak av direktestrømming. Dette har variert fra kilde til kilde. Jeg definerer også podkast som strømming, selv om de kan lastes ned. I tilfellene som følger er det snakk om strømmet innhold som er tilgjengelig over en lengre periode, for alle med internettilgang. Selv om radio kunne ha blitt definert som strømming vil jeg kategorisere det som noe eget.

Pandemi er etymologisk noe som er altomfattende for alle folk, men blir, av eksempelvis Verdens helseorganisasjon (WHO), brukt om nye sykdommer som sprer seg til store folkemengder over store geografiske avstander (Braut & Thelle, 2022). Når en sykdom utvikler seg i et mønster som er overraskende, kaller vi det en epidemi, og når denne sykdommen sprer seg globalt kalles det en pandemi (Langård & Braut, 2022).

Levd hverdagsreligion blir beskrevet i kapittel 2 i denne oppgaven. Kort sagt er det et fagfelt som er mer opptatt av hvordan mennesker praktiserer sin religion, enn hva religion forteller mennesker å gjøre.

1.3 Bakgrunn

Denne studien har bakgrunn i en global pandemis påvirkning på mennesker. Det var det eneste tidspunktet, til nå, en kunne finne ut om stengte kirkebygg endret den levde

hverdagsreligionen til dem som var regelmessig i kirken før kirkebyggene måtte stenge, grunnet smittevern. Sammenvevd med levde hverdagsreligion ville jeg undersøke hvordan livene deres ble påvirket. Savnet de religiøse eller andre hverdagslige praksiser, eller var alternativene tilfredsstillende? Interessen ligger også i om den eventuelle endringen vil vedvare ved åpent samfunn. De over 60 var målgruppen. Jeg velger herved å kalle dem «eldre».

De eldre er ikke oppvokst med internett, smarttelefoner og sosiale medier, og i tillegg var kirkeoppslutningen større da de var unge. Min hypotese er dermed at ikke alle har hatt tilgang til de digitale kirkeløsningene som ble publisert som substitutt for fysiske arrangementer i kirken, og at de i tillegg har en følelse av at søndagsgudstjenesten er en tradisjonell og viktig del av deres levde hverdagsreligion.

Kollektiv er ingen vanlig boform for eldre, og storfamilier er heller ikke vanlige bofellesskap lengre. Hadde de eldre som bor alene eller sammen med ektemaken problem med ensomhet under pandemien, hadde de større behov for religion, religiøsitet eller spiritualitet, savnet de fellesskapet i kirken eller syntes de det var behagelig å se digitalt innhold på en skjerm fra sitt eget hjem og slippe å bli sett eller snakke med andre?

En viktig faktor for at jeg valgte eldre som informanter var for å finne ut om gudstjenestene ble besøkt uke etter uke fordi det var viktig for dem, at det bare var blitt sånn, eller om de følte at det var noe de gjorde for fellesskapet. De eldre har potensielt vært kirkegjengere gjennom mange ritualer, livsfaser, personlige -, nasjonale- og globale kriser. De har også på et eller annet tidspunkt tatt et valg om å ha denne tradisjonen, på tross av nye muligheter som har kommet gjennom tiden (jf. Lorentzen, 2007, s70). Den norske kirke har i alle nevnte situasjoner kunnet åpne dørene og ta imot mennesker til fellesskap og trøst.

Kalenderen kan være full selv om en ikke arbeider lengre. Frivilligheten har ingen pensjonsalder, og mange eldre fortsetter sine verv og oppgaver i den frivillige sektoren lenge etter at de pensjonerer seg fra yrkeskarrieren. Er frivillighet en del av menneskers levde hverdagsreligion? Var det positivt eller negativt med en pause? Dette handler også om plikt eller ønske, vane eller bevisst valg. Dette er den alvorligste pandemien, til nå, i min levetid, så hvis det skulle forskes på var det nå.

Det jeg ønsker med oppgaven er å få innsikt i eldre kirkegjengeres «levde hverdagsreligiøsitet». Snittalderen på gudstjenestedeltakere er høy, og jeg tror noe av svaret på hvorfor det er sånn, ligger i måten de praktiserer sin religiøsitet.

1.3.1 Koronaen

12. mars 2020 besluttet norske myndigheter å stenge ned mye av Norge (Regjeringen, 2020 a). Det samfunnet som var normen og den hverdagen mennesker var vant til, ble endret over natten. Erna Solberg, som var statsminister, utalte at restriksjonene som ble innført denne datoen, var «de sterkeste og mest inngripende tiltakene vi har hatt i Norge i fredstid» (Tjernshaugen et al, 2022). Alle skoler og barnehager i hele landet ble stengt, norske borgere ble oppfordret til å ikke ta unødvendige turer til steder det var andre mennesker og å holde oss inne ved minste tegn på sykdom. Covid-19 (sars-CoV-2) og frykten for å få og å spre dette viruset, hadde stor innvirkning på manges liv. Det er ikke viruset og sykdom i seg selv som er viktig for oppgaven, men den påvirket alle. Den forrige pandemien var i 2009; svineinfluensa, hadde en dødelighet på under 0,1%, mens dødeligheten på koronasykdom er mellom 0,1-1% (Braut & Thelle, 2022).

Koronapandemien brakte med seg restriksjoner om hvem en kunne møte, besøk ble frarådet, offentlig matsservering var forbudt, fastlegene ville helst ikke møte pasientene sine og hjemmekontor ble oppfordret til om det var mulig. Nordmenns hverdager ble mer digitale. De digitale løsningene ble mottatt på ulikt vis. Det er noe av dette jeg ønsker å finne ut av.

Nye mutasjoner av viruset førte med seg nye bølger av smitte i befolkningen og nye restriksjoner. I desember 2021 var det deltavarianten og omikron-varianten av covid-19-viruset som spredde seg her i Norge, og befolkningen ble igjen oppfordret til å ha færre nærkontakter, skjenkeforbud ble innført, kirke- og kulturliv fikk igjen strenge begrensninger, på nasjonalt nivå, om hvor mange som kunne delta på arrangementer (Regjeringen, 2021 b). Omikron ble omtalt som den fjerde bølgen av smitte, etter «Wuhan-viruset», «alpha-» og «deltavarianten» som i denne rekkefølgen ble omtalt som de første tre. Fire smittebølger på under to år, gav ulike restriksjoner, da beredskapen til enhver tid tok hensyn til hvordan den forrige varianten av viruset oppførte og spredte seg, og før Wuhanvarianten kom til Norge var beredskapen basert på svineinfluensa (jf. Regjeringen, 2014). Ingen visste når, hvordan eller

om hverdagene som var før 12. mars 2020 kom tilbake. Når denne studien ferdigstilles sommeren 2022 er det ingen restriksjoner igjen, det er til og med lov å gå på jobb med positiv koronatest.

Da regjeringen hadde kommet ut med pressemeldingen sin i mars 2020, var det i alle fall ikke mange som trodde det kom til å utvikle seg i den retningen det faktisk gjorde. Det var ikke bare hverdagene som ble berørt, høytidene måtte også feires på nye måter. Jeg velger å ikke gå inn på andre religiøse høytider enn de kristne, da det er disse som er direkte relevant for å gi svar på problemstillingen. Det er også ferier i det norske skoleverket og er tider da mange arbeidstakere tar ut sine feriedager.

Folkesamlinger var frarådet to påskefeiringer på rad. Påska 2020 var det kun lov å oppholde seg i sin bokommune, hyttefolk kunne ikke dra på hytta hvis den var i en annen kommune, skianlegg ble stengt ned over hele landet og kulturbygg og forsamlingsbygg var fortsatt stengt for besøkende (Tjernshaugen et al, 2022). Påsken 2021 gav rom for å dra på hytta, men bare hvis du var og holdt deg frisk. Det var ikke lov å selge alkohol for konsumering på offentlig sted, og ikke anbefalt å gå mellom hytter eller hjem, det var en anbefalt grense på maks to besøkende (Regjeringen, 2021 a). Julefeiringer måtte også gjennomføres med smitteverntiltak. I starten av desember 2020 la regjeringen fram oppfordringen om at maksantall besøkende skulle være 5, bortsett fra to dager i løpet av juletiden da antallet kunne være 10. Disse restriksjonene var forutsatt at det var mulig å holde minst én meter mellom hver husstand og to til personer i risikogruppen (Regjeringen. 2020 b). Mennesker i risikogruppen var eldre og mennesker med underliggende sykdommer, man anså at de hadde større sjanse for å dø av en sykdomsperiode enn unge friske mennesker. Julen 2021 var besøksantallet doblet til 10 og 20, og siden prosentandelen vaksinerte i risikogruppen var høy, var ikke rådene spesifisert rundt den gruppen (Regjeringen, 2021 b).

1.3.2 Restriksjoner i bruk av kirkebygg

Stengte kirkebygg ble et av resultatene av denne nedstengningen, og det var ikke lov å feire vanlige søndagsgudstjenester i flere perioder i løpet av 2020 og 2021, og den siste smittevernveilederen for Den norske kirke, til dags dato (12.08.22), ble avvirket 12. februar 2022 (Ka,2021, og Kirken, 2022). Etter hvert som pandemien utviklet seg, ble restriksjonene

strammet inn og sluppet opp i ulike deler av landet. Jeg har derfor prøvd å skaffe informanter fra et begrenset område, hvor ulikhetene ikke har vært for store. I startfasen av nedstengningen var det ikke lov med annet enn begravelser i kirkene, og det var strenge restriksjoner på hvor mange som kunne delta inne i kirkebyggene, dette antallet varierte også etter hvert i forhold til størrelsen på byggene. Fra 12.03.20 til 07.05.20 var det ikke lov å feire gudstjeneste (jf. Regjeringen 2020 a), og etter dette var det restriksjoner helt fram til 25. september 2021 (Regjeringen 2021 c). Fra slutten av november 2021 kom det igjen restriksjoner, påbud om munnbind på vei inn og ut av kirkebyggene, og i benkene om det ikke var mulig å holde en meters avstand mellom kohorter, midt i desember ble det i tillegg et maksimalt antall på 50 mennesker som kunne møtes innendørs, uavhengig av kirkerommets størrelse (Regjeringen, 2021 b).

Kirkevergene hadde allerede begynt å innføre restriksjoner, men restriksjonene var mer anbefalinger og oppfordringer til varsomhet. Da restriksjonene kom, virket det plutselig og uventet. I et notat fra en kirkeverge datert 11.03.20 ble det ansett forsvarlig å avholde konsert i en kirke 15.03 (Vedlegg 4). Det kan forklare hvorfor det var ulik progresjon i å produsere alternative løsninger for kirkens medlemmer. Da folk ble bedt om å holde seg hjemme, valgte mange menigheter dermed å lage innhold som kunne nå menigheten der de var.

Grovt regnet var gudstjenestedeltakelsen i 2020 halvert på søndager og helligdager redusert til en tredel på resterende dager i forhold til tilsvarende deltakelse i 2019 (Østhus, 2021). Disse tallene viser omfanget av nedtegnelse statistisk sett, selv om eksempelvis frykten for smitte også hadde betydning for om folk deltok på gudstjenester eller ikke.

1.3.3 Digital kirke

Digital kirke definerer jeg som alle digitale løsninger og innhold av religiøst innhold. Innhold som strømming av gudstjenester og konserter, filmer på YouTube, filmer på Facebook og podkaster. I tillegg til det har jeg valgt å legge til lineær TV og radio, da ingen av delene lengre er bare lineære, og at ulik tilgang eller ønske om å benytte seg av de rene internettløsningene, kan ha ført til videreføring eller økt bruk av disse. Hvis digital kirke blir

brukt uten spesifisering, er det strømming av gudstjenester som menes, da dette er det mest brukte.

Kirken.no har linker til egne YouTube-kanaler og Facebook-grupper, og Dnk har egne digitale nettverk fra nasjonalt nivå og ned til menighetsnivå. Noen menigheter var ikke helt ukjente med å lage digitalt innhold. Kirken var ikke ukjent med radio- og fjernsynsgudstjenester, men før pandemien hadde flere tilgang til å besøke sin lokale kirke for å feire gudstjeneste i sin egen menighet. Engasjement, kreativitet og budsjetter gjorde at løsningene varierte fra menighet til menighet.

De digitale løsningene hadde ingen geografiske begrensninger, det var dermed ingen hindring å se på digital kirke produsert av andre enn den lokale menigheten. Innhold ble delt på Facebook av dem som deltok eller kjente noen som deltok, dette innholdet ble dermed spredt til dem som ikke selv fulgte de spesifikke menighetene, fellesrådene eller kirken nasjonalt på Facebook eller abonnerte på YouTube-kanalene selv. Mangfoldet og variasjonen er stor hvis vi ser på alt innhold av digital kirke under ett, men det krever likevel en viss digital kompetanse og internettilgang for å ta del i disse digitale fellesskapene.

1.4 Den norsk kirkes tilstedeværelse ved tidligere kriser

I tidligere nasjonale kriser har kirken vært et naturlig samlingssted. Selv under spanskesyken for drøyt 100 år siden, da omtrent halvparten (1,2 millioner) av Norges befolkning ble syke og 13000-15000 (4,6-5,7% av befolkningen) av disse døde, var ikke kirkene pålagt og stenge fra nasjonalt hold (Elstad, 2021, s. 14 ff og Mamelund, 1999). Kong Olavs død i 1991 og terroren 22.07.2011 er nyere eksempler på omveltende hendelser, som begge førte til behov for samhold og ritualer kirken kunne tilby (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s.4).

Grace Davie skriver om «stedfortredende» religion, og begrepet betyr at kirken, som institusjon ved sine ansatte, og kirkegjengerne skal tro og opptre på vegne av folket. Hun bruker eksempelet på hvordan svenskene strømmet til kirken etter at den baltiske fergen *Estonia* forliste i 1994, det var både for stille stunder med lystenning alene, men også med en forventning om at kirken offisielt skulle sette ord på det de selv følte (Davie, 2007, s.28).

Ser vi på statistikk fra Norge, hadde gudstjenestedeltakelsen, på søndager og helligdager, vært stadig synkende i årene før 2011, da tallene var høyere enn forrige år med omtrent 2% (nesten 90 000), mens deltakelsen på gudstjenester andre dager økte med omtrent 6% (drøye 75 000) fra året før. Etter 2011 har tallene igjen bare gått nedover (Østhus, 2021).

1.5 Kirken som bygg og samlingssted

Kirkebyggene og kirkegårdene blir i henhold til trossamfunnsloven § 15 og gravplassloven § 1 eid av soknet selv. Dette betyr i praksis at medlemmene i menigheten har et eierskap over sin egen kirke. Selv om kirkebenkene ikke har vært fulle hver gudstjeneste før pandemien heller, er det fortsatt det vanligste stedet for overgangsriter som bryllup, dåp, konfirmasjon og begravelser, med allmenn eller religiøs betydning (Staurheim, 2021, s. 122). Siden alle som er medlemmer av Dnk eier de kirkebygg som er i respektive sokn, kan det virke ekstra inngripende å ikke få benytte dem.

Kirker blir også anvendt som kulturbygg, særlig på mindre steder uten egne kulturhus, i 2016 deltok 1,7 millioner nordmenn på en konsert eller kulturarrangement i en kirke (Staurheim, 2021, s. 36). Ingrid Staurheim har forsket på folks kirkelige identitet etter en kirkebrann. Etter en brann kommer spørsmålet om gjenoppbygging opp, da fant hun ulikheter i hvordan kirken forstås som bruksbygg, og at det var medlemmer som brukte kirken som ritualsted og kulturbygg som var mest opptatt av at kirken skulle bygges opp så lik som mulig til den nedbrente kirken, mens dem som anvendte kirken oftere ville ha mere funksjonelle bygg, både innvendig og med tanke på lokal plassering (Staurheim, 2021, s. 39).

Med dette i tankene er min hypotese at det er funksjonene disse byggene vanligvis oppfyller, for kirkegjengere, som har vært et savn, mer enn byggene i seg selv. Dette kan underbygges av Hegstads beskrivelse av kirken: «Kirken er et fellesskap av mennesker som kjennetegnes av at de kommer sammen i Jesu navn. Dette er den virkelige kirke» (Hegstad i Staurheim, 2021, s. 45). For han mener ikke at det er bygget, men fellesskapet i kjernemenigheten. Staurheim bruker begrepet *performativ kirkeidentitet* for å beskrive hvordan disse funksjonene former kjernemenigheten gjennom felles aktivitet (Staurheim, 2021, s. 278). Dette betyr ikke at bygget er uvesentlig for kjernemenigheten, flere av dem hun har intervjuet sier likevel at kirkebygget ikke er som andre: «[N]år denne gudskontakten skjer

i kirkerommet gjennom gudstjeneste og orgelmusikk skapes den helheten som oppleves som *kirke*. For henne er ikke denne opplevelsen avhengig av kirkebygget. Likevel forholder hun seg ikke nøytral til bygget [...], fordi rommet og «veggene» er fylt med «levd tro»» (Staurheim, 2021, s. 125)

1.6 Plassering i fagfeltet

Det teoretiske rammeverket i denne oppgaven inneholder både religions sosiologi, religions psykologi, praktisk teologi, medieforskning, velferdsforskning og helsefag. «Levd hverdagsreligion og korona» er tittelen på oppgaven, og det er i «lived religion», «everyday religion» og den norske kombinasjonen av disse; «levd hverdagsreligion», forskningen er forankret. Overordnet felt er religions sosiologi, og mer konkret levd hverdagsreligion. Religionsforskere, teologer, helsefagarbeidere og ellers alle som er ansatte eller frivillig i Den norske kirke vil alle ha nytte av å lese denne oppgaven.

1.7 Struktur

Etter å ha lagt grunnlaget for forståelse av hvordan hverdager og religiøse feiringer var under pandemien, i tillegg til å ha belyst hvilken rolle Dnk og dens kirkebygg har hatt for tidligere krisehåndteringer, vil jeg nå fortsette med en litteraturgjennomgang. Kvalitative intervjuer har blitt gjennomført til denne oppgaven, så etter den teoretiske delen av oppgaven kommer en kort innføring i kvalitativ metode og tolkning. Funnene fra intervjuene følger deretter, før de drøftes og konkluderes. Til slutt skriver jeg litt om hva dette kan brukes til og hvordan en videre forskningsrute kan være.

2 Aktuell forskning og teoretiske rammeverk

Etter innledningen, som beskrev hvilke regler som har vært gjeldende ved bruk av kirkebygg under koronaen og hvilken betydning kirkebygg og Dnk har hatt ved tidligere kriser, skal jeg i dette kapitlet legge det teoretiske rammeverket for oppgaven. Tittelens fagdisiplin, levd hverdagsreligion, kommer først i kapitlet. Etter en historisk innføring og en funksjonell

innføring i levd hverdagsreligion, følger en kort litteraturgjennomgang av to artikler innenfor fagfeltet. I tillegg til å være et fagområde, er levd hverdagsreligion også en måte å tilnærme seg et materiale på. For å tolke det som analyseres ut av materialet jeg har samlet inn, følger teori fra andre fagdisipliner etterpå. Statistikk om livskvalitet, religiøs mestring, mening og ritualer er blant temaene i dette delkapitlet. Det siste delkapitlet er relevante studier som er gjennomført under eller i forbindelse med koronakrisen, også disse tverrfaglig presentert.

2.1 Levd hverdagsreligion

2.1.1 Historie

«Lived religion» har siden en etnografisk vridning av religionssosiologien på 1990-tallet vært en del av religionssosiologien i USA, men har tidligere vært en del av disipliner som sosialantropologi, samfunnsgeologi, teologi og etnologi (jf. Kleive 2020, s. 290, Ammerman, 2016, s. 83, Ammerman, 2007, Ammerman, 2014 & McGuire, 2008). Det er flere begreper som kan være passende til oversettelse av «lived religion» og tilsvarende «everyday religion», som har et langt større publikasjonsmangfold enn det som er publisert på norsk. På norsk har vi begreper som hverdagsreligion og religiøs praksis. Til denne oppgaven passer en kombinasjon av disse to begrepene, jeg vil nemlig finne ut av hvordan den religiøse praksisen kan ha blitt endret av at dagene ble mer like hverandre. Hildegunn Valen Kleive, er selv forsker i fagfeltet og skriver lærebokkapitler for fremtidige religionsundervisere, kaller det «levd hverdagsreligion» som er den direkte oversettelsen av Woodheads *Everyday lived religion* (Kleive 2020, s. 289). Jeg mener det både er praktisk og hensiktsmessig å kombinere Ammenrmans og McGuires uttrykk, da de har såpass mye til felles at de ikke kan regnes som ulike fagfelt.

Bøkene *Lived Religion. Faith and Practice in Everyday Life* av Meridith B. McGuire (2008) og *Everyday religion. Observing Modern Religious Lives* med Nancy T. Ammerman (2007) som redaktør er spesielt betydningsfulle for «etableringen og utbredelsen av perspektivet levd hverdagsreligion i religionssosiologien» (Kleive, 2020, s. 290). Heretter vil jeg bruke dette begrepet som en slags samlebetegnelse på hverdagsreligion, hverdagsreligiøsitet, religiøs praksis og religiøse handlinger, uansett om det blir utført grunnet tro, tradisjon eller av gammel vane.

Jeg anerkjenner at fagfeltets historie er viktig, men har valgt å ikke vektlegge det ytterligere, da jeg mener at fagfeltets nåværende bruksområde er viktigere for å svare på problemstillingen.

2.1.2 Hva kan det fortelle oss?

Fagfeltet, levd hverdagsreligion, prøver å kartlegge hva folk gjør og tror i forbindelse med religiøse tanker, ord og handlinger. Det er ikke det enkleste å sammenlikne, dermed er mange studier snevre og spesifikke. Selv om det har blitt forsøkt å kvantifisere levd hverdagsreligion (jamfør Ammerman 2013 og Knibble & Kupari 2020), er studiene i seg selv mer eller mindre kvalitative. Nancy Ammerman har prøvd å kvantifisere fagfeltet og kom fram til at 59 av 64 artikler innenfor fagfeltet handler om levd hverdagsreligion blant minoriteter (Ammerman, 2016, s 87). I levd hverdagsreligion har folk selv definisjonsretten for hva religion eller religiøs praksis er for dem, ikke geistlige i denominasjonen de kommer fra, og det er tankene til hvert menneske som er viktig, lekfolk inkludert (Kleive, 2020, s. 291f). Når vi lar mennesker uttale seg om hva de opplever som religiøst, kan vi få andre svar enn hvis leser dogmatikk, det utvides til noe mer abstrakt, flyktig og personlig, men for å unngå total «begrepskollaps» i religionsforskningen er det viktig for fagfeltet og se de funksjonelle og de substansielle sidene sammen (Kleive, 2020, s. 293). Kleive understreker videre at «levd hverdagsreligion skapes både i og utenfor organiserte sammenhenger» (Kleive, 2020. s.294 f), og dette er spesielt viktig for denne oppgaven.

Boken *Sacred Stories, Spiritual Tribes, Finding Religion in Everyday Life* (Ammerman, 2013) ble, ifølge forfatteren selv, til som et forsøk på å nå hennes mål om anerkjennelse av «Golden Rule religion» (s. 22/505). *Den gylne regel* sier at du skal gjøre mot andre, det du vil at folk skal gjøre mot deg, og er i en eller annen form viktig i de fleste religioner. Hverdagsreligiøsitet er ikke fritatt fra religion, men det er ikke avhengige av en tilknytning, og det er ikke ekspertene som skal ha definisjonsretten (Ammerman, 2013, s.14/505). Er aktiv deltaker i en menighet blir som å ha et medlemskap i en spirituell stamme (Ammerman, 2013, s. 260/505), men hva er en menighet når innhold fra mange menigheter er like tilgjengelig. Kan alle mine deltakere være fra samme spirituelle stamme?

Grensen mellom det som er spirituelt og det som ikke er det, kan være vanskelige å se, og det religiøse og spirituelle kan være del av dagliglivet, og dagliglivet kan være en del av det religiøse og spirituelle livet, det sekulære og religiøse kan forekomme samtidig. (Ammerman, 2013, s. 262/505).

Når mennesker har andre som snakker deres «spirituelle» språk, med ord og vanlige forklaringsmåter, har en mindre sannsynlighet for å ta til seg spirituelle elementer fra andre spirituelle språk, det er ikke snakk om at en ikke kan adoptere praksisen, men ordbruken er fra ens eget spirituelle språk, og en «snakker religion som en av dialektene» (Ammerman, 2013, s. 265/505).

Historiene folk forteller er en viktig del av fagfeltet, og i senere forskning har religiøs motivert veldedighet og medmenneskelighet vist seg forme religiøs identitet og å forme hvordan veldedighet drives i samfunnet ellers (Ammerman, 2013, s. 17/505). Ved å unnlate spørsmål som gir ja/nei svar, tvinges respondentene til å svare mer utfyllende, og tvinger dem til å tenke og fortelle om religiøse situasjoner og steder som ellers sees på som sekulære (Ammerman, 2013, s. 262/505). En fortelling kan derfor anses å være både religiøs og sekulær samtidig, og kan være i stadig endring (Ammerman, 2013, s. 264/505).

Levd hverdagsreligion er en slags protest til å bare dokumentere det kirkene og liknende organisasjoner mener og gjør. Det gir et innblikk i hva mennesker selv betrakter som spirituelle handlinger og steder, uten tanke på kvantitet. Individets fortelling er viktig i seg selv. Hvis en mener at nestekjærlighet utøves grunnet spirituell eller religiøs overbevisning, skal ikke geistlige bestemme at det ikke er sant.

2.1.3 Eksempler på forskning

I min studie var fellesnevneren på mine deltakere deres deltakelse gudstjenester i Den norske kirke, i deres livstid har deltakelse på gudstjeneste gått fra majoritet av medlemmer til minoritet av medlemmer. Artiklene jeg har valgt, ble alle publisert i samme utgave av *Journal of Contemporary Religion* i 2020, da tidsskriftet publiserte en tematisk utgave, temaet var *Theorizing Lived Religion* (Utgave 35, volum 2). Jeg har plukket ut to artikler, som fra ulike vinkler, binder levd hverdagsreligion sammen med en sosial eller religiøs bakgrunn. For å

forstå og dra nytte av formasjonen som studiene gir, setter disse to forskerne spørsmålsteget ved ulike aspekter. Helena Kuparis artikkel var en viktig faktor i grunnlaget for dette forskningsprosjektet, og hennes resonnementer har gitt gjenlyd i mitt hode gjennom hele prosessen. Kim Knibbles artikkel har jeg tatt med her fordi den gir et inntrykk av at et ritual kan gjennomføres av flere grunner, og at det kanskje blir gjort på tross av tidligere opplevelser. Men først kommer en presentasjon av Ammermans bok om hellige fortellinger og spirituelle stammer.

2.1.3.1 Levd hverdagsreligion og det religiøse feltet (Kupari, 2020)

Helena Kupari har gjennomført en studie i Finland, deltakerne var eldre kvinner som primært var ortodokse, men noen var lutheranere. Alle er livslange medlemmer av sine kirkesamfunn, klare i sine meninger om at deres livssyn fortsatt er det «rette», og Kupari foreslår at grunnlaget for dette er sosialiseringen deres som barn (Kupari, 2020, s. 216). Ved bruk av intervjuer og skriftlig materiale fra sine deltakere, kom hun fra til at det var den denominasjonen deltakerne var født inn i som var riktig for dem, og at de antakelig hadde hatt andre synspunkter om de var født inn i en annen (Kupari, 2020, s. 223). De fleste ortodokse deltakerne hennes var gift med lutheranere. Den lutherske kirke er den dominerende denominasjonen i Finland, og blir beskrevet som «believing in belonging» (Kupari, 2020, 220). «Believing in belonging» er Abby Days bidrag til å prøve å forklare tro i moderne samfunn. Hun tok utgangspunkt i Davies «believing without belonging» (Day, 2011, s. 8), og beskrevet mange i Storbritannia, og i Skandinavia, er medlemmer av majoritetskirkene, uten å nødvendigvis være aktiv deltaker i noen menighet. Grace Davies tok teorien videre til sin egen teori om «stedfortredende» religion, som nevnt i kapittel 1.4 i denne oppgaven (Davie, 2015, s. 81).

Fordi de fleste hadde mann, barn og barnebarn som var medlemmer av den Evangelisk Lutherske kirke, og at den ortodokse kirke har 1% av Finnlands befolkning som medlemmer, var kvinnene vant med å omgås majoritetsdenominasjonen og praktisere sin egen «rette» religiøsitet alene (Kupari, 2020, s. 221). Siden de ortodokse kvinnene var så kjent med lutherske skikker, beskrev dem sin levde hverdagsreligion i forhold til hvordan de oppfattet disse, dette var ikke et tema for lutheranerne (Kupari, 2020, 221).

Kupari bruker selv Bourdieus sosialteori, og hans konsept om – felt – kapital – *habitus*– og mener at for få forskere innen levd hverdagsreligion er for lite opptatt av deltakeres fortid og religiøse bakgrunn; religiøs *habitus*. Hun mener at Bourdieus teoretisering er et godt verktøy for å analysere både individer og religiøse idiomer, og koble dem til en større kontekst. (Kupari, 2020, s.216). Med *habitus* mener Bourdieu «et system av sammensatte karakterkvaliteter og vaner som påvirker individets handlinger innen gitte felt», og hvis *habitusen* korrelerer med det gitte feltet og gir mening, blir reglene akseptert og aktivitetene en naturlig del (Kupari, 2020, s. 217 egen oversettelse). *Habitus* bidrar med en subjektiv religionsforståelse, og er grunnmuren i levd hverdagsreligion, siden den rommer alle tidligere opplevelser og tanker i et felt, og alle assosiasjoner fra andre felt, i tillegg utelukker det helt fremmede tanker og situasjoner (Kupari, 2020, s. 218).

Helt konkret mener Kupari at forskere innenfor feltet levd hverdagsreligion kan dra nytte av informasjon om hvor deltakere plasserer seg selv i det religiøse feltet, hva er deres *habitus*, og hvordan de klassifiserer den «riktige» formen for religion som både kunnskap, praksis og autoritet (Kupari, 2020, s. 225). Hun foreslår til slutt at forskere innen feltet, ikke burde forkaste, men analysere forholdet til kjente religionsdefinisjoner, fordi «når folk tar religion i egne hender, tilfører de religiøse idiomer *både* for å konstruere verdener og for å forvare disse verdenene i forhold til dem med andre [verdener]» (Kupari, 2020, s. 226 egen oversettelse).

2.1.4 Er kritikk mulig i studiet av levd hverdagsreligion? Antropologiske og feministiske refleksjoner (Knibble, 2020)

Levd hverdagsreligion og antropologi bruker mange av de samme metodene, deltakende observasjon kan brukes som metode og resultatet blir en monografi, men antropologien har forsket på fenomener som er utfordrende å forstå (Knibble, 2020, s. 254). Mange antropologer avfeier å diskutere fenomener, som kan stener helbrede eller finnes ånder, ved «suspension of disbelief», som han oversettes med, unngåelse av vantro, og unngår dermed vanskelige kritiske forklaringer (Knibble, 2020, s. 255). Hun ønsker at «abstrakte ideer som konkret form» (embodiment) og materialitet skal diskuteres (Knibble, 2020, s. 255). Eksempelet

artikkelen bygges på, er om nattverdsoblatet skal tolkes som et dødt og ubetydelig stykke spiselig papir eller Jesu legeme.

I mellomkrigstiden strammet den katolske kirken i Nederland grepet om menneskers moral. Kirken var en minoritet og hadde et ønske om å ikke være det, derfor gjorde de alt for at det skulle ble født så mange katolske barn som mulig. Det var ikke bare utenomekteskapelig seksuell aktivitet som ble ansett syndig, men også prevensjon og unngåelse av seksualitet i et ekteskapelig forhold. Prestene hadde mye makt, og spurte private inngrepende spørsmål, og å lyve var ikke aktuelt. Prestene spurte kvinnene, mens de skriftet, om de ved eggløsning hadde unngått seksuell aktivitet, hvis de svarte ja, på det spørsmålet, nektet presten dem syndsforlatelse og dermed muligheten til å motta nattverd. Nattverd blir sett på som en renselse, en tilgivelse fra Gud og nøkkelen til himmelen. (Knibble, 2020, s. 260f). Det er fortsatt viktig med nattverd for katolikker i Nederland, hvis en ikke kvalifiserer til nattverd ekskluderes en fra et liv der Gud ser deg, både før og etter døden. Oblatets signifikans som brød eller legeme var mindre vesentlig enn ritualet, og kirken har fortsatt ansvaret og makten over det (Knibble, 2020, 259f). Når kvinner blir tvunget til å ha sex og å føde flere barn enn de ønsket seg, blir det en del av deres levde hverdagsreligion, siden det var kirken som var årsaken. Knibble mener derfor at innfallsmåten levde hverdagsreligion kan bidra til innsikt i debatter om hvordan religion påvirker kvinners liv, uten at det eneste utfallet må være, at i dette tilfellet; ikke motta nattverd (Knibble, 2020, s. 264f). Hun avslutter med en oppfordring til fagfeltet om å posisjonere seg selv i den akademiske religionsforskningen, så religion kan bli forstått som levde i stedet for som trodd (Knibble, 2020, s.265).

2.1.5 Oppsummering

Levd hverdagsreligion har relativt nylig blitt en del av religionssosiologien, og har en tilnærming som likner på antropologien. Levde hverdagsreligion er levde fordi tidligere erfaringer har, som beskrevet i et avsnitt senere, gitt mening, som funksjon eller som frykt for at et ritual vil gjøres utilgjengelig. Begge artiklene hevder at levde hverdagsreligion er historisk og kulturelt fundamentert.

2.2 Utenfor religionssosiologien

Forskere bruker ressurser fra andre fagfelt, om selv om det kan gi en bedre forståelse, blir grensene mellom disipliner vagere. Derfor har jeg valgt en tematisk inndeling av dette underkapitlet, fremfor en inndeling på grunn av fagfelt. Fagfelt som er representert er velferdsforskning, praktisk teologi, helsefag, religionspsykologi og medieforskning.

2.2.1 Signifikans

Religion har ikke bare et innhold, men også en funksjon; å finne det som er hellig, derfor har det signifikans, eller betydning (Danbolt, 2014, s. 22). Kenneth I. Pargament, er en amerikansk psykolog, som er opptatt av mestring og hva som er signifikant for mennesker, og at det kan endre seg gjennom ulike perioder av livet. Danbolt har gjengitt hvilke forhold Pargament mener hører til de signifikante (Danbolt, 2014, s. 22):

- *eksistensielle forhold* som har med grunnleggende verdier og basale eksistensielle temaer i livet å gjøre, så som mening og tilhørighet, døden, ansvar osv.
- *psykologiske forhold* som vekst og modning, selvfølelse og lykke
- *sosiale forhold* som nærhet til andre og følelse av rettferdighet
- *fysiske forhold* som helse og det å holde seg i bra form
- *materielle forhold* som penger, mat og bolig
- *åndelige forhold* som det å kunne relatere seg til noe gudommelig, for eksempel å føle seg nær Gud, ha religiøse erfaringer, osv.

Da disse forhold ikke opererer alene, men sammen, gis også det hellige signifikans til resten av livet, og dermed blir Gud selv nær som en hellig opplevelse i det livet en lever (Danbolt et al, 2014, s. 22).

2.2.2 Ritualer

Ifølge Pilgrim er ritualer «den viktigste karakteristikken av enhver levd religiøsitet» og Roberts ser at mennesker blir tiltrukket til rituelle erfaringer (Ladd & Spilka, 2013, s. 441).

Dette blir viktig for min forskning fordi det er fraværet av enkelte ritualer, som kan ha endret menneskers levde hverdagsreligion. Ritualer som nattverd, kirkekaffe som sosialt samvær etter gudstjenester, og salmesang er religiøse ritualer som ble påvirket, men profane ritualer som håndhilsning, bursdagsfeiringer og å dra på jobben, ble også endret.

Et ritual kan skape tilhørighet med andre som utfører de samme ritualene, og som forstår signifikansen av dem, og ved å overtale folk til å bry seg om ritualene, kan det skape mening. Ritualene kan gi en følelse av trygghet, og hvis en liker vante rammer kan ritualene dempe angst, stress og impulsivitet og forsterke mening (Ladd & Spilka, 2013, s. 445).

Riteforskning har alltid tatt for gitt at riter henger sammen med tro, men trossystemer forstås som kulturelle verdensbilder eller ideologiske systemer som er konstruert av et samfunn, altså i en mye større sammenheng enn personlig overbevisning (Bell, 2009, s. 182f). Teorien om riter er omfattende. Innen rammen av denne oppgaven må jeg begrense meg til å tilføye noen definisjoner, i egen oversettelse, som innleder boka *Ritual theory, ritual practice*, skrevet av Cathrine Bell (2009). Sitatene viser et spekter av forståelse for begrepet, selv om det hevdes at hennes intensjon med boka var å få frem at ritualer er en form for sosial aktivitet (Bell, 2009, s. v ff):

R. Rappaport beskriver ritualet som basisen i sosial handling, F. Staal definerer det som ren aktivitet, uten mening eller mål, C. Levi-Strauss mener ritualet er som favorittøyeblikket i et spill, C. Geertz mener at i ritualet viser verden som levd og opplevd, å være den samme verden, E. Leach sier at det er den største mulige uenighet om hvordan ordet ritual skal forstås.

Jeg velger å bruke ritualer som handlinger som føles naturlig å gjennomføre, som skaper felleskap med dem en gjør det sammen med, og som kan skape distanse til dem som ikke vil delta i ritualene grunnet annen overbevisning. Jeg vil også bruke det i sammenheng med mening, gir ritualene mening å gjennomføre, kan det stilles spørsmål om hva som skjer med meningen når ritualet ikke kan gjennomføres.

2.2.3 Mening

Mening er viktig for å forstå både hvilken mening deltakerne hadde før pandemien og om alternativene gav mening etterpå. Men hva er mening, og hvorfor søker vi det? Viktor Frankl hevder at det er primære motivet for et hvert menneske å finne mening, det er viktigere enn ære, berømmelse og nytelse (Danbolt, 2014, s. 25). Meninger kan være små og usynlige, individuelle eller som bekreftelse på en gruppetilhørighet. De fleste meninger er fragmenterte og sammensatte av flere usynlige deler og dannet av menneskets opplevelser (Danbolt, 2014, s. 25). Det menneskelige behovet for å være en del av noe større, et fellesskap, kan gi tillit til mennesker med samme mening som en selv

«Et globalt meningsunivers hjelper den enkelte til å se sitt liv inn i en større sammenheng, ifølge den amerikanske psykologen C.L. Park» (Sørensen, 2020, s. 102) En tro på at Gud som skaper har brydd seg om å skape deg, og at du er liten alene, men viktig i fellesskapet med andre som tror det samme, det kan gi mer mening i krevende situasjoner (Sørensen, 2020, s. 102). Crystal Park mener ikke at global mening skaper mening selv, men at «global mening tilsvarer begrepet livssyn», og mener at det blir viktig å skape mening når grunnmuren i den globale meningen slår sprekker (Danbolt, 2014, 26). Tro på en høyere makt, kan også bidra til en lettelse, da mennesket selv er fritatt fra å skape noe selv, og makten bare er der (Schnell, 2021, s. 77). I en belgisk-nederlandsk studie, ble det forsket på om moralen var høyere ved troen på at en høyere makt fulgte regnskap over deres aktiviteter, den viste at protestantene hadde høyere moral enn skriftende katolikker og ateister (Schnell, 2021, s.78).

Tatiana Schnell har, i stedet for å forske på mening *med* livet, forsket på mening *i* livet, og har ved hjelp av *Sources of Meaning and Meaning in life Questionnaire*, som er brukt i store kvantitative studier, kunnet identifisere hva som skaper mening:

- *Selvtrascendering*. Den kan være både vertikal (orientere mot en ikke-materiell høyere makt) og horisontal (at man bryr seg om andre mennesker og saker).
- *Selvaktualisering*. Det vil si at man tar i bruk, utfordrer og utvikler sin egen kapasitet.

- *Orden og struktur.* Det handler om at man har et forhold til verdier, tradisjoner og praksiser som er utprøvd, og som har vist seg som holdbare og verdige.
- *Velvære og relasjoner.* Det dreier seg om å dyrke og glede seg over det som er godt i livet både privat og i andre sammenhenger, for eksempel i arbeidslivet. (Schnell, gjengitt i Danbolt, 2014, s. 26).

Ved å se på mening i livet, får vi en subjektiv oppfatning av hva som oppleves meningsfylt. I denne sammenhengen kan det bety å spørre seg selv:

- gir menighetsliv en følelse av mening?

- gir digital kirke en følelse av mening?

- gir gudstjenester og deres innhold en følelse av mening?

Etter flere forskningsprosjekter som så på sammenhengen mellom religion og helse i en krisesituasjon, ble konklusjonen at det var hvordan religion ble levd som var avgjørende; en levd hverdagsreligion, som aktivt medlem av en menighet, var forbundet med god helse, mens en levd hverdagsreligion basert kun på personlig forhold til Gud, via bønn, kunne sammenheng med dårlig helse. Dette kan være fordi flere tyr til spiritualitet i en krisesituasjon enn ellers, de som er medlem av et trosfellesskap, kan få støtte gjennom sine menigheter i tillegg til støtten en høyere makt gir alene (Schnell, 2021, s. 80f).

2.2.4 Religiøs mestring

Å be Gud om hjelp, om det er hverdagslige ting eller i krisesituasjoner, kalles (i religionspsykologien) religiøs mestring (Torbjørnsen, 2014, s. 127). I krisesituasjoner kan forholdet til religion også være problematisk, hvis eksempelvis Gud blir klandret for krisen eller for manglende hjelp med å komme seg gjennom den (Pargament et al, 2013, s. 560). Det som er viktig for analysen av denne studien er positiv mestring; hvordan Gud kan hjelpe mennesker til å mestre vanskelige situasjoner, med tanken på Gud som kjærlig og ikke hevngjerrig (jf. Torbjørnsen, 2014, s. 127). I flere studier har de positive mestringsmetodene

vist en sammenheng med god helse, bidratt til posttraumatisk hjelp og også til hjelp til både voksne og barn med psykiske lidelser (Pargament et al, 2013, 564f). Eksempler på positive mestringsmetoder er: å søke Guds støtte, å føle en åndelig tilhørighet, å ha en medmenneskelig tilhørighet med presteskap eller medmennesker, gi håp og trøst til andre som trenger det (jf. Pargament et al, 2013, s. 564). I krisesituasjoner er det flere som vender seg til Gud, og etter at følelsen av krise er over, er det ikke uvanlig å mestre situasjoner uten Gud igjen, men det er heller ikke uvanlig at krisen betraktes som en brikke i et større puslespill, som sammen med andre hendelser kan være en plan for en forbedring av noe annet, på lengre sikt (Pargament et al, 2013, s. 561f).

Kenneth Pargaments teori om religiøs mestring blir sett på som ledende, og forskere har i ettertid tatt utgangspunkt i denne (Torbjørnsen, 2014, 127). Torbjørnsen deler mestringsprosessen inn i sju faser, der den første er problemsituasjonen som utløser behovet for mestring, situasjonen vurderes i alvorlighetsgrad og dermed vurderes det hvilke ressurser som kan settes inn. Det fjerde punktet er når situasjonen tolkes gjennom habitus og personlighet (orienteringssystemet), før selve mestringsaktiviteten begynner, og etter resultat av mestringsprosessen vurderes den (Torbjørnsen, 2014, s. 129). Behovet for mestring kan endres i løpet av prosessen, og det kan variere hvilke prosesser som er mest fruktbare og hjelpsomme, og tanken på om prosessen kan hjelpe starter som regel lenge før evalueringspunktet i slutfasen (Torbjørnsen, 2014, 129f).

I avsnittet om signifikans, tidligere i teksten, gjengav jeg en liste over hvilke forhold Pargament mente var signifikante. Nå vil jeg gjengi en liste, med antakelser, som dreier seg om hvordan en, i mestringsprosessen, søker etter det som er viktig:

1. Mennesket søker signifikans (betydning)
2. Begivenheter er konstruert, (oppfattet) i henhold til deres signifikans for folk.
3. Mennesker har med seg et orienteringssystem inn i mestringsprosessen.
4. Mennesker omformer orienteringssystemet til spesifikke mestringsaktiviteter.
5. Mennesker søker signifikans i mestringsprosessen gjennom bevarings- og endringsprosesser – konservering og transformering.

6. Mennesker mestrer på måter som er overbevisende for dem.
 7. Mestring er innfelt i kulturen.
 8. Nøkkelen til god mestring ligger i resultatene og prosessen.
- (Torbjørnsen, 2014, s. 132)

2.2.5 Alderdom og religiøsitet

Hva sier forskningen om religionens betydning for eldre mennesker? I dette delkapitlet skal jeg legge fram noen konklusjoner på hvorfor religion kan være viktig i aldringsfasen, og hvordan de eldre ser på religion.

En brasiliansk studie kom fram til at eldre presenterte seg selv i forhold til religion eller religiøsitet på tre måter; 1. å være seg selv, mens en levde for religion, 2. at ved religiøs aktivitet være utenfor den materielle verden og 3. være med religion, som medmenneske med omtanke på grunnlag av religiøs overbevisning (Oliveira & Menezes, 2018, s.773). Religiøs praksis er også en del av sosial praksis, og dermed kan de eldre fokusere mer på å tro enn på hva religion er. Religion er der uansett, men ikke i en konstant form, da den endrer seg gjennom livet og i ulike sosiale kontekster. Religiøsiteten finnes i livet som leves, ved direkte sosial kontakt, men fellesskapet forsterkes også gjennom bønn for hverandre (Oliveira & Menezes, 2018, s.773f). Studien viser at religion har innflytelse på hele livet, både i tro, handling og verdenssyn, og kan gi mening i livet ved sine svar om mening etter livet. Religion blir anvendt som en støtte i dette livets slutfase, og gir håp og styrke og økt livskvalitet. Tanken om en forestående død, kan føre til en større takknemlighet for det livet en har nå, og alt en har opplevd tidligere i livet (Oliveira & Menezes, 2018, s.774). Det kan være store kulturelle ulikheter mellom Brasil og Norge, synet på de eldre kan være annerledes og en religiøs sosial kontekst kan arrangeres på ulike måter. Likevel valgte jeg å ha et eksempel fra en helt annen kontekst, siden det i mine resultater er kommentarer om at det kristne fellesskapet også oppfattes på besøk i andre kulturer på andre kontinenter.

Som arbeid av Neal Kraus viser, er fellesskapet en spesielt vesentlig faktor i å forstå dynamikken og spiritualiteten hos de eldre. Han mener at religion er limet som holder de sosiale forholdene sammen og som igjen bidrar til bedre psykososiale funksjoner, økt kirkedeltakelse gir større stabilitet i menighetene. Når de eldre er medlemmer i menigheter

med stor stabilitet, mottar de støtte fra de andre i menigheten, både følelsesmessig og spirituell støtte, og skaper dermed et sterkere åndelig bånd med disse enn med folk utenfra. De sosiale og åndelige forbindelsene en har med sin menighet kan føre til større takknemlighet til Gud, bedre helsetilfredshet, mer mening i livet, og hjelp i økonomiske og åndelige mestringsprosesser. Har man derimot negative forbindelser til mennesker i menigheten, kan den religiøse tvilen bli sterkere og en blir mindre fornøyd med helsen, (McFadden, 2013, s. 206).

I en narrativ analyse av intervjuer, utført av Ramsey og Blisner, kom det fram mange interessante eksempler på hvordan religiøs tro ble forsterket og pleiet i de religiøse fellesskapene. De visste at livet nærmet seg slutten, men var trygge på det endelige utfallet. Gamle mennesker, som har lang troserfaring, forstår at livene deres er komplekse, og at vekst og endring kommer i tillegg til den stabile grunnmuren. Forskerne konkluderte med at de eldre hadde fått sine perspektiver gjennom sine egne levde erfaringer, ved å se det gjennom sin religiøse praksis og luthersk teologi. (McFadden, 2013, s. 207.)

Den vanskeligste oppgaven eldre har er kanskje å opprettholde egoets integritet når en møter vanskeligheter både utenfra og innenfra. Religiøs tro kan være en stabiliserende faktor når en blir syk, mister sine venner eller ektefeller. Troen og stabiliteten i menigheten er der stadig og et livslangt minne om dens betydning gjennom årene kan være til trøst (Pargament, Van Haitsma & Ensing, 1995, s. 57).

2.2.6 Livskvalitet i aldringsfasen

Å aldres med suksess, er ikke så lett å beskrive. Er det beste å bli så gammel som mulig, være så frisk som mulig i alderdommen, eller å være tilfreds med den man er i alderdommen? Vi har ikke samme ønsker i livet, og mye av dette beror på kulturelle, sosiale og religiøse ulikheter (Geest, Faber & Sadler, 2010, s. 137). Det går på tvers av alle disse parameterne parallelt. Men bare ved å se på ordbruken, og se hva en person som kan ha flere generasjoner under seg kalles, er krevende. Å være gammel er ikke lenger å være over et visst antall år, og flere nekter å identifisere seg med det ordet, fordi det har fått en negativ konnotasjon. Men ordene som blir brukt i stedet for som eldre, senior eller dem i livets siste fase, blir assosiert med ordet gammel eller hva det betyr uansett. Betyr det at ingen setter pris på å bli gammel?

Har uavhengigheten av hjelp fra andre, ført til at livskvaliteten synker eksponentielt med at alderen stiger?

Alder beskrives som å ha «en instrumentell verdi, når livsløpet og personlig identitet bli betraktet som et individuelt refleksivt prosjekt» (De Lange, 2010, s. 172). Med dette menes at alderen er på din side når du er ung, og så lenge du er frisk, rask og klar i hodet, vil alderen bli akseptert som et tall uten større betydning. Hvis en opplever at helsa svikter og en ikke klarer å bidra mer enn før, kan det gi følelsen av et mislykket livsprosjekt, særlig hvis karriere har vært det viktigste i livet, eller du ser på livet som en karrierestige det er et nederlag å snu i (De Lange, 2010, s. 172). Det er mulig å leve et godt liv, selv etter man blir pensjonist. Flere drømmer om friheten det gir, og hvis en klarer å opprettholde sosial kontakt og sosialt engasjement er det positivt (De Lange, 2010, s. 174).

Feirhurst mener at aldring er amoralsk, da det i seg selv verken er positivt eller negativt. Noe kan bli bedre mens annet kan bli dårligere som årgangsvin og gammel elektronikk (Geest, Faber & Sadler, 2010, s. 139). Det er slitasje på kroppen, rynker i huden og grå hår, men hvis hodet er friskt er det mye visdom, gode minner og stabile relasjoner. Det er også kulturelt hva som er vakkert, kanskje er det klarheten i hodet som gjør at dårlige minner ødelegger humøret, mens rynkene blir verdsatt fordi de er vakre og kanskje de på magen har en historie om å være skjul for et foster.

I Nederland blir alderdom sjeldent snakket om som positivt, og med økt alder forventes nedsatt funksjonsevne, større avhengighet av andre, ensomhet, depresjon og kognitivt forfall (Geest, Faber & Sadler, 2010, s. 140). To positive kvaliteter hos eldre er visdom og livserfaring, og ved hjelp av det kan de hjelpe andre, og forklare hendelsesforløp grunnet sin erfaring med liknende hendelser tidligere. En forskningsdeltaker fortalte at forskjellen på unge og gamle er visdom, som ble definert med kapasiteten til å tenke før en handler, mens unge mennesker handler før de tenker (Geest, Faber & Sadler, 2010, s. 141).

Det er viktig å se seg selv som brikke i et større puslespill, om det er religiøst, i samfunnet eller innad i familien. Hvis en klarer å se hvor en passer inn, gir det en mening som er viktig for livskvaliteten (De Lange, 2010, s. 182). Thomas Cole beskriver aldringsprosessen som en «ambivalent prosess mellom seire og nederlag», men at religion og

spiritualitet gir verktøy til å forholde seg til både ambivalensen og å klare det umulige (De Lange, 2010, s. 183)

Hvis vi i hele vår oppvekst har haget etter neste steg av uavhengighet, er det ikke nødvendigvis lett å bli mer avhengig av andre igjen. Hvordan er da livet som eldre i Norge?

Livskvalitet er ikke lett å måle, det blir dermed snakk om oppfattet livskvalitet. *Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG)* er en livsløpundersøkelse som til nå har hatt tre perioder med datainnsamling (NorLAG). Thomas Hansen og Svein Olav Daatland, som begge er forskere ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA, har på oppdrag av helsedirektoratet skrevet en rapport om aldring og livskvalitet med grunnlag fra NorLAG (Hansen & Daatland, 2016). I det neste avsnittet vil jeg presentere noe av det rapporten sammenfatter.

Den gjennomsnittlige levealderen i Norge har doblet seg de siste 170 årene, og ligger nå på 80 år, dette fører til at vi har gått fra å ha en minoritet av eldre til at de eldre utgjør nesten 30% av Norges befolkning (Hansen & Daatland, 2016, s. 11). NorLAG har delt deltakerne inn i kohorter etter når de er født, så ikke alle data kan direkte sammenfattes med min studie, da en av kohortene inneholder deltakere mellom 55 og 64. Det gir meg tre kohorter som inneholder deltakere i min aldersgruppe, det er til tider store forskjeller mellom kohortene og til tider kun marginale ulikheter mellom alle tre. Aldring ikke et rent tapsprosjekt, det er også positive sider ved å bli eldre, en blir flinkere til å prioritere riktig og har mer realistiske mål i tillegg til at andres oppfatning av en selv får mindre betydning (Hansen & Daatland, 2016, s. 23). Opplevd tilfredshet har liten endring gjennom livet, den stiger, ifølge statistikken, sakte opp til 75-årsalderen, deretter synker den litt. Dette kan ha med sykdom og tap av nære relasjoner å gjøre (Hansen & Daatland, 2016, s. 24). Gjennomsnittlig følelse av mestring og velvære er stabilt helt til helsa blir dårlig, det er mer riktig å måle avstand fremover til døden enn bakover til fødselen, etter at sviktende helse og tap av partner og omgangskrets kan gjøre de siste årene krevende, særlig for de med pessimistisk personlighet (Hansen & Daatland, 2016, s. 30). Selvaktelse ser ut til å stige til ca. 70 år og så synke litt, mens kontroll (egen mulighet til å påvirke det som skjer) synker allerede fra ca. 40 år og fortsetter å synke (Hansen & Daatland, 2016, s. 27). Gjennomsnittlig følelse av mestring og velvære er stabilt helt til helsa blir dårlig, det er mer riktig å måle

avstand fremover til døden enn bakover til fødselen, etter at sviktende helse og tap av partner og omgangskrets kan gjøre de siste årene krevende, særlig for de med pessimistisk personlighet (Hansen & Daatland, 2016, s. 30). Gjennomsnittlig følelse av mestring og velvære er stabilt helt til helsa blir dårlig, det er mer riktig å måle avstand fremover til døden enn bakover til fødselen, etter at sviktende helse og tap av partner og omgangskrets kan gjøre de siste årene krevende, særlig for de med pessimistisk personlighet (Hansen & Daatland, 2016, s. 30). Det er flere faktorer som kan innvirke på den generelle tilfredsheten med livet, men med unntak av helse og seksualliv er eldre generelt fornøyd (Hansen & Daatland, 2016, s. 28f).

2.2.7 Eldres bruk av og forhold til sosiale medier

Sosiale medier, er vesentlig i denne sammenhengen siden store deler av Dnks virksomhet ble flyttet akkurat dit under pandemien. Digital kirke ble, som tidligere nevnt, ofte publisert og strømmet blant annet via Facebook.

SINTEF-forskerne Marika Lüders og Petter Bæ Brandzæg har gjennomført en studie om «hvordan eldre stiller seg til sosiale medier, og hvordan mange av dem erfarer å være tilskuere til og ikke deltakere i denne nye sosiale sfæren», på grunnlag av 24 dybdeintervjuer, 39 fokusgruppeintervjuer og en spørreskjemaundersøkelse med 290 deltakere (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 3). Studien ble gjennomført mellom 2010 og 2015, og selv om datainnsamlingen ble fullført for 7 år siden, så er det en langtidsstudie er relevant for analysen av denne oppgaven. Bruken av sosiale medier i ulike land, og i Norge er bruken av både sosiale medier og internett blant de høyeste i verden (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 2). Jeg vil først legge fram resultatene om hvorfor de eldre ikke brukte eller ville bruke sosiale medier, og så hvorfor andre eldre gjør det.

Da studien startet var det mest barn og unges forhold til sosiale medier det ble forsket på, da det er dem som har vært først ute med å anvende seg av det. Lüders og Brandzæg sammenfatter noen teorier om hvorfor de eldre, i forhold, er etternølere i anvendelse av ny teknologi. Jeg vil gjengi dem punktvis.

- Teknologi skal ikke være for sosial kontakt, men som verktøy.

- En føler seg for gammel til å lære nye teknologier, og det er for fremmed.
- Bekymring for at personvernet og informasjonssikkerheten ikke er god nok.
- Reklame og sosialisering i kombinasjon er rart.
- Mye useriøst innhold.
- Det er ikke relevant med sosial kontakt som ikke er ansikt til ansikt.

(Lüders & Brandzæg, 2016, s. 5f).

Av de nevnte teoriene, var det manglende interesse og behov, etterfulgt av manglende kunnskap og kompetanse som toppet svarstatistikken i studien (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 9). Respondentene hadde også åpne felt der de selv kunne svare fritt om hvorfor de ikke brukte sosiale medier, og der kom det fram at det var unaturlig å kringkaste beskjeder til mange på en gang, det føltes unaturlig, og en hadde ikke full kontroll over hvem som hadde tilgang til informasjonen eller hvem som leste det, mens dybdeintervjuer la til kunnskap om at kommunikasjonen var både for rask og at innholdet opplevdes overfladisk. Det overfladiske innholdet blir igjen beskrevet som en egokultur og ikke en delekultur, der fokuset skal være økt oppmerksomhet om en selv (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 10f). Studien viste at 14 av 18 deltakere som ikke brukte sosiale medier, ikke heller hadde store sosiale nettverk utenom internett. Med krympende sosiale nettverk blir betydningen av det lille sosiale nettverket større, og flere påpekte at de valgte å pleie de nære relasjonene, fremfor å holde overfladisk kontakt med mange (Lüders & Brandzæg, 2016, 11). Skepsisen over at kommunikasjonens utvikling går i en usunn retning, der tilstedeværelse i nået minsker, vekker bekymring for flere. Den gode samtalen forsvinner med konstante avbrytelser og tilgjengelighet for dem som ikke er til stede (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 12f).

Det snakkes om å være *digitalt innfødte* (de yngre) eller *digitale innvandrere* (de eldre) (Lüders & Brandzæg, 2016, s.4), og digitale innvandrere er i større grad tilskuere og bidrar i mindre grad enn de digitalt innfødte (Lüders & Brandzæg, 2016, 5). De bruker Facebook for å være tilgjengelige for familie og venner, og framhever betydningen av tilgjengelighet med barn, barnebarn og oldebarn (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 13). Da ikke-brukerne så på uforpliktende kontakt som negativt, er brukerne uenige. Når en ser at barn og videre generasjoner har nytte av noe, øker interessen for å prøve det seg, men kontakt med fremmede eller perifere bekjente er lite aktuelt (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 14). Selv om

noen få av deltakerne i denne studien oppgav at de brukte Facebook til samfunnspolitisk eller organisatorisk aktivitet, var det tydelig et utforsket område for majoriteten (Lüders & Brandzæg, 2016, s.14f), dette er et av punktene jeg antar har endret seg siden denne studien ble gjennomført, da mange av de som var aktive da, nå er de eldre.

Studien konkluderer med at de som ikke bruker sosiale media fordi de er uinteresserte i det, de ønsker ikke å delta. Ikke-brukerne velger å bruke mer tid på få mennesker i nære relasjoner enn på mange i perifere. Brukerne ser nytten av å holde kontakt med slekt og venner.

Det jeg savner i denne studien er å vite hvor deltakerne bor i forhold til sine nære venner og familiemedlemmer. Hvis alle bor i nærheten, er det mer naturlig å ikke ha behov for digital kontakt enn hvis de bor lengre unna. Den eneste henvisning til noen som har familie som ikke bor på samme sted, er fra en bruker som har slekt i Sverige (Lüders & Brandzæg, 2016, s. 14).

2.2.8 Oppsummering

Ritualers mening og signifikans er vesentlig for hvordan en kan mestre en krisesituasjon. At døden nærmer seg kan føre til flere tanker og håp om hva som følger etter dette livet, og religiøse vaner er viktigere å opprettholde. De eldre som ikke bruker internett eller sosiale medier er rett og slett ikke interessert i det, og de som bruker det synes det er fint å kunne holde kontakten med slekt og venner på flere plattformer. Hvis religiøse samlinger er de eneste sosiale aktiviteter en deltar på, blir de ekstra viktige, og menigheten blir som en utvidet form for familie.

2.3 Koronapandemiens påvirkning

I dette underkapitlet vil jeg legge fram forskning, og en antakelse, som er gjennomført under pandemien. Det første delkapitlet omhandler ikke en akademisk artikkel, men er likevel relevant siden den ble publisert kort tid etter at pandemien hadde ført til et nedstengt samfunn. En fagfelleurdert akademisk artikkel krever mer tid enn et par uker. Dette intervjuet var også

i bakhodet da jeg skulle formulere problemstillingen til denne studien, og fortjener derfor et avsnitt. Den andre er en masteroppgave om hvordan unge voksne hadde opplevd Den norske kirkes innsats for å ivareta dem under nedstengningen. En større kvantitativ undersøkelse, med 1225 deltakere (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 8), følger etter denne, med informasjon om hvor sterkt behovet for gudshus i samme periode. Til slutt presenteres en artikkel om digital kirke, og opplevelse av gudstjenester gjennom en skjerm.

2.3.1 Tidlig spådom

Velferdsforskeren Tomas Hansen, som ble nevnt i delkapitlet om livskvalitet, ble i april 2020 intervjuet til en forskningsartikkel til OsloMets nettside (Ertzeid, 2020). Dette er en tid da Norge har vært nedstengt i en drøy måned og sosial isolasjon er sterkt oppfordret. Hansen påpeker at isolasjon kan framkalle både fysiske og psykiske plager og konsekvensene blir mer alvorlige jo lengre tid det tar før de sosiale behovene blir oppfylt, desto verre kan konsekvensene bli (Ertzeid, 2020). Tidlig i pandemien spekulerte Hansen i utfallet av konsekvensene for isolasjon, han mente at de eldre både hadde fordeler og ulemper i å håndtere situasjonen. De eldre er mer rustet for å håndtere en isolasjon siden de enten har et nettverk eller er vant til å ikke ha det, at flere er ensomme kan også gi en fellesskapsfølelse og gjøre ensomheten mindre. De har derimot mindre erfaring med teknologi, og blir dermed isolert på en annen måte enn unge som er vant til å kommunisere digitalt (Ertzeid, 2020).

2.3.2 Masteroppgaven om de unge voksne

Blant de fire masteroppgavene jeg fant på MF Open, er det en som er mer relevant enn de andre. Helene Teistedal Vikre har, som masteroppgave i teologi høsten 2020, levert *Når vi ikke kan samles: En empirisk studie av unge voksnes forhold til menighetsfellesskap, og deres opplevelse av Den norske kirkes tilstedeværelse under koronakrisen*. Hennes metode er også kvalitative intervjuer, og hun har snakket med 5 unge voksne med tilknytning til menigheter som har arbeid spesifikt rettet mot denne aldersgruppen (Vikre, 2020, s. 10). Hennes deltakere var i andre enden av voksenlivet i forhold til mine, da hennes ikke hadde stiftet familie enda, to hadde derimot kjæresten, og de som var studenter reiste hjem til foreldrene hvis de ikke bodde i nærheten (Vikre, 2020, s. 30f).

Vikre bruker et gresk begrep for å forklare menighetsfellesskapet: «koinonia», som oversatt betyr «fellesskap for menigheten», dette er et begrep som blir brukt for å forklare at det fellesskapet som dannes i en menighet, igjen fører til at menneskene ønsker delta sammen med hverandre (Vikre, 2020, s. 21). Gud er fellesnevneren, og det er på grunn av ham at fellesskapet oppstår, og en felles tro gir er sterkere kobling mellom mennesker. Mennesker i en menighet blir i 1. Korinterbrev metaforisk beskrevet som ulike lemmer på samme legeme, og når alle lemmene jobber sammen er det fruktbart, og hvis et er sykt, blir de andre påvirket og prøver å hjelpe til med tilfriskningen (Vikre, 2020, 22). Det var dette fellesskapet Vikres deltakere savnet, og menighetene ble beskrevet som fristed, og en sosial plattform for vennskap og nettverksbygging (Vikre, 2020, s. 32). Du unge voksne former troen sin og bruker menigheten for en plattform for å bli kjent med Gud, og i menighetssammenheng føler flere på en trygghet i at de blir akseptert for dem de er og kan være seg selv. Vennskap med de andre i menigheten vektlegges, og de kan være dypere enn venner uten samme tro, da det kan være lettere å betro seg med noen med samme livssyn (Vikre, 2020, s. 33).

Forholdet til Gud og praksis er ulikt for deltakerne. Gud kan forbindes med farsfigur, venn eller lederskikkelse. For en av deltakerne er det en plattform for det sosiale livet, da det meste av sosial aktivitet har foregått i menighetens regi, hvor hun også har vært med som leder. Alle har hatt en frivillig rolle i sin menighet, men variasjonen for det frivillige engasjementet er stor (Vikre, 2020, s. 34f).

Resultatet av koronaen ble mer ensomhet til dem som ble igjen i Oslo, og mer pusterom for dem som dro hjem til foreldrene. De som dro hjem hadde fellesskap med familiene sine, mens de som bodde alene i byen kanskje ikke møtte noen på flere dager. En av deltakerne snakket om ekstra følelse av ensomhet fordi alle andre i familien bodde sammen med andre, mens en deltaker følte at det var lettere å sitte alene fordi det ikke var noen ting en kunne gå glipp av når alle andre også var i egne hjem (Vikre, 2020, s.43). De som reiste fra menighetene sine geografisk, var også dem som savnet det minst, behovet for sosial kontakt var minsket i «hjemmemiljøet» i forhold til «storbymiljøet», og fulgte ikke menighetene sine digitalt (Vikre, 2020, s.43). Flere følte at fellesskapet ikke ble opprettholdt under pandemien, og at selv om deltakerne var takknemlige for at menighetene deres prøvde å gjøre noe nytt, var det kanskje ikke helt vellykket likevel (Vikre, 2020, s.47). Årsaker til at deltakerne har sett på digital kirke var primært at de kjente noen som var med (Vikre, 2020, s. 52)

2.3.3 Gudsbehov og stengte kirker

Lars Johan Danbolt, Tor-Arne Isene og Gry Stålsett har utforsket i hvilken grad folk hadde behov for å oppsøke gudshus under nedstengningen våren 2020, og har sammenliknet resultatene med religiøs tilhørighet og psykososiale erfaringer (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s 5). Der det differensieres mellom trossamfunn, vil jeg primært forholde meg til resultatene omhandlende dem med tilknytning til Den norske kirke, men vil også sammenlikne med noen andre kristne kirkesamfunn, da de representerer en større prosentvis andel av aktive medlemmer, i sine representative menigheter, enn medlemmer i Dnk.

Enkeltutsagn av *Sources of Meaning and Meaning in life Questionnaire*, som nevnt i avsnittet om mening, er også benyttet i denne studien, og de følgende fem variablene ble benyttet: «Religion er en viktig del av livet mitt», «Det finnes noe som jeg anser som hellig», «Skjebnen er forutbestemt for hver og en av oss», som er fra skalaen for spiritualitet, «Jeg lever et rikt liv», fra skalaen for meningsfullhet, og «Jeg sitter fast i en meningskrise», fra skalaen for meningskrise. De 1225 besvarelsene førte til identifisering av fem kategorier av psykososiale erfaringer som står, i kursiv, i begynnelsen av de fem neste avsnittene (Danbolt, isene & Stålsett, 2021, s. 8).

Emosjonell uro og behov for pusterom. Det viste seg at 53 % trengte pauser fra hverdagen, og nesten like mange opplevde behovet for kunst, kultur og lettere underholdning større. 31 % var redde for hva pandemien kunne føre til, 28 % kjedet seg, 18% var irriterte og 11 % syntes situasjonen var uutholdelig (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 8f). Enkeltfaktorer som ble nevnt som krevende var uvissheten om hvor lenge det skulle vare, hva som skulle skje, dårligere levekår, hjemmeskole kombinert med hjemmekontor, ensomhet, og det at besøk og ferier ikke var mulig (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 8).

Aktivt oppmerksomt nærvær i hverdagen. Hverdagsrutiner var viktige for 81 % av deltakerne, 62% opplevde styrkede familieforhold, 60% var mer i naturen, 49% var mer opptatt av å være «til stede i livet», 37% leste mer litteratur og 33% hadde fått nye fritidsaktiviteter. Det ble fortalt om nye måter å bruke internett på, som digitale vennetreff og samtaler med nye venner på forum. De fysiske møtene oppleves som mer betydningsfulle, det

var mer verbal kontakt og tid til å lage mat fra bunnen av (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 10).

Distansert likegyldighet. 21% kjente distanse til koronakrisen og 8% var likegyldige til den. Kategorien samvarierte med skjebnetro, og var negativt assosiert med de andre faktorene (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 10).

Positiv reorientering. 87% hadde tro på at vi kunne lære noe av krisen, 79% håpet på en senkning av tempoet i samfunnet, 61% trodde væremåten vår ville bli endret til det bedre og 35% var mer opptatt av klima. Flere har satt pris på kjernefamilien og et roligere tempo (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 11).

Frykt og sårbarhet. 39% antok at levekårene skulle bli dårligere, 31% var redde for pandemien og dens påvirkning på dem og 14% følte seg sårbare og hudløse. Frykten gikk på person og samfunn, for at helsevesenet skulle kollapse og om tanken hvor ille det var for de syke (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 11).

Av deltakerne som var medlemmer av Den norske kirke kjente 34% behov for å komme seg i et gudshus, dette behovet samvarierte med troen på noe som hellig viktigheten av å ha religion i livet (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 12f). Av de som opplevde en meningskrise og var medlemmer i Dnk var gudshusbehovet på 43%. Gudshusbehov og opplevelse av frykt og sårbarhet, hadde klare sammenhenger, men ikke gudshusbehov og emosjonell uro (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s, 14).

Av alle medlemmene fra Dnk, hadde en 34% behov for å komme til en kirke, mens det var dobbelt så høy prosentandel for andre kristne trossamfunn. Ut av dette tolkes at andre trossamfunn er mer brukt som et sosialt møtested, mens medlemmer i Dnk ofte ikke er i kirker bortsett fra i spesielle anledninger (Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s.15).

Danbolt, Isene og Stålsett peker på tre faktorer som kan sees i sammenheng med behovet for å besøke et gudshus under nedstengningen: kriseerfaring, religiøsitet og tilhørighet. Hvis en følte et stort eksistensielt press og/eller syntes religiøsitet var en viktig del av livet og/eller følte tilhørighet til et gudshus, var sannsynligheten høyere for at behovet var høyere (2021, s. 15f).

2.3.4 Opplevelse av digitale gudstjenester

Hans-Olav Hodøl og Egil Sæbø, som begge jobber i krysningpunktet mellom religionsvitenskap og medievitenskap, har gjennomført en kvantitativ deduktiv studie, ved bruk av et spørreskjema som også hadde mulighet for kvalitative innspill (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 35). Temaet for studien var hvordan seere opplevde å se på eller å delta på gudstjenester via en skjerm. De delte tematikken inn i tre mindre spørsmål: 1. Hvordan det oppfattes som alternativ til tilstedeværelse i kirkerommet. 2. Hva inneholder sendingene som gav best mulig erstatning. 3. Hva skal til for at følelsen var å delta på gudstjenesten, og ikke bare se på. (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 32). Denne studien er ikke utført med et representativt utvalg, men er relevant for mitt forskningsspørsmål likevel. Hodøl og Sæbø har delt opp deltakerne i to aldersgrupper der de yngre er under 50 år og de eldre er over 50 år. 57% av deltakerne var veldig knyttet til sine representative menigheter, mens 29% krysset av for middels eller lav tilknytning (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 36). Av disse parameterne vil jeg bruke det de fant ut om de eldre og de med sterk tilknytning til sine respektive menigheter, da begge disse er parametere i mitt eget prosjekt.

Av respondentene som har sterk tilknytning til kirken sin, oppgir 48% at sendingene sees ved publiseringstidspunktet og ytterligere 35% gjør det av og til, begge disse tallene er høyere enn for de yngre, og forskerne forklarer at det kan ha med en innarbeidet rutine å gjøre (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 37). Med tanke på hvilke sendinger respondentene har sett/vært med på, har noen deltatt på flere ulike, da 60% oppgir å ha sett på sendinger fra andre kirker i tillegg til sin egen, 83 % har sett på sendinger som likner ordinære gudstjenester i struktur og form og 44% har sett på gudstjenestesendinger som i form eller struktur er annerledes enn en vanlig gudstjeneste (Hodøl & Sæbø, 2021, s.37f).

Av de som har et sammenlikningsgrunnlag, altså har sett mer enn en type sending, foretrekker 42%, av de over 50 år, sendinger som følger gudstjenestens form og 39% foretrekker de som bare er litt endret (Hodøl & Sæbø, 2021, 39). Jeg merker meg at det er hele 16 % av de over 50 foretrekker gudstjenester der en enten kan se de andre som en konferanse eller der en har mulighet for å bidra på en eller annen måte, og at totalen for disse formene er høyere enn prosentandelen (19%) som har sett på slike den siste måneden (13%)

(jf. Hodøl & Sæbø, 2021, 38f), det tyder på at det kan ha vært få slike sendinger tilgjengelig og/eller at det har vært ukjent for folk at de eksisterte.

26% av respondentene over 50 år mener at gudstjenester via skjerm fungerer, i stor grad som et alternativ, mens 52 % av alle respondenter mener det til en viss grad fungerer. Det er ulikheter mellom hvordan kirker blir anvendt utenfor unntakstilstand, og bygdekirker ofte spiller en større sosial rolle i sine samfunn enn bykirkene gjør (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 40, & Staurheim, 2021). Hodøl og Sæbø deler derfor inn respondentene etter om menighetene de selv føler tilhørighet til, er i kommuner som har flere eller færre enn 20 000 innbyggere. I de største kommunene mener 33% at alternativet med nettgudstjenester fungerer i stor grad, mens 50% mener det fungerer til en viss grad, der det i de mindre kommunene er 23% som svarer «i stor grad» og 56% som svarer «til en viss grad» (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 40). Her savner jeg også en egen differensiering om menighetsstørrelse, da det i en kommune kan være mange sokn, og at det ikke er gitt at mennesker i et sokn føler tilhørighet til kommunesentrum eller andre kirker i kommunen.

Som konklusjon på om nettbaserte gudstjenester kan fungere som alternativ for å delta fysisk, er svaret todelt. Det kan være en alternativ formidling, men ikke som alternativ til menighetsfellesskapet. Det er derimot ikke alle som ønsker å delta på gudstjenester fysisk, men som så på digital kirke, da er det anonymiteten og at en kan reagere følelsesmessig som en vil som blir eksemplifisert som årsaker (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 41).

Hva som gjorde at erstatningen ble best var heller ikke enstemmig. Da respondentene fikk spørsmål om ønsket varighet på sendingene ble gjennomsnittet 38 minutter, som er kortere enn en vanlig gudstjeneste. De eldre var mer opptatt av at liturgi og struktur skulle være som før, da 26% var helt enige og 49% var delvis enige i påstanden (Hodøl & Sæbø, 2021, 41f). Ved selve produksjonen er det viktigste for respondentene at liturgen ser i kamera (86%), i tillegg mener over halvparten at teksting (74%), høy teknisk kvalitet (72%), at rommet kan gjenkjennes som kirkerom (68%) og at musikken er som normalt for den respektive kirken (58%) (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 43). Da noen vil ha det autentisk og noen ønsker en tilpasning til mediet er de fleste enige i at innholdet, i tillegg til den tekniske kvaliteten må være bra, og liturgen må se i kameraet.

Hodøl og Sæbø fant tre sentrale forhold som framhevet det å delta på, i stedet for å se på, gudstjenestene: gjenkjennelighet, autentisitet og samtidighet (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 48).

Sammenfattet kommer Hodøl og Sæbø fram til at de digitale løsningene kan fungere som formidlingsplattform, og kan også passe dem som ikke er komfortable med, eller har mulighet til, å gå i kirken fysisk, men at fellesskapet ikke kan opprettholdes via ulike skjermer (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 49f).

2.3.5 Oppsummering

Menighetenes betydning for menneskers liv, både sosialt og religiøst, har betydning for hvordan nye løsninger har fungert som substitutt for fysiske gudstjenester. Fellesskapsfølelse og religiøsitet, samt krisehåndtering, har vært vesentlige faktorer i spørsmålet om behovet for å besøke en kirke, og unge gamle som var hjemme hos foreldrene sine hadde ikke så stort savn etter menighetsfellesskap i studiebyen. Digitale løsninger kan formidle et kristent budskap, det kan følge liturgiske regler og vise et kirka fortsatt er der, men gir ikke like stor følelse av fellesskap i menigheten.

3 Kvantitativ metode

I forhold til kvantitativ metode, som er mer opptatt av tall, er kvalitativ metode mest opptatt av ord, og Alan Bryman legger til tre funksjoner som han mener er særdeles viktig for kvalitativ metode:

1. et induktivt syn på forholdet mellom teori og forskning, der teorien blir skapt ut fra empirien forskningen gir;
2. et epistemologisk ståsted beskrevet som tolkningsorientert, som betyr at, i kontrast til den direkte bruken av naturvitenskapelig metode i kvantitativ forskning, at det vesentlige er forståelsen av den sosiale verden gjennom å utforske oppfattelsen deltakerne har av verden; og
3. et ontologisk ståsted beskrevet som konstruktivisme, som antyder at sosiale egenskaper er resultater av samhandling mellom individer,

heller enn fenomener «der ute» og utenfor de som er involvert i deres konstruksjon.

(Bryman, 2008, s. 366, egen oversettelse)

Forskningsprosessen deler Bryman opp i seks ulike trinn, der første trinn er problemstilling, andre er utvalg av steder eller subjekter, tredje trinn er innhenting av relevant materiale, før fjerde trinn som er tolkning av materialet, femte trinn er konseptuelt og teoretisk arbeid, og her kan problemstillingen justeres, mer data samles inn og gå gjennom trinnene fire og fem igjen før sjette og siste trinn som er nedtegning og funn og konklusjon (Bryman, 2008, s.370). Jeg har valgt å legge opp dette kapitlet etter Brymans trinnvise modell, for å beskrive hvordan jeg har gjennomført studien. De etiske aspektene blir behandlet i de trinn de har størst betydning. Problemstillingen er redegjort for tidligere, så det blir ikke gjentatt.

3.1 Utvalg

3.1.1 Posisjonalitet

Selv ble jeg ved forrige valg, med i menighetsrådet i min egen kirke. Jeg hadde i flere år vært aktiv frivillig med korvirksomhet, så jeg var ikke fremmed i menigheten før dette heller. Jeg er oppvokst i en familie der det i perioder ikke var frivillig å være med på gudstjenester eller søndagsskole på søndagene, og selv om det ikke alltid var like gøy var jeg som ungdom både aktiv i ungdomsarbeidet og ansatt som kirketjener i helger og som sommerjobb. Jeg fant likevel ikke helt min plass i frivilligheten. Følelsen av at nytenkning var bortkastet og unødvendig tok nok noe av min frivillighetslyst bort, før jeg flyttet til den bygda jeg nå bor i der menighetsrådet er mer opptatt av å prøve noe som kan fungere, enn å la være fordi nåværende løsning fungerer sånn passe. Det at jeg har opplevd både å bli hørt og ikke hørt av de man bestemmer sammen med, gjør at det blir ekstra interessant for meg også personlig å høre om informantene mine føler seg ivaretatt i Dnk.

Utenom arrangementer i regi av Den norske kirke, var jeg en aktiv leirdeltaker og leirleder i min ungdom, og jeg har nesten hele livet sunget i kor. Dette nevnte jeg ikke til deltakerne før etterpå, jeg tok det ikke opp og ledet spørsmålene. Gjenkjennelighet kan ha blitt vist via kroppsspråk, men i så fall var det ubevisst. Jeg snakket med noen av deltakerne med det etterpå, men det ble ikke transkribert eller notert.

Med tanke på digital kirke i min egen menighet, var jeg i liten grad med på produksjon av det selv. Jeg var kun med på skjermen en gang, i tillegg til at jeg ble lagt til som lydspor på en annen. Menighetsrådene bestemte selv hvor mye de ville produsere, hvor mye tid og ressurser de hadde til det og hvor det skulle publiseres. Jeg vet derfor at det har vært store forskjeller i innhold som ble produsert i ulike menigheter landet over, jeg vet også at kommuneoverlegene bestemte hvor mange som kunne være med på innendørs opptak også, i henhold til, eksempelvis, størrelser på kirkebygg.

Jeg snakket ikke med mine deltakere om min rolle i Dnk før eller under intervjuene, men noen spurte etterpå. Det er alltid et spørsmål om det er best at forskeren er utenfor eller innenfor, men jeg tror at alle svarte ærlig og kanskje enda mer utfyllende fordi de opplevde å bli forstått.

Russell T. McCutcheon deler innside- utsideproblematikken inn i fire tilnærminger; «empatisk», «forklarende», «agnostisk» og «refleksiv» (McCutcheon, 1999, s. 8f), og min tilnærming er refleksiv. Det betyr at jeg er klar over at jeg vil tolke utsagt ut fra min egen habitus, men holder i tillegg teologisk og praktisk kunnskap som kan likne mine deltakers kunnskap (jf. McCutcheon, 1999, s.9f). I intervjusituasjonen vil dette oppfattes som forståelse fra deltakerens side, gjennom mine oppfølgingsspørsmål, som igjen vil oppfattes som relevante for deltakeren i gitte sammenheng.

3.1.2 Rekruttering

Ambisjonene mine når det angikk rekruttering, måtte fort senkes. Jeg har mange bekjente rundt omkring i landet, men med nedstengninger, sommerferier og tekniske vanskeligheter ble det vanskeligere enn antatt. Den opprinnelige planen var å ha en annen gruppe deltakere i tillegg til den jeg har, de som ikke hadde vært faste kirkegjengere før koronaen, men som hadde sett på digital kirke. Jeg kontaktet mange menigheter om jeg kunne «annonsere» etter deltakere på deres sider på Facebook, men det var laber respons. En menighet sa at det bare var å legge ut, men det innlegget ble slettet før det ble publisert. Etter dette fant jeg ut at jeg skulle bruke mer tid på de faste kirkegjengerne.

Noen ble rekruttert via prester og noen via bekjente. Jeg startet med prestene jeg kjente til i nabokommunene og brukte Facebook til å komme i kontakt med menigheter jeg ikke kjente noen fra. Jeg fant fort ut at de fleste prester har mer enn nok å gjøre, da bare en kom med konkrete forslag til deltakere. Jeg følte ikke at det var hensiktsmessig å mase, jeg vet jo ikke om de prøvde å rekruttere for meg heller. Jeg startet derfor å kontakte bekjente rundt om i landet. Jeg har deltakere fra tre ulike landsdeler, fra store byer til mindre bygdesamfunn. Jeg har hatt flere som har vært positive til å være med på studien, men som har hoppet av fordi de ikke hadde tid eller ikke hadde teknisk kompetanse til digitalt intervju eller samtykke. Variasjonen av kunnskap og kompetanse om den digitale hverdagen, la hindringer i hvem som valgte å delta, men resultatet ble til slutt variert. Tre av deltakerne brukte jeg «portvakter» for å kontakte, og tre visste jeg hvem var selv, og bestemte meg for å spørre dem selv, etter tips fra mennesker som er nærmere disse. Ei ble rekruttert via en tidligere intervjuet deltaker. Ingen av dem er nære bekjente, to av dem er aktive i den menigheten jeg vokste opp i, men det er 19 år siden jeg flyttet derfra. I tillegg til de som sa ja, til å være med, kontaktet jeg flere på telefon, men de tok ikke kontakt.

Teoretisk sett kalles det snøball-rekruttering, når deltakere kommer til etter tips fra tidligere deltakere (jf. Bryman, 2008, s. 184f). Jeg prøvde å bruke portvaktmetoden da jeg kontaktet menigheter og prester, så noen ble også rekruttert ved bruk av det Bryman kaller «convenience» rekruttering (Bryman, 2008, s. 183f), som hadde vært helt uaktuelt om jeg søkte et representativt utvalg av befolkningen, men som i mitt tilfelle var tilstrekkelig.

Siden prosessen tok så lang tid som den gjorde var jeg også bekymret for at jeg skulle ende opp med veldig like svar, men var glad da jeg etter tre gjennomførte intervjuer hadde en yrkesaktiv, en som ikke hadde datamaskin og en som hadde sett på digital kirke fra ulike steder. I tillegg var begge kjønn representert. Etter det tredje intervjuet fikk jeg litt friskere mot og var ikke like opptatt av at jeg burde ha representanter fra alle disse tre kategoriene, selv om det var først da at jeg virkelig tenkte at disse kategoriene var punkter jeg ville se nærmere på. To av dem som ikke kontaktet meg tilbake var mennesker jeg hadde fått tips om at fortsatt var yrkesaktive, og jeg endte bare opp med en arbeidende deltaker. Det er ikke optimalt, men deltakeren hadde likevel mye å dele som kunne ses i sammenheng med de andre deltakerne. Da jeg fant rekruttering svært krevende, var ikke prosessen ferdig før sommeren 2022, da samfunnet var åpent og gudstjenestene kunne avholdes som før

pandemien. Jeg skulle selvfølgelig ønske et større sammenlikningsgrunnlag, men i et kvalitativt masterprosjekt i levd hverdagsreligion, mener jeg likevel det gir et tilstrekkelig grunnlag. At det er medlemmer av fire ulike sokn i studien ser jeg ikke bare negativt på. Spesielt ikke etter at jeg har tolket materialet og funnet store likheter og forskjeller, både på tvers av og på grunn av menighetstilhørighet. Alle var livsløpsmedlemmer av Den norske kirke.

3.2 Innhenting av materiale

Med tanke på problemstillingen, valgte jeg fort å benytte meg av semistrukturerte intervjuer. Strukturerte intervjuer hadde ikke gitt informasjon om de historiene jeg var ute etter og ustrukturerte intervjuer hadde begrenset sammenlikningsgrunnlaget (jf. Bryman, 2008, s. 437). Da dette var bestemt begynte arbeidet med intervjuguiden, som er en liste med spørsmål som skal være med i intervjuet, gjerne med en oppbygning av dybde (Bryman, 2008, 442ff)

I intervjuguiden forsøkte jeg å ha så åpne spørsmål som mulig, uten at det ble for vanskelig å svare på. Hvis spørsmålet var lukket, fulgte jeg alltid opp med et utfyllende spørsmål som *hvordan da?* Jeg valgte med vilje å ha spørsmål som kunne omhandle det samme, og merket etterpå at det var en god idè. Rekkefølgen på spørsmålene var også planlagt for at deltakerne skulle bli trygge i situasjonen, på den måten trodde jeg at deltakerne ville dele dypere og mer personlige tanker med meg (jf. Bryman, 2008, s. 445ff).

Sommeren 2021 gjennomførte jeg to intervjuer, der det ene var via zoom og det andre var ansikt til ansikt. Intervjuguiden ligger som vedlegg 2. Jeg har valgt å anonymisere mine deltakere. Noen av sitatene er heller ikke merket med hvilken deltaker som sa det, da noen kunne ha identifisert hvem deltakerne var om alle sitatene kunne kobles sammen. Deltakernes alder, på tidspunktet intervjuene ble gjennomført, er ganske jevnt fordelt mellom 64 år og 82 år. Det var dermed Deltaker 1 og Deltaker 2, som ble intervjuet et år før de andre. Deltaker 2s intervju ble av en eller annen grunn ikke lagret, så henne kan jeg ikke sitere direkte. Jeg fant det ut rett etter jeg kom hjem fra det fysiske møtet med henne, så jeg hadde heldigvis godt minne av samtalen. Det er mine notater av dette minnet som blir brukt, i tillegg til transkripsjoner av de andre fem intervjuene. Alle godkjente lydopptak under intervjuene. Deltaker 1 og Deltaker 2 tilhører en bygdekirke på Østlandet. Deltaker 4 og Deltaker 5

tilhører en småbykirke på Sørlandet. Begge disse intervjuene ble gjennomført fysisk. Deltaker 3 tilhører en stor menighet i Midt-Norge, og intervjuet ble gjennomført på zoom. Deltaker 6 var siste intervju. Hun bor i ei bygd i Midt-Norge, men avstanden er så liten til storbyen at flere sambygdinger velger å benytte seg av andre alternativer der. Det siste intervjuet ble også gjennomført på zoom, så det gjør at like mange er gjennomført digital som analogt. Halvparten er menn og halvparten kvinner. Ingen av deltakerne har bodd utelukkende nær den menigheten de nå er medlemmer av, men alle bodde nå i den landsdelen de kom fra.

Varigheten på intervjuene varierte fra cirka 30 minutter til cirka 80 minutter, det var ikke noe mønster i at varigheten hadde sammenheng med hvor intervjuene ble avholdt. Det korteste intervjuet var av Deltaker 6. Før intervjuet hadde vi e-postkontakt i to perioder, da hun ikke hadde tid før et par uker senere. Det var dataproblemer før intervjuet, og det kan ha hatt innvirkning på hvor lange svar hun gav, men jeg følte at hun fikk sagt mye på den halvtimen vi hadde intervjuet. Andre hadde anekdoter som var så lange at de glemte spørsmålene. I et semistrukturert intervju er det viktig å la deltakerne svare på den måten de selv ønsker, så stilte jeg heller oppfølgingsspørsmål underveis. Det var spennende å intervjuer, og en av deltakerne kommenterte at han ble mer avslappet underveis i intervjuet, på grunn av måten jeg reagerte på det han sa. Dette var et intervju som ble holdt på zoom, så kroppsspråk var ingen hindring digitalt, i alle fall ikke som jeg merket.

Å gjennomføre intervjuene var det enkleste med hele forskningsprosjektet. Det var god flyt i alle intervjuer, jeg følte ikke at deltakerne var kritiske til meg eller situasjonen. Det eneste de var urolig for, var om de hadde noe fornuftig å si eller om de snakket seg bort. Jeg ønsket at deltakerne skulle snakke seg bort, for i de historiene er det mye informasjon.

3.3 Tolkning av materialet

3.3.1 Fra transkribering til koding

Deltakerne snakker ulike dialekter, men jeg valgte likevel å transkribere til bokmål. På denne måten blir det bedre flyt i teksten, og deltakerne blir mer anonyme. Det kan fortsatt være mulig å se forskjeller i setningsoppbygningen. Alle transkripsjoner ble påbegynt kort tid etter at intervjuet ble gjennomført. I begynnelsen brukte jeg veldig mye tid på eh, hm, og eh, men fant etter hvert en standard jeg forholdt meg til. Jeg ente til slutt opp med å bruke eh, og [pause] hvis den ble for lang. Det er ikke lett og gradere nøling og stillhet, det kan også bety

at det er et uventet spørsmål, et spørsmål en må tenke gjennom før det formuleres verbalt. Jeg brukte etter hvert intervjuguiden som mal, så jeg ikke trengte å bruke så mye tid på å skrive hva jeg selv sa. Hvis jeg stilte spørsmålet annerledes, ble det transkribert i parenteser, som jeg også brukte til oppfølgingsspørsmålene.

Mens jeg satt og transkriberte de siste intervjuene kom det tanker om temaer som flere hadde nevnt, eller som ingen andre hadde nevnt. Fravær av likhet er også viktig, hvis det kan tolkes sammen med noe annet. Jeg startet med en forsiktig fargekoding av et fåtall begreper, som bønn, medmenneskelighet og kristen, men det ble for mange, så jeg måtte gjøre det på en mer systematisk måte. Jeg startet med en slags kondensering (Anker, 2020, s. 72f), som i praksis var et dokument som fulgte intervjuguiden, men som utelot det jeg ikke trodde kom til å bli brukt. Etter at dette dokumentet var ferdig startet jeg på en empirinær koding, eller in-vivo-koding, som Trine Anker gjengir i boka *Analyse i praksis* (s. 77):

1. Identifisere relevante begreper eller fenomener i materialet (koding).
2. Gå gjennom materialet og finne eksempler som passer under disse begrepene og fenomenene (ord, fraser, setninger eller avsnitt).
3. Samle kodene i noen overordnede kategorier (kategorisering).
4. Tenke sammenhenger og mønstre i materialet. Finne likheter, men også brudd.

Med denne metoden kom jeg fram til de overordnede kategoriene; *levd hverdagsreligion alene eller sammen med ektefelle, levd hverdagsreligion i fellesskap med andre, behov for religiøsitet og opplevelse av digital kirke*. De fire kategoriene er valgt ut fra det teoretiske perspektivet og hvordan problemstillingen er stilt, og omhandler levd hverdagsreligion og pandemi på ulike måter.

Jeg hadde ikke gjort en god nok jobb med kondenseringsdokumentet, og måtte flere ganger tilbake til de originale transkripsjonene for å finne mer informasjon. Flere koder byttet navn for å romme mer eller mindre, og endte til slutt opp med 14 koder som har fått hvert sitt underkapittel under fire kategoriene.

3.4 Konseptuelt og teoretisk arbeid

Dette trinnet har ikke blitt fullført som et sammenhengende trinn. Jeg har kontinuerlig sett etter nytt materiale, lest og forkastet litteratur. Jeg famlet litt i begynnelsen, jeg var bekymret over om jeg kom til å finne relevant teori som var helt riktig for mine spørsmål. Pandemien var pågående, og det var usannsynlig å finne mange studier som liknet på den jeg hadde tenkt å gjennomføre.

Da problemstillingen ble mer spisset inn mot endring av levd hverdagsreligion for eldre medlemmer av Den norske kirke, med innslag av digital kirke, begynte søkeordene å dukke opp. Jeg søkte i Oria, Google books, MF Open og Idunn, etter tips fra andre søkte jeg direkte i enkelte tidsskrifter som *Tidsskrift for Praktisk Teologi*. Søkeord jeg brukte var eksempelvis *covid, korona, pandemic, pandemi, krise, religion, religi*, everyday, lived, practice, praksis, hverdagsreligion, ritual* med AND og OR mellom ulike kombinasjoner. Det teoretiske rammeverket inneholder mye religionspsykologi, da dette ikke er mitt fagfelt valgte jeg primært å bruke innføringsbøker for å enklere forklare det jeg var ute etter, og heller legge vekten på fagfelleverderte artikler, bøker og rapporter i andre fagfelt.

Jeg har etter beste evne funnet litteratur som kan besvare problemstillingen min med faglig tyngde. Jeg har lest i referanselister for å finne videre litteratur og fått tips fra andre som visste hva jeg jobbet med.

3.5 Nedtegning av funn og konklusjon

Denne oppgaven er ikke skrevet i en sammenhengende del fra begynnelse til slutt. Trinnene i denne modellen har gått mer opp og ned enn Brymans modell tilsier. Når alt var transkribert og kodingen var påbegynt fant jeg igjen ut temaer som trengte bredere faglig teori. Jeg vil beskrive skriveprosessen mer som en runddans enn det modellen viser, men jeg har likevel vært innom alle trinnene, opptil flere ganger. Det har vært en tanke rundt dette temaet i hodet i mange måneder i strekk, selv når det har vært liten progresjon i arbeidet. Det som har vært viktig for meg i denne prosessen er mine funn og konklusjoner. Alt det teoretiske har andre skrevet før meg, og jeg har gjengitt det for å kunne tolke noe ut av mitt innsamlede materiale.

4 Analyse og drøfting

Det er lett å tenke at kirkegjengere er religiøse, men likevel drastisk å påstå at alle tror på det samme, føler det samme, tenker det samme og gjør det samme av samme grunn. Alle mine deltakere besøkte kirken minimum 50% av gangene det var gudstjeneste i deres menighet før koronaen. Alle har vært medlemmer hele livet, og er aktive deltakere, om de sitter i menighetsråd, husstyrer, dugnadsarbeid eller korvirksomhet. Selv om utvalget mitt er begrenset, er det etter intervjuene lett å tenke at de fleste kirkegjengere, som har helse til det, bidrar med mer enn sitt nærvær. Som Deltaker 5 sa: «Det er en stafettpinne som på en måte har limt seg fast i hånda». Hvis en har vært aktiv i kirken tidligere, så forventes det at en holder på så lenge en orker. Jeg hadde på forhånd ikke trodd at så mye av eldres hverdagsreligiøsitet var tilknyttet frivillig arbeid, men når gjennomsnittsalderen stiger er det jo ingen som tar over alle stafettpinnene.

Under pandemien har det fortsatt vært mulig å fortsette med religiøs aktivitet i hjemmet, det har vært mulighet for bønn, ettertanke, turer i «Guds frie natur» og bønn. Jeg har derfor delt opp dette kapitlet i fire. Den første delen omhandler deltakernes levde hverdagsreligion utenfor organiserte aktiviteter. For å få et innblikk i hvor mye som forandret seg med en nedstengt sosialt fysisk fritid, er neste del tilegnet det organisatoriske religiøse livet deltakerne hadde før pandemien. De to siste delkapitlene er direkte koblet til pandemien. Der går jeg inn på hvordan digital kirke har blitt brukt og oppfattet, og hva koronaen har gjort med deres levde hverdagsreligion.

4.1 *Levd hverdagsreligion alene eller sammen med ektemake*

I dette delkapitlet har jeg komprimert det mine deltakeres utsagn om hvor de føler Guds tilstedeværelse og deres personlige følelser til kirkerommet som hellig sted. Hvordan lever de sin hverdagsreligion i det private rom, i ensomhet eller med ektemake?

4.1.1 Bibellesning og bønn

Bibel og bønn blir ofte nevnt i samme åndedrag. Alle mine deltakere nevner begge deler på spørsmålet om hvordan de praktiserer sin religion. Deltaker 6 tror det er en gjengs oppfatning at kristne ber og leser i Bibelen hele tiden, og poengterer at hun ikke mener at det er det avgjørende for henne: «Vi hører om at de leser og de ber, men der er ikke vi.» Ser jeg hele intervjuet som en helhet så er det ikke sant at hun ikke ber, men det er den faste bønnestunden med Bibellesning som ikke er for henne. Gud er der når det trengs, og alle ber ved behov. Det er rutiner deltakerne tenker på med praksis, de er ikke vant til å snakke om dette. Det kan være at det ikke bare er hun som tenker at det er noe som bare andre gjør, men jeg opplever ikke de andre som tilbakeholdende. To av deltakerne forteller at de følger bibelleseplaner, og har gjort det i mange år. Bønn er også inkludert i opplegget til bibelleseplanene, og en deltaker innrømmer at selv om han har abonnert siden ungdommen, så er det ikke hver dag han følger den.

Hver formiddag setter Deltaker 1 seg ned med ektefellen for bønn og Bibellesning. Deltaker 2 har også bønnelister som fast følges, hun er klar på at hun både tar imot navn fra andre og ber for noen som ikke har bedt henne gjøre det. I senere tid har hun hatt frimodighet til å fortelle folk at hun ber for dem, spesielt de som hun tenker at ikke ber selv

To deltakere snakker om rutinen bønn om morgener og kveld, og en nevner kveldsbønn, men ber i tillegg ved behov. Deltaker 4 snakker om at siden Gud har tatt bolig i ham, så er han hele tiden en del av felleskapet:

Jeg ser jo på Gud og Gudsbildet, sånn at Gud har på en måte tatt bolig i meg. Altså det er jo fellesskap, det går jo an å snakke med han når en jobber eller kjører bil eller sånn, så det er jo en sånn, det er ikke bare en gang til dagen, det er jo et fellesskap, det er jo, ja, så ja, men jeg har også faste rytmer.

Deltaker 5 forteller også om ulike måter å be på. Selv om han kan be til Gud i hverdagslige situasjoner, så er det likevel annerledes å be når en ikke tenker på noe annet:

Altså anywhere altså, så kan en jo, en kan stå å sage på en planke og så kan du sende en bønn til Gud. Eh, så, så, men det å kunne trekke seg litt tilbake, det å ha ei stille stund, det er verdifullt.

Gud kan hjelpe alle deltakerne ro og gi trøst, men på ulik måte. Et par av mennene snakker om at de har vært heldige i livet og ikke trengt så mye av verken ro eller trøst. To av deltakerne bruker Guds ord mer enn bønn, for å finne ro og trøst.

En av deltakerne følte seg privilegert som kunne snakke med ektemaken sin om tro, de kunne diskutere og be sammen. Jeg vet ikke om deltakeren har opplevd å ha en partner som ikke deler livssyn, men det er tydelig at det er viktig og meningsfullt å dele tro med den man står nærmest.

Bibelen kom opp som fortellinger på ulike spørsmål gjennom intervjuene. En ting jeg bet meg merke i var at misjonærene siterte Bibelen med skriftsted og fysikeren snakket om Guds storhet fra et naturvitenskapelig perspektiv. En sykepleier ber for dem som antas å trenge det. Jeg spurte de ikke om tidligere yrker.

Bønn kan være både en rituell handling, ved hjelp av en bønneliste, eller en spontan tanke. Ingen sier noe negativt om å be, men ikke alle har et behov for et ritual rundt det. Både Bibellesning og bønn betraktes som en kontakt med Gud, for støtte eller motivasjon, eller som takk for rettferdighet og hjelp. Det fortelles om gode opplevelser av samhandling til bønn med ektemaker, da det kan føre dem enda tettere sammen og forstå hverandre bedre, dette har vært spesielt viktig når det i perioder var den eneste personen en fikk lov til å være i nærheten av.

4.1.2 Guds tilstedeværelse og opplevelse av helligdom

Guds tilstedeværelse kjennes sterkest i naturen og i kirker, men det er også snakk om bevisstheten, mer enn lokasjonen. Det eneste konkrete stedet som blir nevnt, utenom kirke og natur, er soverommet. Deltakeren har en kveldsrutine med digital kirke mellom leggetid og søvn, men jeg tolker også dette svaret som at Guds nærvær føles sterkere når en er bevisst på Gud. Tilstedeværelsen blir derfor også beskrevet som sterkere i fellesskap, ved salmesang og

liturgi. Gud er også til stede flere steder samtidig som nærværet føles her, Guds tilstedeværelse har ingen køsystem, men er der for alle hele tiden, bevisst eller ubevisst.

Problemstillingen min omhandler stengte kirkebygg, og derfor er jeg spesielt opptatt av mine deltakeres følelser til kirkene sine. Flere av deltakerne har hatt mulighet til å besøke når de vil, siden de har tilgang på nøkler. Ingen har likevel gått i kirken for å sitte der alene. Ingen mener at Guds tilstedeværelse ikke er å finne i kirkebygg, men flere påpeker at det er fellesskapet som gjør det sterkere, eller annerledes, i egen kirke. En deltaker snakker om kirkekunst, eller bilder av Bibelske motiver. Han tolker det som en slags forkynnelse, da kunstneren har hatt en tanke om hvordan en fortelling skal formidles «hellig er et sted hvor Guds ord får lyde» sier Deltaker 5, om det er i ord, kunst eller tanker i eget hode. Kirken som vigslet blir nevnt som hellig, i tillegg til elementer inne i en kirke som er ekstra hellige som alter og døpefont. Følelsen av at noe skal være ekstra hellig møtes likevel av en viss skepsis. Selv om noen svarer konkret etter hvert, så har ikke deltakerne behov for å gradere hellige steder, når Gud er over alt.

Skaperverket oppfattes som stort og viktig. Naturen er en katalysator for sterke følelser, både via fugler, blomster, utsikt til sjøen og stillhet på fjellet. Følelsen av at Gud er så mye større enn oss mennesker, og at Guds storhet blir over folks fatteevne, kommer til uttrykk i hvordan en av deltakerne forteller om sine daglige tanker:

Altså, jeg har jo [pause] i hele mitt voksenliv, dette sier jeg ikke til folk, for folk forstår det ikke, så det er ikke sikkert det er noen vits. Men jeg har tenkt hver eneste dag på universet, på «big bang», på utvikling og gudsbilde altså, rett og slett; hvordan Gud er. Det, og dette med at Guds storhet på den ene sida [er] så enormt, [...] og så disse atomene som er så bittesmå. Jeg sitter og regner; hvis du tar alle stjernene, alle solene som er 100 milliarder stjerner i galaksen og 100 milliarder galakser så regner jeg over. At hvis du gjør hver sol til 1/100 gram, sandkorn, 1/100 gram, og strør det utover hele Norges land, så får du 10 meter høyt med sand. Og så tenker jeg altså, en sol, så tenker jeg at en drar til Røros og spar deg ned to-tre meter, og så plukker du opp et sandkorn der, så er det vår sol, og så er det jorda et lite støvkorn på det sandkornet igjen og så er det lille meg her, og så ser Gud meg.

Guds tilstedeværelse er altomfattende, den er ikke alltid i bevisstheten, men aldri lengre borte enn tanken på den. At ingen følte for å komme til et kirkerom tolker jeg dit hen at det ikke var noe der som ikke kunne finnes andre steder. En deltaker bruker Bibelfortellingen om den brennende busken for å forklare dette med bevissthet.

Men ellers så tenker jeg også altså at det kan være hellig sted her og nå hvor jeg er, [anekdoten om den brennende busk fra 2.Mos 3] Der han hadde vært hundre ganger før og gjett, var hellig grunn uten at han visste om det, for han var på det samme stedet som han alltid hadde vært ikke sant, og det er litt sånn, at når jeg er sammen med mine venner, når jeg sitter hjemme, ja er et eller annet sted, det kan være et hellig sted der jeg er, og Gud kan møte med der.

Det som var viktigst for deltakerne med kirkerommet var den menigheten som ikke hadde lov til å samles i det rommet, eller noe annet sted. Gud beskrives ikke som mer til stede i en kirke selv om den er vigslet.

4.1.3 Oppsummering

Kort oppsummert vil jeg si at alle deltakerne forholder seg til Gud på en personlig måte, Gud møtes ikke bare i kirka. Gud er i tankene uavhengig av om stedet defineres som hellig i seg selv. En deltaker forklare dette ved å fortelle om den brennende busk fra 2. Mosebok 3, der Moses etter mange gjetervandringer på samme sted, får en beskjed fra Gud om at han står på hellig grunn. Moses var ikke bevisst at stedet var hellig, før han opplevde en beskjed fra Gud. Der tanken på Gud er, der oppleves ham.

4.2 *Levd hverdagsreligion i fellesskap med flere andre*

Denne delen av hverdagsreligion ble endret under koronaen. Det er her snakk om fysiske arrangementer, primært før og «etter» koronaen. Det er en kort gjennomgang av hva deltakerne mine har brukt tiden sin på, sammen med og for andre.

4.2.1 Gudstjenester

Ønsket mitt var å finne deltakere som gikk på ordinære gudstjenester, ikke bare ved spesielle høytider eller seremonier. Alle sammen deltok på over 50 % av gudstjenestene i egen menighet. Flere sier at de deltok på alt, med mindre de var bortreist eller andre særskilte grunner. Det feires ikke gudstjeneste like ofte i alle menighetene. De tre som tilhører bymenigheter har hatt tilbud så godt som hver uke, og har kort vei til alternative kirker ved behov. De tre som tilhører bygdemenigheter har gudstjenester 2-3 ganger i måneden, men bor også i nærheten av flere andre menigheter, om de skulle ønsket å være med på flere gudstjenester enn dem i egen menighet.

De gifte deltakerne gikk som regel på gudstjenester med sine ektefeller, og en deltaker nevner at hennes voksne barn også var med da de var små. Hun mener også at det har skjedd at hun har avtalt med noen om å møtes på gudstjeneste, men at det tilhører sjeldenhetene. En deltaker har daglig kontakt med en kompis, og hadde også samtaler om eventuelt fremtidig deltakelse på gudstjenester. De to kunne i tillegg til gudstjenester i sin egen kirke, dra til andre kirker i kommunen for å delta på gudstjenester sammen, da var ikke ektefellen nevnt. En hadde hatt med flyktninger på gudstjeneste, men innrømmet at det var ektefellen som stod for den organiseringen.

Det alle kommer tilbake til er menighetsfellesskapet i en gudstjeneste. De kommer i kirka for å være sammen, for å oppleve noe sammen og for å kjenne seg som en del av et større fellesskap. Deltaker 1 føler det «som å komme hjem», om å være på gudstjeneste, og Deltaker 6 setter stor pris på å bli ønsket velkommen av kirkeverter når hun kommer på gudstjeneste.

Det er ikke alle som har følt seg like hjemme i menigheten sin hele tiden. Alle har flyttet og tilhørt flere menigheter gjennom livet. De som har flyttet de siste årene snakker om aktiv deltakelse også i de gamle menighetene sine. En av deltakerne føler seg som del av menigheten nå, men «det tok faktisk noen år fra jeg begynte å gå i den kirka, til [jeg] fikk den følelsen [av] at [jeg] hører til.»

Mange av deltakerne har hatt aktive roller på gudstjenester. En av deltakerne har i flere år hatt ulike ansvarsområder i kirka gjennom årene, og føler at han ikke har hatt helt fri før han har satt seg ned.

Hele fire av deltakerne nevner sang og musikk som en veldig vesentlig del av opplevelsen. Orgelbrus og salmesang gjør gleden av en gudstjeneste enda sterkere. En av deltakerne synger i kor, og forteller å ha tenkt «denne presten har jeg ikke så mye til overs for», men at det ikke er så avgjørende som musikken:

Men noe som jeg ikke er glad for, [ikke] er så uavhengig av; er musikken. Altså hvis jeg opplever at jeg ikke kan glede meg ordentlig over sangen, musikken i kirka, da er det ikke så bra.

Deltaker 5 er, i tillegg til musikken, svært opptatt av forkynnelsen. Han mener at familiegudstjenester har en viktig funksjon for menigheten, men som en voksen kristen blir forkynnelsen litt tynn, og han savner da en «utleggelse» av søndagens tekst. Han er i tillegg den eneste som nevner nattverd som utøving av religion, som konkret tilgivelse fra Gud.

[Forkynnelse] synes jeg er en vesentlig del altså, få påfyll av Guds ord, og, og forkynnelse, utlegging, tolkning, altså, men jeg liker kanskje bedre utleggelse ordet, noen som pakker det opp for deg. Og i dag så er det jo ikke alltid at det skjer i stor grad, at for det at, noen av gudstjenestene er forskjellige. Du har, du har alle sammen, eller familiegudstjenestene, det er klart at da legges det på et annet plan, da kan du ha forkynnelse i form av en, et drama, eller et barn er med og spiller en rolle, og sånn må det være, men jeg som, eh, som en voksen kristen, synes jo kanskje noen ganger at det, det hadde vært godt hvis det at noen hadde gått gjennom, lagt ut dagens tekst, ikke sant, så savner du det, i det tilfellet. Men så får du det kanskje neste gang. Og så er det jo ørten ting du kan lytte på i dag, du kan sitte å lytte på [...] på dyptpløyende forkynnelse hele dagen hvis du vil.

Kirkekaffe trekkes spesielt fram av en deltaker som noe veldig positivt. Deltakeren har selv av og til ansvaret for kirkekaffen, og mener det er en viktig del av fellesskapet. Det er på kirkekaffen menigheten har mulighet til å snakke med hverandre, over en kaffekopp.

Alle har et aktivt gudstjenesteliv, og ingen føler seg tvunget av andre til å gå i kirken. Gudstjenesten er en kjærkommen rutine, en stille stund på hviledagen. Det er gjenkjennbare ritualer, med liturgi og salmesang, og det setter de pris på, i tillegg til det sosiale aspektet som blir konkretisert med kirkekaffe. Alle føler seg velkomne i sine respektive kirker nå, selv om det ikke alltid har vært sånn. Ingen føler seg uglesett eller ukomfortable som deltakere på gudstjenester og flere har hatt aktive roller i gjennomføringen av gudstjenester, som tekstleser eller kirketjener.

4.2.2 Samtalegrupper

Bibelgrupper var en del av fire deltakeres levde hverdagsreligion før koronaen. Jeg får ikke noe inntrykk av hvordan opplegget har vært i noen av gruppene, da det kun snakkes om fraværet av bibelgrupper. En deltaker som ikke er med i noe bibelgruppe forteller derimot om en samtalegruppe de har startet med nye venner:

Vi har fått noen nye venner her vi bor, de er ikke kirkefolk da, de går ikke i kirka for de synes at den nattverden; det er så frustrerende at de blir sittende igjen og sånn. Og de har vi et veldig nært vennskap med. Og vi snakker mye om tro med dem, ja. Så nå har vi starta ei gruppe, som ikke er Bibelgruppe, men samtalegruppe, der vi snakker mye om nære ting og tro, og ja, det er veldig fint.

En av deltakerne var, før koronaen med i to Bibelgrupper, og det beskrives som et savn at ingen av dem var i drift. Jeg vet ikke noe om de har startet opp igjen. Ingen nevner at Bibelgruppene har startet opp igjen, men en sier at det grunnet ulike årsaker bare ikke har blitt sånn. Jeg tolker en viss ulyst fra denne deltakeren til at all aktivitet skal tilbake til den gamle normalen, og den ligger også i forbindelse med Bibelgruppa. En Bibelgruppe er avhengig av at de andre i gruppen er friske, og det kan ha skjedd mye på to år uten aktivitet.

Den som snakker mest entusiastisk om grupper er deltakeren med samtalegruppa. Jeg tolker det som at det er en relativt nylig oppstartet gruppe, og at det er givende å snakke om religiøse spørsmål med noen som ikke har samme religiøse organisatoriske praksis. Denne personen fortalte om et gammelt ønske om å bli misjonær, men det ble det ikke noe av. Det kan være trangen til å misjonere, som gjør denne gruppen så spesiell og meningsfull.

4.2.3 Lekmann og leir

Religiøst arbeid som ikke er organisert eller forrettet av ordinerte i Dnk, har jeg under en felles paraply kalt lekmannsarbeid. Her omfattes både arbeid i misjonsorganisasjoner, på bedehus, bruktbutikk, dugnadsarbeid og som voksenledere i ungdomsarbeid.

De landsdekkende organisasjonene Laget (NKSS), Normisjon, Det Norske Misjonsselskap (NMS) og Norsk Luthersk Misjonssamband (NLM) ble alle nevnt i intervjuer. Noen av historiene omhandlet tidligere arbeid, og noen nyligere. To av deltakerne har vært utsendt som misjonærer fra ulike misjonsselskaper og til ulike verdensdeler. Begge var i utlandet i omtrent like mange år, og en av dem forteller at han fremdeles er aktiv i lekmannsbevegelsen, og sitter i det lokale styret for misjonsorganisasjonen sin på bedehuset. Der praktiserer de «fri nattverd», som han forteller er en type nattverd, som nå er lovlig å dele ut, uten prest til stede, der de gir hverandre vin og brød.

Ettersom familiesituasjoner forandrer seg oppigjennom, gjør også religiøst arbeid det. En av deltakerne forteller at han alltid har vært aktiv, og at aktivitetene var annerledes da barna var mindre, enn de er nå. Flere har vært voksenleder i den livsfasen, men ingen snakker om lederansvar i barne- og ungdomsarbeid, som en nylig aktivitet.

Alt arbeidet beskrives ikke som lystbetont, men etter et konkret spørsmål om en deltaker så på sitt dugnadsarbeid som en del av sin religiøse handling, så er det de praktiske oppgavene, som oppvask og henting av slitne lopper til loppemarked, som har ført til tanken «dette gjør jeg for Gud».

Flere misjonsorganisasjoner har gjenbruksbutikker rundt om i landet. En av deltakerne jobber mye frivillig i en av disse. Intervjuet måtte planlegges rundt vakter i butikken, så jeg

antar at det er snakk om mange vakter. Arbeidet fortelles om som signifikant og meningsfylt for deltakeren.

Familieleir omtales som en lang tradisjon for en av deltakerne. Først da deres egne barn var små, og etter at det kom en generasjon til, ble barnebarna tatt med på leir. Hun sier at leir har formet henne til den hun er, og mener at det har gjort at både barn og barnebarn «har fått et naturlig forhold til kristendommen». Hun er ikke alene om å ha tatt med barnebarna på leir. En annen deltaker snakker om leir med barnebarn, der halvparten har foreldre som ikke selv er aktive i noen menighet. Han forteller om en vanskelig balansegang mellom å snakke med barnebarna, med rollen oppdrager, når det ikke er han som har det ansvaret. Dette mener jeg er et tydelig eksempel på hvordan religion har blitt mer privat.

Altså jeg er veldig til å ha med barn og barnebarn på leir. Så nå har vi nettopp hatt med barnebarn på leir, det har vi hatt i mange år, så nå, vi begynte jo med våre barn når de var små, nå er det deres barn, og barnebarn så der har jeg følt at jeg har gjort en bra jobb da heheh på mange måter, de har fått et naturlig forhold til kristendommen,

Et par år sida nå, så var vi på en leir for besteforeldre og barnebarn og vi hadde med oss [...] fire på leir, og to av dem har foreldre som går , som er aktive i en menighet og to har foreldre som ikke er aktivt med, og alle fire var da sammen med oss. Og det var veldig kjekt! Og så hadde vi også med en veileder for oss voksne [...]. Så var det en kveld vi hadde samtaler da, så var det jeg som sa da, jeg synes det er veldig vanskelig, sa jeg da, å formidle den kristne tro til mine barnebarn, det var vanskelig nok til mine barn, men enda vanskeligere til barnebarna, det er noen andre som har ansvar for dem. Og da sa, ehh, da sa veilederen, og hun fikk tårer i øynene faktisk, og hun sa «det er jo så godt at vi kan gå her å se hvordan dere praktiserer Jesu kjærlighet og god kristen omsorg sammen med disse barnebarna. «Hva dere får sagt», sa hun «det vet ikke jeg noe om, men det dere får formidla gjennom de dere er, det gjør godt, det gjør stort inntrykk på meg» sa hun. Og det var sånn en vekker for meg, altså både i forhold til barnebarna, men også når jeg da er sammen med den gubbejengen

og går tur, så tenker jeg at hvis jeg kan være et omsorgsmenneske, en som ser andre som er til stedet og fanger opp en situasjon, kan stille spørsmål, det opplever jeg som en del av min religiøse- eller religionsutøvelse

Jeg aner store forskjeller i hvor «ferdige» deltakerne er med frivillig arbeid. En av deltakerne har fylt opp kalenderen med frivillig arbeid, og stortrives med det, selv i ferier. Andre snakker om tidligere frivillige roller, noen for at barna deres skulle få flere alternativer som barn eller ungdom, og noen fordi de ikke ønsker så mye ansvar lengre. En av deltakerne snakker om møtevirksomhet på bedehuset, om hvor fint det var å kunne feire nattverd også der. På den andre siden, på et annet spørsmål er det også noe av det som savnes minst. Ansvaret begynner å tyngre og en ønsker egentlig å slippe organiseringen av det. Jeg tolker det som at handlingen ikke lenger gir mening for deltakeren, og at det dermed ikke lengre er lystbetont, mens det for deltakeren med full kalender absolutt gir mening fortsatt.

Leir er en spesiell hendelse for mennesker som liker leir. Leir er den eneste sammenhengen barnebarn blir nevnt i forbindelse med levd hverdagsreligion. Leir har som funksjon å videreføre tro og praksis til generasjonene etter, og ble av en av deltakerne også gjennomført med restriksjoner sommeren 2021.

4.2.4 I møte med andre

Dette avsnittet ble tyvstartet i forrige sitat, der det fortelles om hvordan en av deltakerne er i forhold til «gubbegjengen». Vi lever ikke bare i den kirkelige og religiøse verden, vi møter mennesker med annen overbevisning. Deltakerne snakker om hvordan de som kristne mennesker står opp for det de tror på. Noen av de dypeste samtalene, var rundt det jeg ønsker å samle som medmenneskelighet. Flere snakker om gode venner og familie som er ateister, muslimer og flyktninger. Selv beskriver de hvordan de møter andre:

Mye av min fritidsaktivitet, det gjør jeg på grunn av at jeg er kristen. Inviterer Syrere hjem, og inviterer [andre] folk, og det gjør jeg mye på grunn av at jeg er kristen.

Å være den eneste fra bedehusmiljøet i en gruppe, ser ikke denne deltakeren på som en positiv religiøs utøvelse, heller enn et problem:

En viktig del av min religionsutøvelse er å være til stede blant mennesker, og møte mennesker der de er, og være en, skal vi si, å være den jeg er, jeg er en optimistisk type jeg er kjent for å være blid og omgjengelig og hyggelig, og det tenker jeg er noe jeg kan bruke i en åndelig tjeneste.

En deltaker snakker om en nylig samtale om tro på Gud med et nært familiemedlem:

Det er klart at han gir uttrykk for en annen forståelse av disse tingene [Jesus som redningsmann, ny himmel og ny jord og et håp om at det er sant], en annen tolkning, en annen [tro]. Og da er det godt for meg, og jeg kan ikke gjøre noe annet enn; å si at «sånn er det for meg».

Strengt regler i oppveksten har satt spor, men deltakerne har klart å endre sine tanker og tro, og forteller at det på veien er formet en annen form for religiøs praksis, og at det ikke bare er for deltakerne selv:

I ettertid så kan jeg tenke at verden har jo sånn sett gått litt fremover, og det i forhold til at en nå tenker mer personlig, og mer fremmer det å være en god neste, altså en, et menneske som det er greit å møte, som er kanskje noe av det viktigste, [...] forholdsvis enkel tro da, eh det er på en måte ikke så mye gjerningene, men [jeg] vil jo være et godt menneske, og vise kjærlighet da.

Jeg, [deltakeren nøler litt], husker at jeg som 10-12-åring, så var jeg livredd for at Jesus skulle komme igjen, og jeg ikke hadde fått gjort opp syndene mine.

Ingen av deltakerne forteller at de nå føler at de må stille til svarene ovenfor andre enn Gud på dommens dag. Det er en mye større åpenhet om hva andre tror og gjør, omgås ulike mennesker. Deres egen væremåte og utstråling vitner i seg selv om at det er godhet i dem. Ingen er redd for å fortelle om egen tro, og jeg har ikke oppfatning av at det gjelder utenfor

forskningssituasjoner heller. De vet ikke mine standpunkt i sakene de forteller om, og de er heller ikke opptatt av at jeg skal være enige med dem, da enighet ikke er et tema i noen av intervjuene. Jeg opplever dem alle som gode samtalepartnere, reflekterte og trygge i sin egen tro og praksis. Flere av deltakerne var før intervjuet redde for at de ikke kunne bidra nok til prosjektet mitt, men stilte likevel opp. Det kan være at de stilte opp fordi de var nysgjerrige, men jeg tror også at de gjerne ville hjelpe meg, selv de som aldri hadde hørt om meg før.

4.2.5 Oppsummering

Menneskene jeg har intervjuet har brukt mye tid på levde hverdagsreligion i fellesskap med andre. Det er ikke bare menighetsfellesskap, eller andre store fellesskap som misjonsorganisasjoner, religiøsiteten praktiseres. Bibelgrupper, samtalegrupper og leir har også vært en naturlig del. Det er likevel ikke overraskende at noe av dette fortelles om som en del av religiøs praksis. Den levde hverdagsreligionen foregår i like stor grad utenfor organiserte religiøse aktiviteter. Konkrete fortellingene om hvordan de var vitner, som medmennesker, peker på at det er deres personlige forhold til Gud som er viktig for dem. De har en forståelse for at andres tro kan være like viktige for dem, og det er den enkeltes valg å tro og mene det de selv vil. Noe lekmannsaktivitet kan i alderdommen føles mer som et ork, og noe en skulle ønske at andre tok over, mens for andre gir det fortsatt mening.

4.3 *Opplevelse av digital kirke*

Hvis en tenker at behovet for levde hverdagsreligion er en konstant, som hverken øker eller synker, skulle digital kirke oppfylle store krav. Gudstjenester, kirkekaffe, bibelgrupper, møter på bedehuset og ellers all sosial kontakt der mennesker, bevisst eller ubevisst, vitner om Guds kjærlighet gjennom medmenneskelighet, alt dette måtte i en periode avlyses. Hele kapitlet til nå har handlet om hvordan deres levde hverdagsreligion så ut før koronaen, videre handler det om hva de har gjort og tenkt under pandemien, og hvordan det har påvirket deres levde hverdagsreligion for en kortere eller lengre periode.

4.3.1 Tilgjengelighet og digital anvendelse

For å se eller høre digital kirke, måtte en ha tilgang på internett. Den eneste deltakeren som sier at hun ikke har hatt tilgang til digital kirke, har sett og hørt på gudstjenester i TV og radio, lest bøker, og er spesielt glad i lyrikk og sang. Hun forteller at det har blitt mye kristen musikk til strikkesøyet. Hun har i tillegg brukt telefonene hyppigere, og satt mer pris på telefonisk kontakt enn før.

De andre fem har hatt tilgang til digital kirke, ved hjelp av datamaskiner, nettbrett og telefoner. Ingen av dem har hatt problemer med å finne det innholdet de har lett etter. I teorien har alt innhold av digital kirke vært den samme for alle, men når jeg sammenlikner hva alle har sagt, er det en svært liten del som er blitt sett av mer enn en deltaker.

Jeg spurte deltakerne om deres bruk av internett hadde økt, og selv om noen nølte, endte alle opp på at det hadde økt, i alle fall noe. Internett ble brukt til nye ting. En person testet ut Vårt Lands nye TV-kanal, TVL på iPaden sin. En av deltakerne, som relativt nylig var blitt pensjonist, hadde nærmest sluttet å bruke datamaskinen, men brukte telefonen til alt bortsett fra å skrive lange dokumenter. Telefonen var et verktøy, som alltid var tilgjengelig, deltakeren snakket om det som noe min generasjon burde forstå, og det er jeg enig i. Dette var også den eneste deltakeren som nevnte at det ble googlet hyppig, så snart det dukket opp et spørsmål ble telefonen tatt fram, så grublingen kunne ta slutt. Sunniva Gylver legger ut mye på nett, og en av deltakerne sa at navnet hennes ble «søkt opp hvis jeg trenger noe», jeg tolket det som om det var på Facebook, da denne plattformen ble nevnt. Å søke opp et navn på en person er liker innholdet til, minner meg veldig om en slags følger på blogg, og prester har også «åndelige følgere» på sosiale medier. Deltakeren kunne også være litt åndelig selv på Facebook, og la for eksempel ut salmevers, hørt på gudstjenester, og snakket om at det var en uro i kroppen til innholdet var publisert. Deltakeren hadde gode erfaringer med slike publiseringer, og nevnte at det ofte kom respons fra noen som hadde lest det, og hatt behov for akkurat det innholdet da. Ingen andre snakket om bruk av Facebook på den måten, men en annen deltaker er medredaktør for menighetens side på Facebook, og har kompetanse fra den siden. Jeg kommer mer inn på ikke-pensjonistens bruk av teknologi i kapitlet om tidsbruk og ny hverdag (4.4.2).

Selv om alle deltakerne har bodd flere steder enn sitt nåværende bosted, er det bare en deltaker som nevner at Facebook brukes for å holde kontakten med venner rundt om i landet. Ingen nevner noen annen form for bruk av sosiale medier. Det er bare deltakeren som bruker telefonen til alt som snakker om e-postkontakt med folk, men det betyr ikke at det ikke forekommer for flere. Det kunne vært naturlig at kontakt med mennesker rundt om i Norge og resten av verden skjer digitalt, men de fortalte ikke stort om slit kontakt.

Min tolkning var at alle hadde den tilgjengeligheten til digital kirke som de ønsket seg. Deltakeren uten tilgang, hadde kunnet skaffe seg tilgang hvis det var et ønske. Tilgjengeligheten til innhold fra egen menighet var derimot ikke der for en av deltakerne, for denne deltakeren kunne det like gjerne være rastløshet som førte til at digital kirke ble søkt opp, og hvor de gudstjenestene, som ble sett med ektemaken, ble sendt fra, virket irrelevant. Tilgjengeligheten ble derfor tilfredsstillende, etter hver av deltakernes behov, og til og med for stor etter hvert.

Internett ble brukt til googling, Facebook, åndelig innhold og skriving av dokumenter. Den digitale kompetansen til 5 av 6 forhindret ikke tilgang til digital kirke, og telefonen kunne av en deltaker brukes til alt.

4.3.2 Menighetsfølelse/fellesskapsfølelse

Med tanke på hvordan deltakerne har svart, er ikke alle like fornøyde med hva egen eller andres menigheter har fått til under pandemien. Forskjellen i publikasjoner fra mine deltakeres menigheter spenner mellom nesten hver eneste søndag til så godt som ingenting. Det er sannsynligvis avgjørende for menighetsfølelsen, men ikke nødvendigvis for fellesskapsfølelsen. Deltakeren som definitivt har brukt digital kirke på en mest variert måte, er den som ikke hadde materiale fra egen menighet som et alternativ. Denne deltakeren er den eneste som har sett på gudstjenester fra menigheter hun ikke har noe forhold til. På tidligere misjonsturer rundt om i Asia har hun følt sterkt på fellesskapsfølelsen i besøksmenigheter der. Felleskap er viktig for henne, men hun blir en del av fellesskapet der hun er, og selv om hun mener at den lokale kirken har vært for dårlige, så har hun ikke lett etter innhold uten å finne noe.

. Vi streama gudstjenester og det brukte vi veldig mye. Vi fant, ja det var veldig mye fine andakter, og hele fastetida var det, i fra Ski kirke hver kveld, og det var veldig mye glede av den digitale kirke under koronaen. (var den lokale kirka aktiv digitalt?) Nei, det var altfor lite.

Ja, jeg savna gudstjenestene, har jeg savna ja. (kirkerommet eller folkene?) Det er folkene, for det kristne fellesskapet det er merkelig altså, det er merkelig. Vi har jo reis mye, vi har vært på mange turer i Thailand og Egypt og Nepal og sånt, det har vært sånne misjonsturer med ravnaler, det er så rart, for når en kommer dit så er det det samme fellesskapet.

En menighet hadde sendinger på omtrent 20 minutter som ble strømmet av og til. Det er flere menigheter i kommunen, og en fotograf som ble brukt av flere menigheter i området. Deltakeren som så på innhold fra denne menigheten fikk en menighetsfølelse av å se på gudstjenester fra kirka, og mener at det var viktig at det ble tatt opp i kirkerommet. Deltakeren har flyttet flere ganger, og har sett innhold fra menigheter og arrangementer han tidligere har deltatt fysisk på. I påsken 2020 satte han personlig rekord i antall besøkte gudstjenester, da det både ble sett fra egen menighet, eget prosti, tidligere bosteds påskevandring og gudstjenester fra andre landsdeler der han kjente noen som deltok. I tillegg til norske strømmer, ble noen gudstjenester fra hans gamle menighet i utlandet også strømmet. Han ble selv overrasket over hvor bra de digitale gudstjenestene fungerte.

De to resterende menighetene begynte begge å strømme hele gudstjenester så fort det var lov. I disse menighetene hadde enkelte medlemmer av menigheten kompetansen og viljen til selv å produsere innhold, i tillegg til at menighetene hadde økonomi til det. En av menighetene arrangerte digital julemesse, som ble veldig verdsatt, muligens fordi det er en uventet ting gjennomføre digitalt.

Jeg lurer på om de kom i gang litt før [påskan 2020], eh ja mm de gjorde det, det var jo fordi de har folk som er litt inne på det ikke sant, som kan teknikken og ja.

Den ene deltakeren hadde ofte roller under opptak av digital kirke, og så derfor veldig lite på gudstjenester fra menigheten sin, men sier at det har vært et godt substitutt de få gangene han har sett på det hjemmefra. Forkynnelsen og liturgien er den samme som resten av menighet får, selv om lyden fra orgelet ikke reflekteres like godt hjemmefra.

Den siste deltakeren synes det er trist at ikke alle menigheter har vært like flinke. Han synes selv at han er heldig med sin egen menighets innsats. Så lenge det var nødvendig med en erstatning for vanlig gudstjeneste, synes han at strømmingen var en god erstatning. Han så også på innhold fra andre menigheter han har et forhold til. Det han sier om andre menigheters sløvheter eller ignoranse om betydningen av å produsere eget innhold, tyder på at fellesskapsfølelse og menighetsfølelse er viktig for ham.

Altså, jeg tror vi har vært heldige i [vår by] sånn at de har streama en del der, men jeg tror nok at det er mange som ikke har følt at det har vært nok, og det forbauset meg kanskje at det er så mange menigheter som ikke har gjort mer enn de har gjort, det synes jeg. Men jeg synes at [her] har vi gjort det relativt bra. (Det er veldig stor variasjon på hva de ulike menighetene har gjort) Ja, mm, ja, fordi at det, det var ganske store menigheter [som kunne gjort mye mer].

Jeg spurte en av deltakerne om hun hadde snakket med noen om en sending etter at menigheten ble samlet igjen. Dette var en menighet som ellers hadde kirkekaffe hver søndag, bortsett fra på sommeren, og flere sosiale aktiviteter i kirkens regi, det var en sosial menighet, og en god del av deltakerens sosiale liv var i kirka. Svaret var at alle de strømmede gudstjenestene hadde blitt opplevd alene, og ikke diskutert med noen, men likevel var det en sterk følelse av at det var dette innholdet som var viktig å se. En aktivitet kirken gjorde, var derimot kommet opp i samtaler i etterkant: den digitale julemessa.

Det var en stolthet over sine egne menigheters arbeid fra fire av deltakerne. Hvis menigheten kom i gang raskt, ble det nevnt med stolthet. En av deltakerne hadde vært med på å lage sendinger fra alle kirkene i kommunen, sendinger som viste at alle kirkene fortsatt var der. Dette var ikke gudstjenester, men en intervjuer et intervjuobjekt og en fotograf. Det var en rekke påskeprogrammer, som andre i menigheten og i resten av kommunen kunne sette pris på. Deltakeren er stolt av det menigheten fikk til, egen rolle i det blir bare nevnt i forbifarten.

Når deltakerne snakker om egne bidrag i menigheten, er det nettopp som bidrag til fellesskapet. Menigheten er viktig for meg, derfor bidrar jeg med mine egenskaper, kunnskaper og tid. En deltaker føler at spørsmålene om å bidra kan være litt hyppige, men det er enklere å spørre noen som vanligvis sier ja. Det tyder på at flere deltakere har roller i menigheten, som er kjent for mange andre, og folk vet hvem de er.

I forbindelse med menighetsliv, vil jeg også skrive et avsnitt om noe som ikke handler om pandemien, men om å ha en plass i menigheten og i samfunnet utenfor. En av deltakerne forteller at det ikke alltid har vært så lett å ha et etternavn som er kjent. Å være aktiv i et menighetsliv, gjør også at en blir assosiert med høyere moral enn andre som ikke er en del av menigheten. Hvis vi ser på Davies teori om «stedfortredende» religion (Davie, 2007, s. 28), er det heller ikke ulogisk. Hvis de aktive kirkemedlemmene skal være det andre ikke klarer, kan det oppleves vanskelig, og tilknytningen til de andre aktive medlemmene kan bli enda sterkere grunnet dette.

Under pandemien var det en mindre gruppe mennesker som opererte som stedfortredere for resten av samfunnet, men muligheten for å se på andre «vikarer» enn sine egne var også stor. Menighetene var der, uansett hvor aktive de var. Det kreves teknisk kunnskap, eller i det minste vilje om å skaffe seg det eller betale noe for det, for å lage digitale arrangementer. Deltakerne er stolte over det menighetene har fått til og over andre som også har laget innhold av høy kvalitet. Ingen føler det som motarbeidelse av egen menighet, hvis de har sett på innhold fra andre.

4.3.3 Forkynnelse

Den digitale forkynnelsen har ikke vært dårligere enn før, En av dem som har sett mye digital kirke tror kanskje at prestene har gjort seg ekstra mye flid med innholdet, siden det kunne nå mange flere, denne deltakeren forteller senere at det har hendt at han har spolt tilbake for å høre et godt poeng på nytt:

På en måte så er det ikke så forskjellig fra annen forkynnelse, eller fra det jeg vanligvis hører, men det som jeg kanskje lurer litt på er om noen av prestene kanskje legger litt mer arbeid i en preken som kan bli sett av mange flere.

Det er uttalelser om både høyere teologisk og folkelig standard på prekener, gjerne fra samme personer. Uvisst om det er snakk om ulike prekener eller om en og samme preken kan være både mer teologisk og mer folkelig.

Det er ikke nødvendigvis forkynnelsen som har vært inspirerende, men velger likevel å ta med dette sitatet her. Deltakeren snakker om at de digitale løsningene i seg selv har inspirert:

Det finnes løsninger selv om ting går skeis, selv om det kommer en pandemi som kommer og tar oss og så finnes det løsninger [...], men blir ikke bundet selv om ting kan bli veldig vanskelig.

Forkynnelse fra en prekestol er ikke en uttalt dialog mellom liturg og menighet, det er bare liturgen som snakker. Hva menigheten får ut av det er individuelt. Det er også en del av gudstjenesten som er enkelt å finne skriftlig, om en ønsker det, enten på papir eller på internett. Når ingen nevner forkynnelse som et savn, tolker jeg at de fikk like mye utbytte av forkynnelsen gjennom skjermen, og om de fikk lite ut av det, så var de kjent med hvordan de selv kunne supplementere da det ikke var nytt for dem.

Forkynnelsen var det elementet i gudstjenesten som enklest lot seg overføre via en skjerm, for alle *digitale innvandrere* (jf. Lüders & Brandzæg, 2016, s. 4). Det er også formidlingen av kirkens kultur og budskap som deltakerne i Hodøl og Sæbøs studie peker på som tilstrekkelig (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 41).

4.3.4 Prioriteringer

Gudstjenester var mer tilgjengelige for alle med tilgang til og kunnskap om internett. En var ikke lengre begrenset til søndag formiddag klokken 11 i sin lokale kirke. Likevel er dette det tidspunktet de fleste har sett på gudstjenestene hvis de ikke hadde noe spesielt på programmet. Hvis det har vært spesielt høytidelige sendinger, i en annen kirke med sterke bånd, som jubileumsgudstjenester, ble av en deltaker prioritert over lokale strømminger med ordinære gudstjenester. Lokale strømminger ble stort sett prioritert der de var tilgjengelige, men der de var kortere var tidspunktet stort sett ikke klokken 11 på søndag. Den ble der en etterfølger av en gudstjeneste på radio eller svensk TV.

Jeg vil her diskutere Hodøl og Sæbøs statistikk om kommunestørrelsens betydning for om nettgudstjenester fungerer bra eller ganske bra (Jf. Hodøl & Sæbø, 2021, s. 40). Bare en av mine deltakere bor i en kommune med mer enn 20 000 innbyggere, og mener at statistikken er misvisende. Jeg har selv differensiert mellom bykirker og bygdekirker, og med bykirker definert dem som kirker som vanligvis har gudstjenester hver søndag og som enten ligger i et kommunesentrum eller i en storby. Kommuners innbyggertall er ikke direkte proporsjonert med antall kirker i kommunen. Alle kirkene i samme kommune har ikke gjort det samme, og jeg regner med at ulikheten øker med antall sokn. Jeg mener derfor det kommer mer an på prioriteringer og ønsker for hva en vil se på enn størrelsen på kommunen en bor i. Selv om kan argumentere for at en er mer tilknyttet kirken sin i en liten kommune, kan det også argumenteres med at det er fordi det er flere eldre som bor på bygda og det er færre alternative sosiale aktiviteter der.

Deltakerne prioriterte ut fra egne forutsetninger, dagsplaner og forhold til menigheter eller mennesker i menighetene. Hvis menigheten strømmet innhold, ble det sett hvis de hadde tid og følte behov for det. En av deltakerne snakket om vanen med den stille stunden på søndags formiddag, og var mindre interessert i å se innholdet på andre tider, men en annen nesten alltid så på digital kirke fra sin egen menighet senere enn det ble sendt. For denne deltakeren ble de egne sendingene litt korte, og ble mer brukt som et supplement til en hel gudstjeneste på TV eller radio, der alle liturgiske ledd var med.

4.3.5 Savn?

Ikke alle har sett på restriksjonene som utelukkende negative. Et par synes det har vært deilig å ha litt mer tid til det de selv vil, slippe å møte opp på bestemte tider og planlegge møter på bedehuset. Pandemien gav rom for en pause i frivillige aktiviteter, uten dårlig samvittighet.

Nei, jeg har kanskje opplevd det [...] litt som et friminutt. Og det har vært, det har vært godt på en måte, det har også gitt litt, vi snakket om dårlig samvittighet, selv om det ikke er dårlig samvittighet [...]. Men det har vært godt, som en slags pause, som en pust i bakken, fordi en har vært med i for mye

Savnet til felleskap med de aller nærmeste nevnes likevel av de aller fleste. Flere av deltakerne har barn som bor langt unna, men det var også et savn med nærhet til, og å kunne legge barnebarna som bor i samme kommune. En av deltakerne var aktiv i en språkkafé, og dette arbeidet var nede i en lang periode. Jeg vet ikke om det var savnet etter menneskene, fellesskapet eller savnet etter å hjelpe mennesker inn i samfunnet som var størst, men det var uansett kombinasjonen av alle disse.

Statistikken sier at hvis resultatene mine var representative, så skulle drøye to av deltakerne mine hatt et behov for å søke seg til kirken under nedstengningen (Jf. Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s.12). Kirka i seg selv er ikke deltagende i krisemestringen, det er det menneskene i den som er. Ingen savnet kirkebygget.

Det hadde ikke vært overraskende hvis noen hadde nevnt savnet etter å kunne motta nattverd. Av seks deltakere er ikke nattverd nevnt av mer enn en av dem, og da mer for å fortelle om, konseptet «fri nattverd» og for å fortelle om dens funksjon som syndsforlatende, det blir ikke nevnt som savnet, og jeg får heller ikke noe følelse av at det ligger noe savn der. Nattverd er ikke den eneste måten å få syndsforlatelse på i den protestantiske tradisjonen, og er som nevnt i Knibbles artikkel (2020) mer aktuell i katolsk sammenheng. Jeg tolker likevel ikke fravær av savn, som fravær av mening i handlingen nattverd, mer som at meningen midlertidig kunne finnes andre steder, og bøte på savnet.

Sosialt samvær nevnes av de fleste som et savn, både religiøst og privat. Kulturkvelder i kirka, gudstjenester, og å samle storfamilien og venner, er konkrete eksempler på det som var et savn. En periode var det ikke lov å synge på gudstjenester, og korøvelser og salmesang var et savn for dem som liker å synge. En deltaker legger til begravelser uten sang som et stort savn. Her tror jeg det ligger flere lag; da det kan føles uverdig å ikke kunne synge i noens begravelse, hvis sangen er til ære for den som senkes ned i jorda.

Deltakeren som satte personlig rekord i gudstjenestebesøk, tidlig i pandemien, var derimot ganske mett av digital kirke etter en stund, og savnet etter «normale» gudstjenester ble sterkere etter hvert som pandemien utartet.

En av deltakerne sier rett ut «velsigna korona, nå får jeg en pause», og en annen satte også pris på større fleksibilitet og opplevde savnet etter mer sosial kontakt sterkere hos ektefellen. Den ekstra fritiden var godt for noe, men brakte for noen med seg et sterkt savn etter hverdagen før pandemien, da en kunne samle hele storfamilien, ha nærkontakt med barnebarna, bestemme selv hvor en skulle reise, hvor mange en skulle møte og hvor nærme en kunne stå andre korister.

4.3.6 Oppsummering

Perioden med nedstengt samfunn har vært til både glede og savn. Fra tanker som «velsigna korona, nå får jeg en pause» til savn av familie, venner, frivillig arbeid og sosiale aktiviteter. Koronaen påvirket det private livet og organisasjonslivet, og det var ikke reelt å tro at digital kirke kunne erstatte alt som tidligere ble praktisert. Det positive var at digital kirke kunne strømmes når som helst, en kunne selv velge hva en skulle se på og forkynnelsen var heller bedre enn dårligere. Det negative var at ikke alle hadde tilgang til det, felleskapet i gudstjenesten var der, men ikke like sterk og kirkekaffen var ikke sammen med alle andre som hadde deltatt på samme gudstjeneste. Hvis menighetene strømmet digital kirke selv, ble det satt pris på, og hvis de ikke gjorde det ble det savnet. Både hverdagslige og høytidelige aktiviteter ble savnet

4.4 Behov for religiøsitet

Her vil jeg drøfte hva som har vært viktig for deltakerne, både med høy og lav uro, i forhold til koronakrisen eller ikke. Alle er religiøse mennesker, men behovet kommer til uttrykk på ulik måte. Hva har deltakerne hatt behov for og ble behovene tilfredsstilt?

4.4.1 Frykt for Covid-19 og mestring

Det har vært mye usikkerhet om hvordan en eventuell smitte kunne påvirke livene til den enkelte. Ulike varianter av viruset har reagert forskjellig, både i smittegrad og i alvorlighetsgrad ved sykdomsutbrudd. Det var starten i starten av pandemien de fleste deltakerne var redd for smitte. Alle intervjuene ble gjennomført etter at alle i aldersgruppen hadde fått tilbud om minst en vaksinedose. En deltaker snakket om vaskerutiner og avstand som noe positivt. Selv etter vaksinasjon ser ikke deltakeren noen fordel i å gå tilbake til gamle klemmerutiner og håndhilsning, da sykdomstallene på andre smittsomme sykdommer har falt under pandemien. Tre andre forteller om en frihet etter vaksine og sykdomsperiode:

Og det ble jo bedre etter at vi alle var vaksinert da, alle våre venner var vaksinert, så ble det jo bedre, og jeg synes jo, i februar så fikk vi korona, mannen min og jeg, og etter det så synes jeg det ble veldig mye mer behagelig, vi var ikke redd for å smitte andre da i alle fall... mye større frihet, for etter å ha korona ferdig, så smitter jeg jo ikke andre. Så da følte jeg det mye friere, ja.

En følte litt mer behov [for religiøsitet], i alle fall den første tida, og når alt var veldig usikkert, ja, en var litt redd for, for sykdom og, ja, at andre skulle bli syke (Hadde vaksinasjon innvirkning på frykten?) Ja, det har nok litt sammenheng det, du føler deg tryggere, og så har vi jo hatt, vi har hatt Covid alle vi fire i løpet av den her etterjulsvinteren, og sett når det går bra, så blir en jo litt, eh, tryggere.

6. mai 2021 fikk jeg den første koronasprøyten, altså koronavaksinen, det var en omveltning. [...] Fordi at da pandemien kom så, så, skjønte ikke vi, eller

jeg, for å snakke om meg selv, så mye av hvordan dette skulle bli, og tenkte at det var i mars og vi hadde planer om en utenlandstur i juni, og tenkte at det kan sikkert gå greit. Og etter hvert skjønnte vi jo at dette strekker seg ut over tid at dette blir mer og mer alvorlig, og det viruset, både i vårt eget land og ikke minst i den store verden. Så det opplevdes [som at] bevegelsesfriheten minket og mulighetene også minket. Jeg følte [...] at jeg, [selv om] har hatt det veldig bra, [...] så ble det veldig begrenset. Så den dagen jeg da fikk vaksinen som skulle gi meg friheten tilbake, det var sånn at nesten satt med tårer i øynene, da jeg satt der og ventet på at jeg skulle få et signal på at jeg kunne gå ut igjen. Jeg skrev en blogg om det faktisk, om hvor omveltende det var. Så den dagen tror jeg kommer til huske, kanskje jeg kommer til å feire den hvert år.

Det er ikke bare som krisemestring under koronaen, deltakerne er inne på dette temaet. For en deltaker er det ikke de nære ting han trenger ro for, han snakke med latter i stemmen om urolighetene i verden, og at tanken på at alle skal stilles til svars på dommens dag gir en ro:

Ja, det kan han, det er ikke ofte jeg er engstelig, men det er klart at en kan bli engstelig av både Trump og Putin, og [latter], jeg vet ikke hvem som er mest [...] men det er klart det, at det roer meg ned, at det, jeg tror det er ja, det er ikke tilfeldig alt som skjer, og at det, at det er, det er ikke sånn at jeg tror at det onde ikke får lov til å gjøre fæle ting, men det er noe med dette at rettferdigheten skal seire til slutt, som jeg synes er viktig.

En av deltakerne sier at å legge ting på Gud, kan hjelpe henne med å distansere seg litt fra vanskelige situasjoner. Hun forteller også om et konkret bøttesvar. Hun forteller at Gud gav henne et tegn:

Vi hadde så problemer med ei svigerinne, som skulle komme på besøk, så jeg satt i domkirka i Oslo og bad for det besøket, da jeg kommer hjem så ringer det en telefon, og det er psykologen til hybelboeren vår, og så tenkte jeg; vet du, den stemmen liker jeg, den psykologen, så da gikk jeg til henne og snakket

med henne, og det følte jeg var et direkte bøttesvar, da klarte jeg besøket uten noe problem. Det gav meg veldig til ro.

Et av intervjuene ble gjennomført like etter at deltakeren hadde vært på et rekreasjonsopphold på Modum Bad. En uke med profesjonell sjelesorg, og turer i skogen var etterlengtet etter en tøff periode. Mange har hatt det vanskelig under pandemien, men det kommer ikke fram i intervjuet hva som konkret hadde vært tøft.

En av deltakerne forteller om mangel på frykt for viruset, ektemaken hadde nærmest vært sur, da deltakeren var for lite forsiktig. Etter vaksinerings og gjennomførte sykdomsforløp er ingen lengre redd for selve viruset. En deltaker ser at håndvaskrutiner har hindret spredning av andre sykdommer også, og håper dermed at en skal fortsette med det og litt sosial avstand ved sykdom ellers også. Og en av deltakerne mestrer globale bekymringer med å sette dem i «et globalt meningsunivers» (Jf. Sørensen, 2020, s.102), og mestrer dermed gjennom å finne mening.

4.4.2 Tidsbruk og ny hverdag

Restriksjoner førte til at også nødvendig møtevirksomhet ble gjennomført digitalt. Menighetsrådsmøter fikk etter en stund lov til å avholdes digitalt og to av deltakerne forteller om deltakelse på digitale generalforsamlinger. Selve møtevirksomheten, i en av generalforsamlingene, blir beskrevet som minst like effektiv og ryddig som et fysisk møte. En slapp støy, ordstyrer fikk styre ordet uten innvendinger, en kunne be om ordet og avgi stemmer. Det at folk slapp og reise, var positivt for noen som eksempelvis bodde langt unna, og negativt for det sosiale aspektet med generalforsamlinger.

Jeg har lært litt om andre endel om måter å kommunisere på, som, noe som overrasket meg litt nå denne våren, altså først var jeg med på regionårsmøte i [misjonsorganisasjonens] region [...], på zoom også etterpå var vi på generalforsamling, [misjonsorganisasjonens] generalforsamling med ... var det 300 som deltok? Og det fungerte altså så overraskende bra. Det var en

ordentlig generalforsamling, hvor man kunne debattere og be om ordet og alt mulig,

Restriksjonene har påvirket deltakerne på ulik måte. Da deltaker 2 gjorde sitt beste for å ikke la koronasituasjonen påvirke hverdagen hennes, Deltaker 4 var fornøyd med å oppholde seg hjemme og som Deltaker 1, som satte pris på å møte sambygdinger på flere turer i nærområdet, hadde ikke Deltaker 3 fri om hun var hjemme. Hun er den eneste som fortsatt er yrkesaktiv. De første ukene måtte hun være tilgjengelig foran en skjerm hjemme hele arbeidsdagen, i tillegg til møter etter skoledagens slutt. Det var uvant og slitsomt å sitte så mye stille, så for å få litt variasjon sprang hun opp og ned trappen mellom de to etasjene i huset sitt. Hun likte ikke de stillesittende ukene, og når skolen åpnet opp for fysisk undervisning for vanskeligstilte barn, var hun takknemlig for å kunne undervise dem fysisk et par timer om dagen. Et av barna bodde hjemme under nedstengningen, og det andre i nærheten. De var derfor en del sammen da den siste studenten også trengte litt mer plass enn i kollektivet sitt. Hun beskriver ikke seg selv som en veldig sosial person, men syntes det ble litt rart å ikke kunne samle storfamilien til jul.

Da Deltaker 3 var den som fikk minsket fleksibiliteten sin mest, satte hun også veldig pris på hva andre gjorde, og som hun fikk glede av:

Jeg har satt pris på at folk har gjort mye for at [vi] skulle få til tilbud og [...] gudstjeneste[r]. Og så bruker vi å ha en sånn, en sånn jule-, julemesse der, og det ble også [...] digitalt det første året [... og jeg er takknemlig for] at de [pause] jobber godt. Jeg hadde skolegudstjenester utenfor [kirka], julegudstjenester med, med juletre og, ja, at de fikk gjennomført ganske mye, til tross for, det setter jeg jo pris på.

Deltaker 3 «går nok ikke riktig så ofte i kirka» nå som før koronaen, mens under koronaen var den største forskjellen på utøvelsen av religion at gudstjenesten var i eget hjem. Deltaker 2 forteller om gudstjenester og bibelgrupper ble avlyst, men også om reiser som måtte kanselleres. Deltaker 1 hadde også planlagt en reise som vanligvis gjennomføres hvert 2-3 år, og tanken på å aldri få reise tilbake til et sted med stor personlig betydning, var vanskelig.

Uvissheten om kommende restriksjoner gjorde planlegging nærmest umulig, da regelverket kunne endre seg på få dager.

Deltaker 1 setter større pris på sine daglige bønne- og Bibelstunder med ektefellen, og forteller at stundene har tatt mer tid under koronaen, siden alternativene, som eksempelvis Bibelgruppe, ikke var en mulighet. Deltaker 6 snakker om ufrivillig fritid som noe negativt, men satt likevel pris på mer tid med ektemaken. Under pandemien har Deltaker 5 reflektert over hvor mye han faktisk har sagt seg villig til å delta på, og har fått større frimodighet til å si nei:

Ja, en har fått litt mer frimodighet, til å si nei. (*Har du følt at du ikke kunne si nei før?*) Ja, noen ganger så opplever en jo det i kristent arbeid. Ja, fordi en har stått i det, alltid hatt verv og rekrutteringa ikke er til stede, sånn at hvis en legger inn årene så går det ad Dundas. Og så kan du si «ja, men er det farlig?» nei. Så en må nok også tenke at en skigard ikke trenger å vare evig, så det vi har bygd opp av stillas, eller ja [latter] det kan kanskje måtte falle sammen for at det skal bli en ny start. [...] For Guds ord står fast, Guds ord er det, det som egentlig binder dette sammen, så, ja. (du er ikke redd for at det skal bli en endring?) Nei, jeg er egentlig ikke det, eh, en, en, kan være at noen må dø for at det skal spire.

Deltaker 4 ser at vi også er sårbare i Vesten, og sammen med sykdomsfrykt er det en mistillit til mektige presidenter. Siden han ser på sin egen sårbarhet i et bredere perspektiv, er han også den eneste som svarer bekreftende på spørsmålet «Har forholdet ditt til Gud endret seg siden 12.03.20?»:

Jeg er jo kommet tilbake til den situasjonen som vi var på før, så akkurat på samme plass kan du si [pause], men hvis du bare ser på det ytre. Men hvis du ser på det indre, eh, så vil jeg kanskje si at du har fått mye større forståelse for at alt kan skje, at det mest utrolige kan skje, og at vi lever i en skummel verden, og at [det] er ikke sånn at vi i Vesten kan regne med at vi kan, at vi har tatt knekken på usikkerhet og de fleste sykdommer, og at alle mennesker skal [gjøre som vi vil, og] at det normale er at alle har det greit, den tid er forbi.

[...] Jeg tror at jeg er litt mer takknemlig, jeg håper det i alle fall, [...] både til Gud og mennesker, og kanskje jeg er litt mer avhengig av andre enn jeg var før, tror en kan klare seg selv helt.

Det har endret seg på den måten at [pause], ja, i forbindelse med at alt kan skje på en måte, så en kan vel si at en er mer avhengig av Gud og setter sin lit mer til ham, i håp om at han kan ordne opp sånn at en har levelige vilkår [pause], hvis det er noe, så har en blitt mer religiøs enn en var.

Forskjellen på før koronaen og etter at restriksjonene ble opphevet er også for Deltaker 6 mentalt, og Deltaker 1 har større bevissthet rundt sin egen rolle utenfor de klassiske religiøse sammenhengene:

Nei, jeg synes ikke den endringa er så stor altså, det synes jeg ikke. Kanskje jeg setter mer pris på tingene, har tatt det som selvfølge før, så ser jeg at det er mer en styrke nå. Ja, jeg setter veldig pris på det, liksom det gjør noe med en, når vi samles mange og sitter sammen og så gjør det noe med en, du kjenner at det er godt.

«Eg har en teneste stor for Gud», den salmen, og det å være en kristen i hverdagsrommet, det har jeg blitt mere bevisst på, ja, hva skal jeg si, at jeg i møte med mine medmennesker [kan vitne om at] Jesus ble levende.

Følelsen av frihet til å ikke ha forpliktelser utenfor hjemmet er kjærkommen, hvis det finnes mening i det en gjør innenfor restriksjonenes rammer. Hvis det en vil gjøre er å stelle i hus og hage, tilbringe tid med ektefelle eller gå tur i skogen. Den frihetsfølelsen forsvinner dog hvis det som gir mening i livet ikke kan gjennomføres. Mennesker er ikke like, deltakerne er ikke like, de har ulik habitus og opplevelse av å bli begrenset til å oppholde seg innenfor hjemkommunens grenser eller husets fire vegger.

Når en restriksjon ble opphevet, opplevde deltakerne å sette ekstra pris på å kunne gjøre noe igjen. Det er handlinger og gjøremål som tidligere ble gjennomført uten tanke på at

det kunne bli ulovlig. En setter mer pris på andre mennesker, sosial kontakt og for andres bidrag til fellesskapet. Selv om ingen frykter selve viruset lengre, har hele nedstengningen, og alt som har skjedd under pandemien, ført til at en ikke føler seg like trygg som før. En har fått tid til å reflektere over saker som klima og med uroligheter i USA og i nabolandet Russland, kan følelsen av at Norge er et trygt land blekne.

4.4.3 Signifikans og mening

Alle deltakerne kan føle seg nær Gud og finne mening i det. Det fortelles om Gud som en iboende følgesvenn, som allestedsnærværende, rettferdig og som redningsmann. Jeg har gjennom argumentasjonen brukt mening flere ganger allerede, og jeg skal ikke gjenta det i sin helhet. Jeg skal derimot forsøke å svare på de tre spørsmålene rundt mening som jeg brukte som eksempler i kapittel 2.2.3:

Gir menighetsliv en følelse av mening?

Det korte svaret på dette er ja. Alle deltakerne setter pris på menighetene sine, de har sosial kontakt der, de trives på kirkekaffe og flere møter folk fra menigheten i mindre grupper utenom den organiserte virksomheten. Savnet etter menighetsfellesskapet var for noen av deltakerne sterkt, og svakest var det hos dem som likevel hadde en viss kontakt med deler av menighetslivet under pandemien.

Gir digital kirke en følelse av mening?

Her er ikke svaret like klart, men likevel et ja. Av de som har sett digital kirke, har det gitt mening i mangel på noe som var utilgjengelig. Det gav mening der og da, men ikke nødvendigvis i fremtiden. En fortalte om at det var en fordel for de immobile, og kan dermed igjen gi mening hvis det blir aktuelt i fremtiden. Digital kirke gav ikke nok mening til deltakeren uten tilgang, til å skaffe seg det.

Gir gudstjenester og deres innhold en følelse av mening?

Liturgi, sang, forkynnelse og orgelmusikk ble alle nevnt av deltakerne. Det var ikke alt som gav mening for alle her. Sang og musikk var for en viktigere enn forkynnelsen, mens to ikke

nevnte salmer med et ord. Det behøver ikke å bety at det ikke gir mening i deres liv, men kan tyde på at det gir mindre mening for dem.

Alle deltakerne hadde fortsatt mening i livet under nedstengningen og i tiden etterpå, men ikke nødvendigvis like mye. For noen var meningen i livet sterkere, da de ønsket å stelle med sitt, mens den for andre var svakere, hvis en ønsket å stelle for andre.

4.4.4 Oppsummering

Behovet for religiøsitet var, om noen gang, større i startfasen av pandemien. Da var usikkerheten stor og det kunne oppleves omveltende. Frykten for sykdom var også for andres sikkerhet. Vaksinasjon av deltakerne selv og omgangskretsen deres beskrives av flere som en frihetsfølelse. Etter at de og familiemedlemmer også hadde kommet seg godt igjennom en sykdomsperiode, ble viruset en mindre trussel, og friheten enda større. Da aktiviteter, som Bibelgrupper og møter på bedehuset, ble avlyst, var det ulike fortellinger om hvordan den ekstra fritiden ble brukt. Noen synes det var behagelig å ikke ble forstyrret, og kunne holde på med det de ville og ikke ha dårlig samvittighet for å ikke ville være sosial. Andre fylte tiden med substitutter utenom strømming av gudstjenester.

5 Konklusjon

Etter å ha gjennomført 6 intervjuer, har jeg funnet at mine informanter ikke visste så mye om levd hverdagsreligion som fagfelt, og var ikke helt sikre på hva de hadde sagt ja til å være med på. De delte likevel villig av sine erfaringer, troshistorie og fortellinger om hvordan de levde sine religiøse liv. Alle er imøtekommende, oppegående mennesker som har funnet sin plass i sin egen tro. Med utgangspunkt i denne problemstillingen:

Hvilken betydning har stengte kirkebygg hatt for eldre kirkegjengeres levde hverdagsreligion? I hvilken grad, og på hvilke måter, har digitaliserte gudstjenester imøttekommet deres hverdagsreligiøsitets-behov? Hvordan

uttrykkes disse behovene i forbindelse med de endringene koronakrisen har medført for den enkelte?

- skal jeg i dette kapitlet sammenfatte hva jeg har funnet ut. Jeg har valgt å dele opp kapitlet etter spørsmålene i problemstillingen, etterfulgt av begrensninger i studien og hva det kan forskes videre på 5.5. I kapittel 5.1 vil er det levd hverdagsreligion minus gudstjenester som er tema, da gudstjenester er en vesentlig del av den andre spørsmålet som skal besvares i 5.2 og en disse to sett i lys av behovet for religiøsitet i 5.3. Jeg oppsummerer svarene på de tre spørsmålene etterpå, for å legge fram en kortversjon av svaret på problemstillingen.

5.1 Hvilken betydning har stengte kirkebygg hatt for eldre kirkegjengeres levde hverdagsreligion?

Da den store folkedugnaden for å begrense smitte gjorde at Norge stengte ned alt som ikke var samfunnskritisk nødvendig å holde åpent, var det ikke bare negativt. Det er fort gjort å trekke konklusjonen om at alle var engstelige, og at alle led under det. Men sånn var det ikke. Alle var ikke engstelige, og det kom til og med noe godt ut av det.

Grunnlaget for alle mine deltakere er et livslangt medlemskap og forhold til Den norske kirke. Alle har også i fortiden hatt forhold til minst en annen kristen organisasjon, som har vært med og formet deres levde hverdagsreligion. Ellers er alle født enten under eller etter andre verdenskrig, og selv om ingen nevner livet under krigen eller hvordan Norge var i etterkrigstiden, så har det likevel vært med på å forme deltakerne, de har levd gjennom den kalde krigen, opplevd minst en konges død, og i nyere tid opplevd terroren i Oslo og på Utøya 22.07.11, de har opplevd personlige gleder og sorger, de har giftet seg, og noen har fått barn og barnebarn. Disse menneskene har levd og opplevd mye som litt etter hvert har formet deres levde hverdagsreligion. Jeg kan ikke begynne med å si hva som har endret seg de siste to årene uten å si noe om hva som har formet dem før og hvordan de levde sin religion fram til mars 2020.

Alle, som nevnte det, snakket varmt om barndom og kristen trygg omsorg, selv om det var mer regelorientert enn nå. Løsrivingen fra hvordan foreldrene levde sin hverdagsreligion

til å skape sin egen fortelles å ha tatt litt tid, men nå er alle trygge i sin egen overbevisning. Å høre foreldre og besteforeldre vitne om hva som har hendt med dem, har gjort det enklere å tro selv, og å oppfatte Guds inngripen i en av deltakernes liv. Alle liker å snakke om sin egen tro, men jeg opplever ikke at noen misjonerer. Troen er en naturlig del av deres liv, en del som ikke alle snakker om like ofte, men som likevel ikke er hemmelig, det er bare ikke alle som er vant til å få spørsmål om det. Nå kan de stå opp for sin egen tro, og det forteller meg også at det ikke alltid har vært sånn. Det er vanskelig å si når en slik endring har skjedd, da ingen snakker om konkrete hendelser der livet eller religiøsiteten tok en skarp sving. To hadde vært misjonærer i utlandet, en snakket om misjonsarbeid i Norge og en om misjonærarbeid som et tidligere uoppfylt ønske. Selv om misjonærene fortalte Bibelfortellinger, fysikeren forklarte Guds storhet ved hjelp av matematikk og astronomi, så var det ikke bare sykepleierne som viste omsorg, alle viste seg som behjelpelige medmennesker.

Deltakelse på gudstjenester var bare en av flere aktiviteter som inngikk i deltakernes levde hverdagsreligion før koronaen. En annen fellesnevner er bønn. Bønn er ikke noen kriseknapp en kan trykke på for at alt skal bli bedre, men alle kan be når de har behov for det. Bønn og Bibellesning er kontakt med Gud, tanken på Gud gjør at Guds nærvær kjennes. Gud kan støtte og motivere, og tanken på at rettferdigheten skal seire på dommens dag, gir trøst. Det siste har gitt ekstra trøst med en utrygg verden, når det, i tillegg til en helsefare som en pandemi, er konflikter både i USA og Russland, føles ikke verden like trygg, og jeg tror at følelsen fra forrige konflikt mellom disse to stormaktene er gjenkjennbar. Dette kan forsterke Pargaments teori at en kan føle mestring ved å søke Guds støtte (Pargament et al, 2013, s. 564). To deltakere var aktive brukere av bønnelister, og det kan føre mennesker nærmere hverandre, å fortelle noen «jeg ber for deg» kan vise at en bryr seg, og dermed føre de to nærmere hverandre (Jf, Oliveira & Menezes, 2018, s. 773f).

Bønnerutinene er ikke veldig påvirket av pandemien, selv om det ikke er så lett å si da enkelte ikke har rutiner for bønn. En deltaker som har fast formiddagsstund med ektefellen, med lesing i Bibelen og bønn, har følt på at det har gitt mer mening under pandemien og stundene har dratt ut i tid. Bønn blir brukt som en stille stund, i rutine eller spontant. Den utvidede bønnestunden kan tyde på et økt behov for rutine (Jf. Danbolt, Isene & Stålsett, 2021, s. 10).

Det som har «ligget brakk» under pandemien er Bibelgrupper, kulturkvelder, koraktivitet, aktivitet på bedehuset, arbeid på gjenbruksbutikken og på språkkafeen. Av disse fortelles det om Bibelgrupper og aktivitet på bedehuset mer som et tomrom som eventuelt burde fylles med noe annet, enn et savn. Dette er også levd hverdagsreligion som kan gi mindre mening i livet nå en før. Jeg har ikke noen fortellinger om oppstart av disse igjen, så det kan tyde på at de ikke er like meningsfulle som før. Det fortelles med stor entusiasme om leir uten restriksjoner, oppstart av korøvelser og språkkafe, og arbeid på gjenbruksbutikken har også stor mening for deltakeren det gjelder. Dette er faste aktiviteter som, i fellesskap med andre, gir glede og mening i livet.

Det som har blitt savnet, blir, i alle fall midlertidig, mer satt pris på når det åpnes opp for aktiviteten igjen. Men fraværet av full timeplan har også gitt innsikt i at det kanskje er på tide å si mer «nei». En av deltakerne har fått et mer nyansert syn på hva det er hensiktsmessig å fortsette med, og at det ikke bare betyr at deltakeren selv ikke ønsker å være delaktig i organiseringen av arbeidet, men at det kanskje er på tide at noe andre bygger opp noe helt annet som er mer passende i dagens samfunn. Jeg tolker ikke dette som et tegn på at vedkommende gir opp eller ikke verdsetter sin egen innsats lengre, mer som en innsikt i at en ikke er uerstattelig og at nye ideer ikke trenger å være negativt. Tradisjonen i menigheten har kanskje stått litt for sterkt, og at det nå er på tide med et generasjonsskifte. Det gir også vedkommende et større rom til å fortsette med det som gir mening, og ikke bare ha, for å bruke deltakerens egen metafor, «en stafettpinne limt fast i hånda», for at ingen er i andre enden til å ta imot, fordi de løper i en annen bane, eller kanskje de holder på med en helt annen «idrett». Jeg tolker dette rett inn i teorien om at mening er viktigere enn makt og berømmelse (Jf. Danbolt, 2014, s. 25), da det er felleskapets beste som gir mest mening.

En annen deltaker har fått et sterkere forhold til Gud, avhengigheten til både Gud og andre har blitt større, og følelsen av en utrygg verden oppgis som mye av årsaken. Det er den eneste deltakeren som forteller at forholdet til Gud er endret etter at Norge stengte ned, men takknemlighet og avhengighet til andre er det flere som forteller om. På utsiden ser den levde hverdagsreligionen lik ut, men på innsiden, ligger en ny uro, en større takknemlighet for det som igjen er lov.

Dette bekrefter at levd hverdagsreligion er mye mer enn organisatoriske kirkelige arrangementer (jf. Ammerman, 2013, Ammerman 2016, Ammerman, 2007, McGuire, 2008, Knibble & Kupari, 2020). Levd hverdagsreligion, med fundament i samme denominasjon kan leves ulikt. Det er individuelle forskjeller mellom alle. Det bekrefter også at det er mange *digitale innvandrere*, og at de klarer å bruke teknologi til det de vil (Jf. Lüders & Brandzæg, 2016).

5.2 I hvilken grad, og på hvilke måter, har digitaliserte gudstjenester imøtekommet deres hverdagsreligiøsitetets-behov?

Jeg har ikke funnet noen studier gjort i Norge på disse premissene. Studien til Vikre (2020), har likhetstrekk, men er gjort fra et praktisk pedagogisk perspektiv, og deltakerne hennes er i begynnelsen av voksenlivet, mens mine er i slutten. I Vikres studie, var det de som bodde alene som hadde et størst behov for menigheten sin, mens den som bodde alene i min studie ikke så noe digital kirke, og skaffet seg heller ikke utstyr for å kunne gjøre det. Det betyr ikke at deltakeren ikke opplevde ensomhet, men at deltakeren selv ikke oppfattet det digitale innholdet fra menighetene selv, som mer verdifullt enn det som var tilgjengelig på TV, radio og ved bruk av egen musikk. De digitaliserte gudstjeneste var ikke aktuelle for denne deltakeren, og det imøtekom få ingen måte deltakerens hverdagsreligiøsitetets-behov.

Fem av seks deltakere fortalte at de gikk på gudstjeneste tilnærmet hver gang det var feiring av gudstjeneste i egen menighet, og den siste gikk over halvparten av gangene. Og byttes den ene ut med den siste deltakeren, så er det utvalget som har sett på digital kirke i en eller annen grad. En av de siste fem deltok i produksjonen av så mange gudstjenester i sin egen menighet, at det var svært lite digitalt innhold som ble oppsøkt av denne deltakeren heller under pandemien. Denne snakker derimot om diskusjoner på Youtube og en oppsøkende trang til innhold om søndagens tekst, særlig hvis det er familiegudstjeneste den gjeldende søndagen. Dette snakkes derimot ikke som noe nytt, det er noe som har blitt gjort innimellom, for ekstra påfyll, og helst hvis noen kjente har vært med. Det er også helt tydelig fortalt at denne deltakeren er takknemlig for en pause i aktivitetstempoet. Pausen var etterlengtet og behovet for religiøsitet har ikke vært større. På den måten har det

imøtekommet behovet, men det blir et definisjonsspørsmål på hva et behov er, og det skal jeg ikke gå inn på.

En tredje deltaker, som også skiller seg ut på flere måter, er med i en menighet som ikke har produsert eget innhold av digital kirke. Deltakeren har vært aktivt letende etter materiale, jeg vet ikke hvor, og alltid funnet noe som var av tilstrekkelig kvalitet. Deltakeren var ikke så opptatt av hvor sendingene ble produsert, selv om det var et savn og litt bitterhet i at egen menighet gjorde for lite under nedstengningen. Da mengden fritid økte drastisk, var derimot ikke gudstjenester på nett nok, selv om de ble verdsatt. Annet materiale ble søkt opp og mye annen digital kirke ble tatt med på sengekanten.

En fjerde deltaker er med i en menighet som ikke feirer gudstjeneste hver søndag, og derfor var det heller ikke naturlig å produsere digital kirke hver uke heller. De lokale sendingene var i opptak, og i en kortere form enn en ordinær gudstjeneste, men profesjonelt laget. Denne deltakeren syntes det var dumt at de lokale sendingene var korte, men så alle sammen. Deltakeren hadde derimot for vane og først se på gudstjeneste på radio eller svensk TV først. Da hadde en først fått en hel gudstjeneste, med alt av liturgisk innhold, det spilte ingen rolle om det ikke var den norske liturgien, og det spilte mindre rolle at de lokale gudstjenestesendingene var kortere.

De to forrige nevnte deltakerne, i tillegg til den først nevnte, var dem som tilsynelatende savnet fellesskap mest, både det kristne og andre. Alle hadde flere venner som ikke hadde samme livssyn. De er alle tre sosiale mennesker, og jeg oppfattet at stillesitting ikke var noe for noen av dem, og det ble mange turer ute i skog og natur.

En femte deltaker jobbet fortsatt, og fikk mye mer jobb foran skjerm i arbeidstida. Likevel ble de lokale strømmene fra gudstjenestene nesten alltid sett klokken 11 søndag formiddag. Det var vanen, og det å ha en stille stund den timen i uka gav mening i livet. Sendingene ble sjeldent sett til andre tidspunkter, og det var det eneste innholdet fra digital kirke som ble sett på. Deltakeren så på strømmingen som et godt substitutt, det var behagelig også, å ikke måtte gå ut for å se på gudstjenesten gav større frihet.

Den siste deltakeren syntes at de digitale løsningene fungerte som et substitutt, når det ikke var annet tilgjengelig. Deltakeren synes egen menighet hadde kommet fort i gang, og var

flinke til å produsere sendinger. Hvis det var spesielle gudstjenester fra andre kirker som deltakeren hadde forhold til, ble disse prioritert over de fra egen menighet. Deltakeren ser et mye større potensiale i de digitale kirkeløsningene, og synes det er synd at ikke flere menigheter har forstått betydningen dette innholdet kan ha for sine medlemmer. Det er spesifikke menigheter som nevnes, med mange deltakere og store økonomiske ressurser også, og selv om deltakeren føler seg heldig, med tanke på hva menigheten har gjort, er det likevel tanker om enda mer som kunne ha blitt gjort.

Hvis spørsmålet hadde vært om de digitale kirkeløsningene kunne erstattet de fysiske gudstjenestene, hadde svaret i enkelthet vært at det kun fungerer som et substitutt, og kun for dem med tilgang til det. Det som fungerer like bra, og kanskje til og med bedre er forkynnelsen. En deltaker nevner til og med at det spoles tilbake for å høre gode poeng på nytt. Forkynnelsen oppleves som tilvarende lik, mer teologisk og/eller mer folkelig. Hvis den eneste levde hverdagsreligion hos et menneske, som var sammen med andre, var å dra på gudstjeneste, komme sist og sitte bakerst, høre prekenen og snike seg ut døra for å ikke måtte snakke med noen, hadde disse nettbaserte gudstjenestene vært like bra, eller bedre. Men det er ikke noen av disse i mitt utvalg, ingen føler seg utilpass eller uglesett i kirka, de snakker med hverandre og har et sosialt liv i sine menigheter. Det betyr ikke at digital kirke ikke er bedre enn fysisk kirke for noen andre, og det er absolutt et pluss for dem som enten var redde for å bli smittet eller som ikke beveger seg like bra lengre. Det er dog ikke spørsmålet.

Ingen av deltakerne har valgt å se på utelukkende korte sendinger, dette kan hverken bekrefte eller avkrefte statistikken til Hodøl og Sæbø om at 42% av de eldste helst vil ha sendinger med vanlig innhold og struktur (Hodøl & Sæbø, 2021, s. 39), da mitt utvalg er for lite.

I Hodøl og Sæbøs konklusjon, sammenfatter de at de digitale gudstjenesteløsningene fungerer som informasjonskanal om hva kirken vil forkynne om, men fellesskapet, som er det viktigste for de fleste kirkegjengere, ikke kan overføres via en skjerm (Jf. Hodøl & Sæbø, 2021, s. 29f).

Jeg vedkjenner at jeg ikke spurte direkte spørsmål om nattverd, men det er et av ritualene i en vanlig gudstjeneste som ikke var vanlig i digital kirke. Jeg mener at de hadde fortalt om det hvis det hadde vært et stort savn for dem. Det faktum at ingen forteller om

nattverd som et savn, vil jeg argumentere at kan forklares med to av teoriene som er presentert i kapittel 2, og begge handler om ritualer. Hvis riten er konstruert av noe som ikke har med personlig overbevisning å gjøre (Jf. Bell, 2009, s.182f), så kan den ha mindre mening for menneskene som gjennomfører den. Hvis det fellesskapet som ritualen er midlertidig utilgjengelig, er det heller ingen å forstå ritualen sammen med (Jf. Ladd & Spilka, 2013, s. 445), og det blir enklere å akseptere at ritualen også er midlertidig utilgjengelig.

5.3 Hvordan uttrykkes disse behovene i forbindelse med de endringene koronakrisen har medført for den enkelte?

Behovene varierte veldig mellom deltakerne. Det er en stor forskjell på «velsigna korona» til «deilig med en uke rekreasjon med profesjonell sjelesorg». Mennesker har ikke samme behov for sosial kontakt, og det er helt tydelig at noen pensjonister også har for fulle kalendere. Det kan virke som at denne påtvungne pausen var det som skulle til, for at en kunne «gi slipp på en stafettpinne eller to», og «la skigarden slutte å vare lengre». Endringene koronakrisen førte med seg førte til et annet syn på hvilke religiøse aktiviteter som gav mening, da det ikke hadde vært noe savn etter dem i deres fravær.

Den eneste som snakket om sjelesorg var deltakeren som akkurat hadde vært på et rekreasjonsopphold på Modum bad. Jeg vet ikke noe om hvor hyppig dette følte som et behov, men det var tydelig at det var skog og sjelesorg som denne deltakeren ble tiltrukket av.

Om innbyggere i bygder føler sterkere tilknytning til kirkene sine enn de som bor i byer, er ikke mulig å konkludere noe om etter denne studien (Jf. Hodøl & Sæbø, 2021, s. 40). Kirken er viktig for dem som bruker kirken, og det gjør samtlige av mine deltakere. Det jeg derimot kan si noe om, er at kirken er viktig, men at det er menigheten som er den største årsaken til kirkens signifikans.

En tom kirke, uten resten av menigheten, gav ikke mer mening enn å være andre steder uten resten av menigheten. Dette kan bekrefte Staurheims gjengivelse av Hegstade kirke som menighet (Staurkeim, 2021, s. 45), Vikres bibelske forklaring på menigheten som et legeme (Vikre, 2020, s. 22) og Schnells teori om at menigheten gir høyere mening i livet (Schnell,

2021, s. 80f). En menighet har ikke mening hvis den ikke er et fellesskap, og fellesskapsfølelsen ble forringet gjennom overføring.

Kirken opplevdes som et hellig sted, men Gud finnes ikke bare der, naturen blir et viktigere tilfluktsted, da det er noe av det eneste som er tilgjengelig. Som substitutt for menigheten er det ikke tilstrekkelig å gå seg en tur, selv om en kan møte folk i skogen.

Fellesskap, og mangelen på følelsen av å være til nytte for noen, var vanskelig å finne ordentlige erstatninger for. Alle de felles aktivitetene som ble savnet mest, handler om akkurat disse tingene, om små eller store grupper av mennesker som ikke kunne treffes. Savnet etter korsang, finner ingen meningsfull erstatning. Leir kan ikke avholdes i hjemmet, da hensikten av samholdet er vel så viktig som forkynnelsen. Jeg så helt tydelige tegn på at tre av deltakerne hadde en «gylden regel religion» implementert i hva de anså som religiøse handlinger (Jf, Ammerman, 2013, s. 22/505). Det var direkte sitat fra dem selv, at det å ta vare på mennesker, hjelpe dem, være sammen med mennesker med ulikt livssyn enn dem selv, det er noe som ikke all religionsforskning hadde regnet med som en religiøs handling, men som er viktig i levd hverdagsreligion. De mest konkrete handlingene som ble gjort var å ta seg av mennesker som var nye i det norske samfunnet, inkludere flyktninger, lære dem norsk, invitere dem hjem til seg og være venner med dem. Dette var så viktig for deltakerne, at det ble gjennomført med smittevernregler, så godt det lot seg gjøre; middagsselskap med stort mellomrom mellom gjestene og tur med gubbegjengen med tilhørende kaffe utendørs. Deltakerne jobbet med de gjeldende restriksjonene, og noen ble glad for enhver lettelse av dem.

Et eksempel på at det religiøse og det sekulære følger hverandre, er «gubbetur», språkkafè og gjenbruksbutikk eksempler på (Jf. Ammerman, 2013, s. 262/505). Alle tre situasjoner er sekulære, men å delta i dem gir en følelse av at det er en religiøs handling.

5.4 Oppsummering

Sett utenfra er det mye som er tilbake til slik det var før pandemien, med unntak av noen aktiviteter som ikke har startet opp enda. Det er heller ikke sikkert at alt vil starte opp igjen. Da levd hverdagsreligion er mer enn den organiserte religiøse virksomheten, har

vektleggingen av religiøs aktivitet flyttet inn i den personlige sfæren under nedstengningen. De aktivitetene som fortsatt kunne gjennomført fikk større signifikans i en periode, men digitale gudstjenesteløsninger ble etter hvert en dårligere løsning, på tross av at forkynnelsen var minst like bra. Tid med ektefellen ble mer verdifull, og det opplevdes ekstra godt å kunne dele sin tro med noen, selv om samfunnet var stengt. Digital kirke kunne ikke begrense savnet etter fellesskap, men ikke alle savnet det i stor grad. Noen var fornøyd med å kunne gjøre som de ville, når de ville, mens andre prøvde å gjøre det beste ut av situasjonen og gjeldende restriksjoner. Til tross for at mye av det ytre er tilbake til hvordan det var før pandemien, er noen mentalt forandret, enten ved å sette mer pris på alt som har vært utilgjengelig eller ha et sterkere forhold til Gud og en større avhengighet.

5.5 Begrensninger og videre forskning

Kvalitativ forskning på grunnlag av seks intervjuer kan ikke bevise noe. Jeg kan bare se tendenser, likheter og forskjeller på hva de 6 menneskene har svart. Etter dette arbeidet ser jeg temaer jeg gjerne skulle gått mer i dybden på. Har de eldres barnetro gått i arv til neste generasjon, og hvorfor, er frivillig arbeid krav eller personlig ønske, er den norske kirkes til hjelp for menneskers levde hverdagsreligion. Mange har allerede glemt litt hvordan det var under pandemien, men ellers hadde det vært veldig spennende å sammenlikne trossamfunn, gå mer i dybden på likheter og ulikheter mellom ulike religioner, regioner og menigheter.

6 Litteraturliste

Ammerman, N. T. (2013). *Sacred Stories, Spiritual Tribes:*

Finding Religion in Everyday Life. New York: Oxford University Press, e-bok fra Google Books 505 sider.

- Ammerman, N. T. (2007). Introduction: Observing Modern Religious Lives. Ammermann, N. T (Red) *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*. (3-18). New York: Oxford University Press.
- Ammerman, N. T. (2016). "Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of its Contours and Frontiers." *Nordic Journal of Religion and Society* 29 (2), s. 83–99.
- Anker, T. (2020). *Analyse i Praksis. En håndbok for masterstudenter*. Oslo: Cappelen Damm
- Bell, C. (2009). *Ritual theory, Ritual practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Braut, G. S. & Thelle D. S.: *Pandemi i Store medisinske leksikon* på snl.no.
Hentet 27. juli 2022 fra <https://sml.snl.no/pandemi>
- Bryman, A. (2008). *Social Research Methods (3rd ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
- Day, A. (2011) *Believing in Belonging: Belief and Social Identity in the Modern World*. Oxford: Oxford University Press
- Danbolt, L.J (2014) Hva er religionspsykologi? Begrepsavklaringer i nordisk kontekst. Danbolt, L.J., Engedal, L.G., Stifoss-Hanssen, H. Hestad, K. & Lien, L. (Red) *Religionspsykologi*. (17-31) Oslo: Gyldendal
- Danbolt, L. J., Isene, T. A. & Stålsett, G. (2021). «Gudsbehov i tider med stengte kirker og moskéer». *Tidsskrift for praktisk teologi* 38(1) s. 4-19
<https://journals.mf.no/tpt/article/view/5431/4438>
- Datatermar. (2021, 17. november) *Språkrådet*. Hentet 27.07.22 fra <https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/Ordlister/Datatermar/#S>
- Davie, G. (2007). Vicarious Religion: A Methodological Challenge. Ammermann, N. T (Red) *Everyday Religion. Observing Modern Religious Lives*. (21-35). New York: Oxford University Press.
- Davie, G. (2015). *Religion in Britain. A Persistent Paradox*. (2. utg) Chichester: Wiley-Blackwell

- De Lange, F. (2010) Good Ageing. A Comprehensive Approach. Bouver, J. (Red) *Successful Aging, Spirituality and Meaning. Multidisciplinary Perspectives*. (172-189).
Leuven:Peeters
- Elstad, H. (2021). «Pest og kolera, spanskesjuka og kyrkja». *Kirke og Kultur* 126, (1), s. 14-30. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2021-01-0>
- Ertzeid, H. (2020) Forsker bekymret for eldre i korona-isolasjon: - Frykter de blir mer ensomme. Hentet 12.04.21 fra
<https://www.oslomet.no/forskning/forskningsnyheter/eldre-isolasjon-korona-frykter-de-blir-mer-ensomme>
- Folkekirken. (2022), hentet 28.07.22 fra
<https://www.folkekirken.dk/om-folkekirken/kirke-og-stat>
- Geest, S. v. d., Faber, M. v. & Sadler, E. (2010). Shifting Meaning of Successful Ageing – Anthropological reflections. ouver, J. (Red) *Successful Aging, Spirituality and Meaning. Multidisciplinary Perspectives*. (137-149). Leuven:Peeters
- Hansen, T. & Daatland, S. O. (2016) *Aldring, mestringsbetingelser og livskvalitet* (Helsedirektoratet rapport IS-2475) Hentet 12.04.21 fra
<https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/aldring-mestringsbetingelser-og-livskvalitet/Aldring,%20mestringsbetingelser%20og%20livskvalitet.pdf>
- Hodøl, H.O. & Sæbø, E. (2021). «Seernes opplevelse av nettbaserte gudstjenester». *Kirke og Kultur* 126(1) s. 31-53 <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2021-01-04>
- Ka, (2021). Smittevernveilederen er tilbake. Hentet 12.08.22 fra
<https://www.ka.no/sak/article/1560303>
- Kirken. (2022). (Den norske kirke) Smittevernveilederen for Den norske kirke avvikles. Hentet 12.08.22 fra <https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/formedarbeidere/infotilmedarbeidere/>
- Kleive, H. V. (2020). Levd hverdagsreligion. Løvlie, B. Halse, P. & Hatlebrekke, K. (Red) *Tru på Vestlandet. Tradisjonar i endring*. (289-309). Open access: Cappelen Damm Akademisk, fra <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/104>

- Knibbe, K. (2020). «Is critique possible in the study of lived religion? Anthropological and feminist reflections». *Journal of Contemporary Religion* 35 (2), s. 251–268.
<https://doi.org/10.1080/13537903.2020.1759904>.
- Knibbe, K, og Kupari, H. (2020). «Theorizing lived religion: introduction». *Journal of Contemporary Religion* 35 (2), s. 157–176.
<https://doi.org/10.1080/13537903.2020.1759897>
- Kupari, H. (2020). «Lived religion and the religious field». *Journal of Contemporary Religion* 35 (2), s. 213-230. <https://doi.org/10.1080/13537903.2020.1759901>
- Ladd, K.L. & Spilka, B. (2013) Rituals and Prayer. Forms, Functions, and Relationships. Paloutzian, R.F. & Park, C.L. (Red), *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (441-456). New York: The Guilford Press.
- Lag om Svenska kyrkan. (1998). Lag (1998:1591) om Svenska kyrkan. Hentet fra http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19981591-om-svenska-kyrkan_sfs-1998-1591
- Langård, S. & Braut, G. S.: *epidemi* i *Store medisinske leksikon* på snl.no. Hentet 28.07.22 fra <https://sml.snl.no/epidemi>
- Lorentzen, H. (2007) *Moraldannende Kretsløp: Stat, Samfunn og Sivilt engasjement*. Oslo: Abstrakt forlag
- Lüders, M., Brandzæg, P. B. (2016). «Når alt Sosialt blir Flyktig: En kvalitativ studie av hvordan eldre opplever sosiale medier». *Norsk Medietidsskrift* 23(2), s. 1-18.
<https://doi.org/10.18261/issn.0805-9535-2016-02-04>
- Mamelund, S. E. (1999). Spanskesyken krevde 15 000 norske liv. Hentet 12.08.22 fra <https://www.ssb.no/helse/artikler-og-publikasjoner/spanskesyken-krevde-15-000-norske-liv>
- McFadden, S.H. (2013) Old Persons, Old Age, Aging, and Religion. Paloutzian, R.F. & Park, C.L. (Red), *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (198-212). New York: The Guilford Press.
- McGuire, M. (2008). *Lived Religion. Faith and Prictice in Everyday Life*. New York: Oxford University Press

NorLAG. *Hva er NorLAG?* Hentet 04.08.22 fra <https://norlag.nsd.no/about>

Oliveira, A. L. B. de, & Menezes, T. M. de O. (2018). The meaning of religion/religiosity for the elderly. *Revista Brasileira De Enfermagem*, 71 (Suppl 2), 770-776.
<http://dx.doi.org/10.1590/0034-7167-2017-0120>

Pargament, K.I, Falb, M.D., Ano, G.G. & Wachholtz, A.B. (2013) The Religious Dimension of Coping. *Advances in Theory, Research, and Practice*. Paloutzian, R.F. & Park, C.L. (Red), *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (560-579). New York: The Guilford Press.

Pargament, K. I., Van Haitsma, K. S. & Ensing, D. S. Religion and Coping. Kimble, M. A., McFadden, S. H., Ellor, J. W. & Seeber, J. J. (Red). *Aging, Spirituality, and Religion*. Minneapolis: Fortress Press

Regjeringen. (2014, 23. oktober) *Nasjonal beredskapsplan pandemisk influensa*. Hentet 07.08.22 fra:
https://www.regjeringen.no/contentassets/c0e6b65e5edb4740bbdb89d67d4e9ad2/nasjonal_beredskapsplan_pandemisk_influensa_231014.pdf

Regjeringen. (2020 a) *Langsiktig strategi og plan for håndteringen av covid-19-pandemien*. Hentet 28.07.22 fra
<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/andre-dokumenter/koronasituasjonen-2021/langsiktig-strategi-og-plan-for-handteringen-av-covid-19-pandemien-og-justering-av-tiltak/id2701518/>

Regjeringen. (2020 b). *Må ha smitteverntiltak også i julen*. Hentet 28.07.22 fra
<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/pressemeldinger/2020/ma-ha-smitteverntiltak-ogsaa-i-julen/id2788526/>

Regjeringen. (2021 a). *Dette er anbefalingene for påskeferien* Hentet 28.07.22 fra
<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/hod/nyheter/2021ny/dette-er-anbefalingene-for-paskeferien/id2841035/>

- Regjeringen (2021 b). *Strengere nasjonale tiltak for å begrense smitten*. Hentet 28.07.22 fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-stoere/utdaterte-aktuelt saker/smk/strengere-nasjonale-tiltak-for-a-begrense-smitten/id2892042/>
- Regjeringen. (2021 c). *Norge går over til en normal hverdag med økt beredskap*. Hentet 28.07.22 fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/smk/pressemeldinger/2021/norge-gar-over-til-en-normal-hverdag-med-okt-beredskap/id2872539/?expand=factbox2872556>
- Schnell, T. (2021). *The psychology of meaning in life*. London: Routledge.
- Staurheim, I. (2021). *Kirkebygg og Identitet: En fortelling om Kirkebrann og Kirkebyggets betydning*. Oslo: Kolofon forlag.
- Sørensen, T. (2020) Mening og meningsdannelse. Rykkje, L. & Austad, A. (Red). *Eksistensielle Begreper i Helse- og Sosialfaglig Praksis*. (99-116) Elektronisk utgave: Universitetsforlaget. DOI: 10.18261/9788215035697-2020
- Tjernshaugen, A., Hiis, H., Bernt, J. F. Braut, G. S. & Bahus, V. B.: *koronapandemien i Store medisinske leksikon* på snl.no. Hentet 27. juli 2022 fra <http://sml.snl.no/koronapandemien>
- Thorkildsen, D. (2002). Stat og kirke i historisk og nordisk perspektiv. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 103(2-03). s. 113-124
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2979-2002-02-03-06>
- Torbjørnsen, T. (2014) Religiøs mestring. Danbolt, L.J., Engedal, L.G., Stifoss-Hanssen, H. Hestad, K. & Lien, L. (Red) *Religionspsykologi*. (125-141). Oslo: Gyldendal
- Trossamfunnsloven. (2020) Lov om tros- og livssynssamfunn (LOV-2020-04-24-31) Hentet fra <https://lovdata.no/lov/2020-04-24-31>
- Vikre, H. T. (2020). *Når vi ikke kan samles: En empirisk studie av unge voksnes forhold til menighetsfellesskap, deres opplevelse av Den norske kirkes tilstedeværelse under koronakrisen*. (Masteroppgave, MF Vitenskapelig Høyskole) Hentet fra <https://mfopen.mf.no/mf-xmlui/handle/11250/2734467>

Østhus, A. (2021) Sekularisering i Norge. Hentet 28.07.22 fra: <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/religion-og-livssyn/artikler/sekularisering-i-norge>

6.1 Vedlegg 1, Informasjonsskriv til deltakere

Vil du delta i forskningsprosjektet

«Levd hverdagsreligion under koronaen»

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å finne ut hvilken betydning stengte kirkebygg har hatt for «eldre» mennesker under koronaen. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Dette forskningsprosjektet er en enkelt masteroppgave, som ikke er tilknyttet et større prosjekt. Formålet med prosjektet er å finne ut hvordan mennesker har opplevd hverdagsreligion med stengte kirkebygg og digital kirke. Har Den norske kirke oppfylt menneskers behov for religion under pandemien? Hvordan uttrykkes disse behovene og eventuelle endringer av behov for religion?

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

MF Vitenskapelig høyskole er ansvarlig for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Du får spørsmål om å delta fordi du er 60 år eller eldre, og ha vært kirkegjenger før pandemien eller sett på digital kirke under pandemien uten å ha vært kirkegjenger før pandemien. Planen er å ha 12 deltakere til sammen.

Hva innebærer det for deg å delta?

Metoden for innsamling av data i dette forskningsprosjektet er intervjuer. Hvis du blir med på prosjektet innebærer det et intervju, digitalt eller personlig, og det vil ta maksimalt to timer. Det vil bli tatt lydopptak (uten bilde) av intervjuet som kun vil lagres internt til lydfilen er gjort om til tekst og anonymisert. Det vil også bli tatt notater under intervjuet, de vil destrueres/slettes ved prosjektets slutt. Opplysninger jeg vil samle inn kan inneholde religion, helseopplysninger og seksuelle forhold eller orientering.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- Det er kun jeg og veileder ved MF (Sturla Stålsett) som vil ha tilgang til opplysningene, det er kun jeg som vil kunne knytte opplysningene til deg.
- Navnet og kontaktopplysningene vil jeg erstatte med en kode som lagres på egen navneliste adskilt fra øvrige data, datamaterialet vil lagres internt og kryptert.
- Det du forteller om i intervjuet vil ikke kunne kobles til deg, alt som publiseres vil være anonymisert.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Opplysningene anonymiseres når prosjektet avsluttes/oppgaven er godkjent, noe som etter planen er i desember 2021. Etter dette vil alle personopplysninger og opptak slettes.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra MF Vitenskapelig høyskole har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke opplysninger vi behandler om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene
- å få rettet opplysninger om deg som er feil eller misvisende
- å få slettet personopplysninger om deg
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å vite mer om eller benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

MF Vitenskapelig Høyskole ved veileder Sturla J. Stålsett, sturla.stalsett@mf.no

.....[studentinformasjon]

Vårt personvernombud: Berit Widerøe Hillestad, personvern@mf.no

Hvis du har spørsmål knyttet til NSD sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med:

- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS på epost (personverntjenester@nsd.no) eller på telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen

Sturla J. Stålsett

[.....]

(Veileder)

(Student)

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet *Levd hverdagsreligion under koronaen*, og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

å delta i intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

6.2 Vedlegg 2, Intervjuguide

Intervjuguide:

Vi begynner med litt bakgrunnsinformasjon:

Alder?

Familiesituasjon? Arbeidssituasjon?

Hva er ditt forhold til Dnk?

Hvor ofte gikk du i kirken før koronaen? Alene eller planla du å gå sammen med andre?

Har du besøkt kirken under koronaen?

Hvordan opplever du å komme til kirken? Velkommen? Uglesett? Utilpass?

Hvordan har koronaen endret din hverdag?

Har du hatt større fleksibilitet i tidsbruken i denne perioden? Hvordan?

Har du opplevd noe omveltende for deg personlig, positivt og/eller negativt, under pandemien? Hva?

Hvilket forhold har du til religion? ...religiøsitet?...spiritualitet?

Hvordan utøver du religion/spiritualitet?

Kan Gud hjelpe deg til ro? Hvordan?

Føler Guds tilstedeværelse over alt?

Kjenner du Guds tilstedeværelse sterkere i en kirke? Er den sterkere i «din egen» kirke?

Hvordan har disse følelsene endret seg etter at alt stengte ned, både gudshus, kafeer og private hjem?

Gir Gud deg trøst? Hvordan?

Klandrer du noen for koronasituasjonen? Hvem?

Hvordan har din databruk endret seg siden pandemien startet? Hva med internett?

Så du noe digital kirke før koronaen? Hva? Hvorfor?

Har du deltatt i/sett på noen digitale religiøse aktiviteter? Hvorfor?

I hvilken grad føler du at de digitale kirkeløsningene har vært tilrettelagt dine behov?

Hva har du fått ut av digital forkynnelse? Har innholdet vært inspirerende? Irriterende? Provoserende? Teologisk? Folkelig? Nok?

Har du hatt god tilgang til slike? Hvilke? Hvor?

Har du prioritert disse? I hvilken grad? Hvorfor? Hvilke har du prioritert/satt mest pris på?

Har du sett på innhold fra flere menigheter? Hvilke? Hvorfor?

Hvordan har Dnk tatt deg på alvor/eventuelt ikke?

Har du hatt behov for mer religiøst innhold i hverdagen?

Hvordan har du opplevd religion under pandemien?

Hva tenker du når jeg sier «hellig sted»?

Har du et sted som er «hellig»?

Hva har du savnet?

Hva har du satt mer pris på?

Har du savnet å kunne besøke kirken? Hvorfor?

Hva mener du selv er den største endringen din i hverdagsreligion eller religion generelt mellom nå og før pandemien? Hvorfor? Hvordan?

Mener du at forholdet ditt til Gud har endret seg siden 12. mars 2020? Hvorfor (ikke)?

Klandrer du Gud for pandemien?

Tror du at dine rutiner vil fortsette som nå eller gå tilbake til den gamle normalen? Hvorfor?

Hvilke av disse temaene har du tenkt på før?

Tror du at du hadde svart det samme om vi startet forfra igjen nå?

Er det noe du synes jeg burde ha spurt om?

Vil du eventuelt tilføye det?

6.3 Vedlegg 3, Godkjenning fra NSD

Melding 04.06.2021 09:26

Behandlingen av personopplysninger er vurdert av NSD. Vurderingen er: Det er vår vurdering at behandlingen vil være i samsvar med personvernlovgivningen, så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet den 04.06.21 med vedlegg, samt i meldingsdialogen mellom innmelder og NSD. Behandlingen kan starte.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET Prosjektet vil behandle alminnelige personopplysninger og særlige kategorier av personopplysninger om religion, helse og seksuelle forhold eller orientering frem til 15.12.21.

LOVLIG GRUNNLAG Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 nr. 11 og 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse, som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake. For alminnelige personopplysninger vil lovlig grunnlag for behandlingen være den registrertes samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 a. For særlige kategorier av personopplysninger vil lovlig grunnlag for behandlingen være den registrertes uttrykkelige samtykke, jf. personvernforordningen art. 9 nr. 2 bokstav a, jf. personopplysningsloven § 10, jf. § 9 (2).

PERSONVERNPRINSIPPER NSD vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen: - om lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen - formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke viderebehandles til nye uforenlige formål - dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet - lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet.

DE REGISTRERTES RETTIGHETER NSD vurderer at informasjonen om behandlingen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13. Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18) og dataportabilitet (art. 20). Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned. FØLG DIN

INSTITUSJONS RETNINGSLINJER NSD legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32). Zoom er databehandler i prosjektet. NSD legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene til bruk av databehandler, jf. art 28 og 29. For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må prosjektansvarlig følge interne retningslinjer/rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

MELD VESENTLIGE ENDRINGER Dersom det skjer vesentlige endringer i behandlingen av personopplysninger, kan det være nødvendig å melde dette til NSD ved å oppdatere meldeskjemaet. Før du melder inn en endring,

oppfordrer vi deg til å lese om hvilken type endringer det er nødvendig å melde: nsd.no/personverntjenester/fyll-ut-meldeskjema-for-personopplysninger/melde-endringer-i-meldeskjema Du må vente på svar fra NSD før endringen gjennomføres.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet. Kontaktperson hos NSD: Line Raknes Hjellvik Lykke til med prosjektet!

- Etter dette søkte jeg om utsettelse to ganger:

- **Melding** 15.12.2021 13:02

Behandlingen av personopplysninger er vurdert av NSD. Vurderingen er: NSD har vurdert endringen registrert 15.12.21. Vi har nå registrert 30.06.2022 som ny sluttdato for behandling av personopplysninger. I tilfelle det skulle bli aktuelt med ytterligere utvidelse av den opprinnelige sluttdato (15.12.21), må vi vurdere hvorvidt det skal gis ny informasjon til utvalget. NSD vil følge opp ved ny planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet. Kontaktperson hos NSD: Line Raknes Hjellvik Lykke til videre med prosjektet!

- **Kommentar** 30.06.2022
- Personverntjenester har vurdert endringen i prosjektsluttdato. Vi har nå registrert 11.09.2022 som ny sluttdato for behandling av personopplysninger. Vi vil følge opp ved ny planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet. Lykke til videre med prosjektet!

Egen kommentar til dato: Jeg hadde planlagt et intervju den dagen jeg fikk spørsmål om prosjektet ble avsluttet, så jeg fikk litt panikk på sluttdato. Det slettes når oppgaven leveres.

6.4 Vedlegg 4, Brev fra kirkeverge

NOTAT

Til: Ansatte ved kirkens kontorer, Nes kirkelige fellesråd, menighetsrådsleder og prost

Fra: Kirkeverge/daglig leder XXX kirkelige fellesråd Dato: 11.03.2020 XXX kirkelige fellesråd – vurdering tiltak i forbindelse med koronaviruset (Covid-19)

1. Situasjon

a) Nes kirkelige fellesråd v/ kirkevergen vurderer fortløpende tiltak i forbindelse med koronaviruset (Covid-19). Arrangementer som samler mange mennesker kan gi grunnlag for smittespredning, både på selve arrangementet ved bruk transport til og fra arrangementet, samt etterpå når deltakere returnerer hjem. På møter og samlinger i kirkelige regi kommer det ofte også mennesker som befinner seg i risikozonen, hvilket betyr at de har mindre

motstandskraft mot sykdom enn gjennomsnittet. Det er pr 10.03.2020 registrert 277 tilfeller i Norge, det er ikke rapportert om dødsfall. I XXX er det pr 11.03.2020 registrert to tilfeller smittet av koronaviruset.

b) XXX kirkelige fellesråd innretter virksomheten etter Folkehelseinstituttets og kommunale helsemyndighets anbefalinger, og situasjonen og eventuelle tiltak vurderes fortløpende.

c) Kirkevergen ivaretar rollen som kirkens kontaktperson i forhold til kommuneoverlegen.

2. Ansvar

Det er samme personer som har ansvar i beredskapssituasjon som i den daglige driften. For den kirkelige virksomheten i XXX er det prost, kirkeverge og menighetsrådslederne som har utøvende beredskapsansvar. Prost og kirkeverge har ansvar for å iverksette smitteforebyggende tiltak knyttet til den kirkelige virksomheten i Nes og fortløpende vurdere eventuelt videre tiltak. Menighetsrådslederne har særskilt ansvar for å holde seg oppdatert på tiltak som iverksettes, samt på selvstendig grunnlag iverksette ytterligere tiltak som etter lokale forhold måtte oppfattes nødvendig. Dette omfatter særlig møter og samlinger i menighetsregi. Risikovurdering oppdateres løpende etter hvert som situasjonen utvikler seg, og tiltak som iverksettes formidles uten opphold til alle valgte råd og kirkelig ansatte.

3. Tiltak som iverksettes pr 11.03.2020

a) Generelt (gjelder alle):

- Holde seg oppdatert på råd fra Folkehelseinstituttet <https://www.fhi.no/>, kommunal helsemyndighet og tiltak iverksatt av prost og/eller kirkeverge.

- Vektlegg god håndhygiene

- Ved mindre møter/samlinger, utvis varsomhet og helst unngå håndhilsning og/eller klemming. Gi informasjon om hygieneråd (muligheter for håndvask og/eller desinfeksjonssprit)

- Begrense, eller unngå, felles matsservering. Hvis matsservering skal foretas unngå at deltakerne forsyner seg selv.

b) Kirkelig ansatte

- Påse at smitteforebyggende tiltak blir fulgt opp på de kirkelige arenaer dere deltar. - Foreta risikovurdering av egne tiltak, øvelser, møter og samlinger, og rådfør deg med prost og/eller kirkeverge for vurdering om arrangement bør avlyses/utsettes.

- Det gjennomføres forsterket renhold av fellesområder som toalett, kjøkken og gjenstander som mange har kontakt med (dørhåndtak, rekkverk m.v). Det skal være tilgjengelig desinfeksjonssprit, og plakat «Vaner som forebygger smitte» ved inngangspartiet til alle kirkene. Ansvar: Kirkegårdsformann XXX/ renholder/kirkegårds-arbeidere.

- Ta telefonisk kontakt med arbeidsgiver (prost/kirkeverge) for vurdering om hjemmekontor kan være aktuelt dersom du ikke føler deg helt frisk.

- Dersom du får kjennskap at noen i din familie og/eller omgangskrets er smittet av koronavirus, eller har oppholdt seg i område med stor smitterisiko, ta kontakt arbeidsgiver for vurdering om eventuell karantene kan være aktuelt.

c) Menighetsrådsledere

- Foreta risikovurdering av egne møter og samlinger av viss størrelse (mer enn 100 deltakere, eller at deltakere tilhører er i særlig risikoutsatt gruppe)

d) Gudstjenester og kirkelige handlinger

- Avholdes som normalt inntil videre.

– Det oppfordres til varsomhet ved håndhilsning og klemming, og bør informeres om ved oppstart.

- Nattverd gjennomføres etter oppsatt plan, men intinksjon utelates. Det brukes særkalker eller engangsbeger både ved kontinuerlig nattverd og ved kneling alterring. Det kjøpes inn engangsbeger som plasseres ut i kirkene. Dersom prest i situasjonen opplever at nattverd ikke kan avholdes uten smitterisiko kan prest bestemme at nattverd likevel ikke avholdes.

- Kirkekaffe kan serveres, men deles ut av personell. Begrens/unngå felles matsservering, hjemmebakst skal unngås. Hvis matsservering skal foretas, unngå at deltakerne forsyner seg selv.

e) Spesielt om gravferd

- Gravplassforvalter må ta samme forholdsregler som lege og begravelserbyrå ved dødsfall knyttet til smittsom sykdom. Det vises i denne forbindelse til Forskrift om transport, håndtering og emballering av lik, samt gravferd som omhandler rutiner for smittefare. Det er ikke opplyst at kister representerer smittefare.

- Varsomhet ved håndhilsning og klemming gjelder også ved begravelser og bisettelser, men kommunal helsemyndighet vil pr 10.03.2020, situasjonen tatt i betraktning, ikke fraråde dette. Det oppfordres til at prest når anledning gir informasjon om hvilken praksis som skal gjelde i forhold til håndhilsning og klemming.

f) Andre arrangement

- Babysang: Fortsetter som planlagt, men servering begrenses til kjeks.

- Trosopplæringstiltak: Vurderes fortløpende, foreløpig ingen begrensninger iverksatt. Servering begrenses.

- Konfirmasjonsundervisning: Planlagt fasteaksjonskonsert søndag 29. mai, og samlinger med øvelse til konserten, avlyses. Det vurderes alternativer til bøsseinnsamling på aksjonsdagen tirsdag 31. mars,

- Korøvelser: Ingen begrensende tiltak iverksatt pr i dag. Kommunelegens råd er at kormedlemmer med luftveissymptomer, eller som føler seg usikre på om de er syke, bør holde seg hjemme fra øvelse. Ved vanlige korøvelser bør de generelle rådene for håndhygiene og hosting/nysing følges, og det kan være hensiktsmessig å ha en meter avstand mellom hver korsanger. Dersom disse tiltakene oppfattes utfordrende å etterleve så kan koret vurdere om de vil ta noen ukers pause til situasjonen er avklart.

- Konserter: Planlagt konsert i XXX kirke 15. mars vurderes forsvarlig å kunne avholde.

- Besøk på institusjoner/sykehjemmandakter: Avklares i dialog med ansvarlig myndighet på aktuelle institusjon

4. RISIKOVURDERING

Se vedlegg til sist i dette notatet.

5. Ledelse

a) Det er samme personer som har ansvar i beredskapssituasjon som i den daglige driften. For den kirkelige virksomheten i XXX er det prost, kirkeverge og menighetsrådslederne som har utøvende beredskapsansvar.

b) Alle med ansvar nevnt i punkt 5 a) skal ha oppnevne stedfortreder som overtar ansvar dersom ansvarlig selv skulle bli rammet av sykdom. Stedfortreder for kirkeverge XXX vil i slikt tilfelle være konsulent XXX

Notat gjennomgått på stabsmøte/ kirkens kontorer 11.03.2020

XXX, kirkeverge, daglig leder